KISWAHILI

DARASA LA NANE

INSHA

INSHA ZA METHALI

Hutahiniwa kwa namna tatu

Mwanzo, mada na tamati au kijalizio

Iwapo ni mada,jadili au fafanua ikiwa una uwezo

Iwapo ni tamati, jalizia kwa maneno uliyopewa

Iwapo ni mwanzo, endeleza kisa moja kwa moja

Simulia kisa kinachooana na maudhui

METHALI ZA WEMA, USAIDIZI WA RAFIKI NA UDUGU

Akufaaye kwa dhiki ndiye rafiki

Heri jirani wa karibu kuliko ndugu wa mbali

Kwendako mema hurudi mema

Wema hauozi

Jaza ya ihsani ni ihsani

Kumpoa mwenzio sio kutupa

Wawili si mmoja

Damu ni mzito kuliko maji

Damu ni damu si kitarasa

Zimwi likujualo halikuli likakwisha

MSAMIATI NA MAPAMBO

Saidiana kama

Maiti na jeneza

Kiko na digali

Sahani na kawa

Kinu na mchi

Alinitilia upendo/alinipiga jeki

Hali mbaya ya mtu

Mchafu kama kilihafu/fungo/kisafu

Dovuo mdomoni/mashavuni

Ngecha menoni/matongo machoni

Hali ya umaskini/unyonge/ugonjwa

Si lolote si chochote

Masikini hohehahe

Si wa koleo si wa mani

Kwake hakufuki moshi

Si hayati si mamati/si hai si mahututi

Hawana be wala te

Nikawa gofun la mtu/kifefe/fremu ya mtu

Anachungulia kaburi

Miundo ya maumbo

Ilikuwa dhahiri shahiri kuwa angeenda jongomeo

Nilipiga moyo konde nikampiga jeki Kwa hali na mali

Alinitilia upendo kwani akufaaye Kwa dhiki ndiye rafiki

Nilikumbuka alivyonipakatana kuniasa

Nilikuwa sina be wala te baada ya wazazi kwenda jongomeo

Matumaini yangu yalifufuka pindi nilipokutana na ________

Machozi yalimlengalenga na kumbubujika kama maji mferejini

Kupokea methali

Waambao waliamba______

Wahenga hawakutupa ulimi wa kulazia walipoanga_____

Chambilecho wahenga

Wahenga hawakutoa ngebe walipokuli_____

Yakini, wema _____

Tamati

Ndipo iliponiwia bayana kuwa ____

Ndipo walipofutika mtimani kwangu ukweli wa methali______

Sitalifuta tukio hilo katika kumbukumbu zangu

Tanbihi-mwalimu ana uhuru wa kuongeza mengine

INSHA YA MJADALA

mjadala ni mazungumzo baina ya watu kuhusu mada au hoja kuu

upande mmoja hupinga huku mwingine ukiunga mkono

kuna sehemu nne kuu

- mada
- utangulizi
- mwili
- tamati-kutoa kauli na ushauri

kuna namna tatu za kuandika insha hii

kuunga na kupinga katika aya moja

kuunga mada mkono na baadaye kuipinga

kuipinga mada na baadaye kuiunga mkono

usiandike chini ya hoja sita

toa msimamo wako kwa mwandishi

TEKNOLOJIA

Ni maarifa ya kisayansi

yaliyowekwa katika matumizi ya vifaa, vyombo, mitambo na zana mbalimbali

Teknolojia inaweza kutumika kwa njia ainati

Mawasiliano

Utafiti wa kisayansi

Usafi na afya ya mwili

Usafiri

Kilimo na ufugaji

Michezo na mashindano

Elimu

Biashara

Kutalii anga za juu

Mawasiliano

Vyombo vya mawasiliano kama tarakilishi, magazeti, simu

Hutupasha habari

Hutuepusha na maafa

Kuelimisha na kutumbuiza

Kiingiacho mjini si haramu

Kipya kinyemi kingawa kidonda

Utafiti

Wataalamu wamevumbua/wamegundua dawa za dwele

Mashine/mitambona vyombo vya kurahisisha kazi

Mitambo ya kuchunguza hali ya anga

Dawa za kuzuia mimba

Ukiona vyaelea vimeundwa

Elimu

Vyombo na vifaa vingi hutumiwa shuleni

Mitambo na vifaa vya utafiti

Matumizi ya mitandao

Kanda za video

Elimu ni bahari

Elimu haitekeki

Usalama

Zana za vita hutumiwa hutulinda dhidi ya maadui

Donge nono hupatikana baada ya kuuza vifaa

Nyua za umeme na ving'ora

Tahadhari kabla ya hatari

Kilimo na ufugaji

Pembejeo-mbegu, mbolea, dawa

Mashine za kulimia, kunyunyuzia maji

Mashine za kukama ng'ombe

Ukiona vyaelea vimeundwa

Tembe na tembe huwa mkate

Usafiri

Vyombo vya usafiri vya majini, angani na nchi kavu

Huenda kwa kasi ya umeme

Huokoa wakati

Ngoja ngoja huumiza matumbo

Madhara ya teknolojia

Huwafanya watu kuwa wazembe

Chanzo cha mmomonyoko wa maadili

Hufundisha ulevi, ulanguzi wa dawa za kulevya

Hulemaza akili na fikira

Huchangia kutupilia mbali kwa tamaduni na desturi

Tamati

Ningependa kuwajuza kuwa ______

Ningeomba sote tupinge kwa jino na ukucha __________

Tusiwe kama chachandu kwa kujipalia makaa kwa __________

INSHA YA MASIMULIZI

MICHEZO

Michezo ni jumla ya shughuli za kujifurahisha, kujichangamsha,kujiburudisha au kupoteza wakati

Kuna michezo ainati kama vile

- Kandanda
- Mpira wa vikapu
- Voliboli
- Naga
- Magongo
- Riadha
- Sarakasi/viroja

Riadha

Ni jumla ya michezo ya viungo vya mwili kama kukimbia, kuruka

Kuna mbio za masafa

Mafupi-mita 100, 200, 400

Kadiri-mita 800, 1500, 3000

Marefu-5000, 10,000, na mbio za nyika

Kuruka viunzi na maji

Kutupa tufe/kijisahani

Kuburana kwa kamba

Msamiati

- Tufe
- Mzingo
- Nusu mzingo
- Vijiti
- Safu za kukimbilia
- Wapasua hewa

Kandanda/kambumbu/soka /gozi/mpira wa miguu

Hushirikisha timu mbili

Mavazi ya wachezaji-jezi, kaptura, soksi

Viatu vya wachezaji-ndaruga, njumu

Uwanja wa michezo unaitwa uga/uchanjaa

Golikipa-mlinda lango/ mdakaji/mnyakati

Wachezaji wa ngome-walinzi/defense

Wachezaji wa kiungo

Kipindi cha lala salama/cha pili

Kadi ya manjano/nyekundu

Mshindi/mshinde

Mcuano/kinyang'anyiro/kindumbwendumbwe

Mapambo na maumbo

Uwanja/uga/uchanjaa ulijaa/ulifurika

Jiwe lisingeanguka ardhini

Shangwe, vifijo, vigelegele na nderemo vilihinikiza hewani

Ngome yao ilikuwa dhabiti mithili ya ukuta uliojengwa kwa zege

Wapasua hewa walihema

Na kutweta

Mithili ya mbwa aliyenusurika kumezwa na chatu

Kikorombwe cha mwishokilipopulizwa _____

Alipiga zinga kimo

Cha mbuzi hadi _____

Nilimvisha kanzu/kupiga tobwe

Mpira ulianza kwa kasi ya umeme

Mpira uludanadana wavuni

Methali

Hayawi hayawi huwa

Hauchi hauchi unakucha

Kutangulia si kufika

Subira huvuta heri

Mada

KINYANG'ANYIRO CHA KUKATA NA SHOKA

MECHI YA KUSISIMUA

KIPUTA CHA KIPEKEE

MECHI YA KUKUMBUKWA

KUMBUKUMBU

Kumbukumbu ni taarifa au rekodi zilizoandikwa na kuhifadhiwa

Anayeandika ni katibu au karani

Kiongozi wa mkutano huwa mwenyekiti au naibu wa mwenyekiti

Kumbukumbu ni maoni ya wote;hivyo basi katibu hafai kutoa hisia zake mwenyewe

Sehemu muhimu za kumbukumbu ni

- Mada/kichwa
- Mahudhurio
- Ajenda za mikutano
- Thibitisho

Mada/kichwa

Huwa na jina rasmi linalotambulisha shirika, kundi, kampuni

Huwa na tarehe, mahali na wakati(saa)

Kichwa kindikwe kwa herufi kubwa na kupigiwa mstari

Mfano

KUMBUKUMBU ZA MKUTANO WA CHAMA CHA MAZINGIRA WA TAREHE 2 MEI 2010 KATIKA UKUMBI WA HOTELI YA MAJIMBO SAA MBILI ASUBUHI

Mahudhurio

Huonyesha majina ya waliohudhuria, waliokosa kuhudhuria na waliotuma udhuru(sababu) ya kutohudhuria

Huonyesha walioalikwa

Majina ya wanajopo/wanakamati/wanachama yafuate vyeo

Baadhi ya vyeo ni kama vile

Mwenyekiti au naibu mwenye kiti

Karani au naibu/katibu

Katibu mwandamizi/mratibu

Mhazini-anayetunza mali ya shirika au kampuni

Ajenda

Hizi ni hoja muhimu zinazojadiliwa k.v kufunguliwa kwa mkutano

Kusomwa kwa kumbukumbu za mkutano uliotangulia

Hoja nyinginezo zitategemea nia ya mkutano au shirika

Kufungwa kwa mkutano-taja anayeomba na wakati

Mapambo

Mkutano ulifahamishwa kwamba _____

Ripoti ilitolewa kuwa ______

Mwenyekiti aliwaarifu/aliwajuza kuwa _____________

Mkutano uliamua kwamba____________

Walipatana kwamba ______________

Kikao kilielezwa kuwa _____________

Thibitisho

Sehemu hii huwa na sahihi na tarehe

Baada ya kumbukumbu kusomwa na kuthibitishwa katika mkutano unaofuata mwenyekiti na katibu hutia sahihi

Umbo la kumbukumbu

Mada:herufi kubwa

Waliohudhuria

____

____

____

Waliotuma udhuru

____

____

____

Wasiotuma udhuru

____

____

Waalikwa

____

____

Ajenda

____

____

____

KUMB CCM1 1/02: ____________

KUMB CCM 2 1/02:_____________

THIBITISHA

Mwenyekiti __________(sahihi)

Tarehe ____________

Katibu ____________(sahihi)

Tarehe ______________

INSHA YA MAZUNGUMZO

Mazungumzo ni maongezi mahojiano au malumbano baina ya mtu na mwingine au kundi moja na jingine

Mazungumzo haya yanaweza kuwa

Poroja/soga/domo-ni mazungumzo ya kupitisha wakati

Kutafuta ujumbe maalum-hufanyika kwa njia yab mahojiano

Kumdadisi au kumwelekeza mtu-baina ya mtu aliye na tajriba na Yule anayetaka msaada

Kila mmoja hupewa nafasi ya kuzungumza

Mhusika mmoja asichukue nafasi kubwa

Tumia alama za uakifishaji ainati

Sharti pawe na halin ya kuchachawiza

Vitendo viweze kuandikwa katika alama za mabano

Fani za lugha zitumuke ili kuleta uhondo katika mazungumzo

Lazima pawe na maagano au maelewano

Tangaza msimamo iwapo ni mahojiano

Hatua

Mada/kichwa

Huandikwa kwa herufi kubwa na kupigiwa ,mstari

Mfano

MAZUNGUMZO BAINA YA DAKTARI NA MGONJWA

Maudhui-hili ni lengo au kusudi la mazungumzo

Msamiati utategemea lengo la mazungumzo

Vitendo na ishara-haya yataandikwa katika mabano mfano: (akiketi, akilia, wakibisha, akicheka)

Alama za uakifishaji

Koloni(:)huandikwa baada ya jina au cheo cha mtu

Alama za dukuduku (-------------)kwamba mazungumzo yanaendelea

Parandesi au mabano ()

Kubana maneno ambayo hayatasemwa

Alama ya hisi (!) hutumiwa pamoja na viingizi kuonyesha hisia

Mfano: yarabi maskini!

INSHA YA MAELEZO AU WASIFU

Hii ni insha inayotoa maelezokuhusu jambo, mahali au kitu Fulani

Insha hii hueleza, huarifu, huburudisha au hutahadharisha

Mwandishi asiandike chini ya hoja sita

Tumia viunganishi unapounganisha mawazo katika aya au unapoanza aya nyingine

Tiririsha mawazo ili pawena mtiririko na mshikamano

Katika tamati toa ushauri kwa makundi mbalimbali

Mwandishi anweza kutoa msimamo wake kuhusu hoja Fulani

FAIDA ZA ELIMU

Elimu ni taaluma au mfuo wa mafunzo yanayofundishwa katika jamii zetu

Elimu inazo faida anuwai

Elimu huondoa ujinga akilini

Mja hupata maarifa, ujuzi na hekima

Mwanafunzi hutambua mambo tofauti

Humakinika katika mambo ayafanyayo

Elimu ni bahari na pia habari

Aliyeelimika huweza kuishi na wengine

Mtu hujiheshimu na kuheshimu wengine

Husaidia kudumisha amani, umoja na upendo baina ya watu

Kichango kuchangizana

Umoja ni nguvu utengano ni udhaifu

Ni daraja la kutuvusha katika umaskini

Waja hutia bidii za mchwa ili kufaulu maishani

Humwezesha mtu kuhitimu katika taaluma Fulani

Uhawinde hutokomea kama umande nyasini wakati wa jua la asubuhi

Hurahisisha mawasiliano

Baina ya mtu mmoja na mwingine au baina ya mataifa

Hujifunza mengi kwani kuishi kwingi kuona mengi

Aliyesoma hutalii nchi nyingi

Kuhifadhi siri

Elimu humwezesha mja kusoma uumbe kutoka katika barua au arafa akiwa pekee

Huchangia kuwepo kwa maendeleo

Serikali hujenga shule,vyuo na miundo msingi mingineyo ya elimu

Taasisi mbalimbali huboresha mitaala ya ufundishaji

Hufanikisha utafiti, utumiaji wa teknolpjia mpya na mitambo mbalimbali

Elimu ni irithi

Elimu ni mali ambayo haiteki

Ni almasi inayostahili kuchibwa na mtoto yeyote mwandilifu

Zamani watu waliridhi mashamba na mifugo

Elimu ni silaha na nguzo muhimu na madhubuti

Methali

Elimu ni bahari

Elimu ni taa, gizani huzagaa

Elimu ni ali ambayo adui hawezi kuiteka

Elimu maisha si vitabu

Viunganishi na mapambo

Isitoshe, elimu ni ,ali ambayo adui hawezi __________

Zaidi ya hayo, humwezesha mja kuhitimu__________

Hata hivyo, kuna wale wanaoitumia_______________

Aidha, limu hurahisisha mawasilia___________

Nahau

Tujifunge masombo/nira/kibwebwe ili _____

Tujikaze kisabuni _______

Tusiwe pweza wa kujipalia makaa kwa kutoelimika ___________

Tujifunge masombo mithili ya ________ duduvule atoboaye gogo/mchwa ajengaye kichuguu

Tamati

Ningependa kukunja jamvi kwa ______

Ninapofikia tamati

Jua linapoaga mikalatusi

Ninatia kitone nikitoa lulu kuwa

INSHA YA MASIMULIZI

MIKASA

Mikasa ni matukio au mambo ya kutisha yanayotokea kwa ghafal pasi ya kutarajiwa

Matukio haya yanaweza kuleta maafa, masaibu na majonzi

Mikasa hii inaweza kuwa ya moto, milipuko ya bomu, zilizala, mafuriko, ajali barabarani, mlipuko wa volkano na maporomoko ya ardhi

Yanayopaswa kuzingatiwa kwa masimulizi ni

Wakati wa mkasa

Mahali pa tukio

Jinsi tukio lilivyotokea

Kushiriki kwa msimulizi

Shughuli za uokozi

Msamiati na mapambo

Kelele-mayowe, kamsa, usiahi

Mlipuko-mfyatuko, mwatuko, mshindo, ngurumo

Vilio-shake, kusinana, kikweukweu, kwikwikwi, mayowr

Mochari-makafani, ufuoni,

Ving'ora vya ambulensi na makarandinga

Vifusi na majivu katika majengo

Manusura na majeruhi

Huduma ya dharura

Vukuto la moto

Helikopta za kijeshi na shirika la msalaba mwekundu

Mabehewa(mabogi) yalitapakaa

Gari liliyumba yumba/lilipiga danadana

Taharuki na hekaheka

Kuuputa moto kwa matagaa

Cheche za moto zilitanda kama fataki

Paparazi walizuka/walitokea ghafla bin vu kama mizuka

Upepo ulivuma kwa ghamidha na ghadhabu

Waja walipiga mbizi ili kujinusuru

Gari liligeuzwa likawa ganda tu

Ngeu ilitapakaa na kuzagaa kote

Mizigon ilfyatuka na kuwalenga wapiti njia

Ving'ora vilihinikiza/vilitanda/vilishamiri kote

Mavundevunde ya moshi yalitanda kote

Joto lilisambaa na kuzagaa

Vilikuwa vilio si vilio, majonzi si majonzi, zogo si zogo

Methali

Chelewa chelewa utampata mwana si wako

Akufaaye kwa dhiki ndiye rafiki

Ngoja ngoja huumiza matumbo

Mbiu ya mgambo ikilia kuna jambo

Umoja ni nguvu utengano ni udhaifu

Juhudi si pato

Vihisishi vya majuto na mshangao

La haula la kwata !

Yarabi maskini!

Ole wangu!

Masaalale!

Lo!

Uasidizi

Walitupiga jeki

Niliwatilia upendo

Niliwapa mkono

Tulisaidiana kama kiko na digali

Maiti na jeneza

Kinu na mchi

Tamati

Hakika, hakuna msiba usiokuwa na mwenziwe

Daima dawamu sitalisahautukio hilo

Matukio hayo hayatafutika kutoka tafakulini mwangu

Ninapokumbuka kisa hicho, machozi hunitiririka njia mbilimbili

LUGHA

SURA YA KWANZA

Ufahamu:ndoto ya alinacha mufti uk 145

Kuchambua picha kitabuni

Kuongoza kusoma ufahamu kwa ufasaha

Kuorodhesha fani mbalimbali za lugha pamoja na matumizi yake

Kuorodhesha misamiati na matumizi yake

Tathmini 1-10 uk 147-148

Sarufi:vihisishi

Kuelezea maana ya vihisishi

Hutumiwa kuonyesha hisi au hisia ya msemaji kidhihirisha

- Furaha
- Mshangao
- Mshtuko
- Hasira
- Uchungu
- Maumivu
- Uchovu
- Huruma
- Dharau
- Wito
- Laana

Kutunga sentensi akitumia vihisishi alivyopatiwa

Tathmini mufti uk 148-150, kkd uk 18-19

Kusikiliza na kuongea:tasfida

Tamko linalomaanisha tabia njema, uadilifu, adabu na namna ya kujichukua kwa heshima

Mifano ya tasfida ni

maamkizi

Sabalkheri ____alkheri

Shikamoo __ marahaba

Cheichei ___hewaa

Maneno ya adabu

- Saidia

- Mjamzito
- Jifungua
- Nemsi
- Mheshimiwa
- Binti
- Bwamkubwa

Kuandika: insha

Kurejelea insha za huzuni

Kuwaongoza kutafuta maudhui mbalimbali

Tathmini-mseto wa maudhui

- Mikasa
- Mafuriko
- Ajali
- Moto

Msamiati: mawasiliano

Kufafanua maana ya mawasiliano, raslimali na malighafi

Kutaja mifano ya raslimali

- Misitu
- Milima
- Wanyamapori
- Madini

Kuangazia kuhusu umuhimu wa misitu

Hifadhi ya wanyama pori

Kuvutia watalii

Vyanzo vya mito

Kinamasi

Chemichemi

Jangwa

SURA YA PILI

Ufahamu:tuende na wakati

Kuchambua michoro vitabuni

Kuwaongoza kusoma taarifa kwa ufasaha kutambua na kueleza fani mbalimbali za lugha na manenomagumu

Tamrini mufti uk156-159

Sarufi:viunganishi

Neno linalotumiwa kuunganisha neno na neno, sentensi na sentensi, wazo na wazo

Kutoa mifanotofauti ya viunganishi

Kasoro-lakini, bali

Kusalia kitu kimoja-ila, isipokuwa

Kinyume na matarajio-ingawa, ijapo, ilhali

Kulinganisha kuonyesha tofauti

Kuongezea-aidha, mbali na, licha ya

Kuwaongoza kutunga sentensi

Tamrini mufti uk161, KKD uk 25

Kusikiliza na kuongea:kukosoa sentensi

Kuwaongoza wanafunzi kuzisoma na kuzikosoa sentensi

Kuhakiki sentensi zao

Tathmini mufti uk 161

Kuandika:kukanusha

Ni kukataa

Kufunza ukanusho wa ;

Wakati tegemezi

Timilifu

Ki-ya masharti

Kunditenzi

Nafsi

o-rejeshi na –amba

tathmini mufti uk 162

msamiati:viumbe vya kike na kiume

kinyume ni kuonyesha upande wa pili wa jambo

kujadili jedwali la kike na kiume

- mama - baba
- ajuza – shaibu
- shangazi – ami/amu
- mbarika – beberu
- mkemwenza – mwanyumba
- wifi – mwamu
- mtwana – kijakazi

tathmini mufti uk 163 , KKD uk 135

SURA YA TATU

ufahamu:mbuyu

kuwaongoza kuchambua picha vitabuni

kufafanua matumizi ya maneno magumu

kueleza fani nyingine husika

kuwaongoza kusoma ufahamu kwa ufasaha

tamrini mufti uk 167-168

sarufi:vielezi vya mkazo

takriri au shadda ni maneno yanayotumiwa kutilia mkazo au kusisitiza jambo

mifano ya takriri

- salama salimini
- bure bilashi
- raha na buraha
- kufa kupona
- liwalo liwe
- haambiliki hasemezeki
- fanya juu chini
- si wa uji si wa maji
- daima dawamu
- buheri wa afya
- hakubali hakatai
- hawashi hazimi

kutunga sentensi wakitumia takriri

tathmini mufti uk 169

kusikiliza na kuongea:kutunga sentensi

vitate ni maneno yanayotatanisha

mifano

- yakini – yamkini
- shuku – chuku
- fahali – fahari
- daawa – dawa
- zabuni – sabuni

- bali – mbali
- kizazi- kisasi
- fuka – vuka
- futa – vuta

kutunga sentensi wakitumia vitate

tathmini mufti uk 169, KKD uk 146

kuandika insha:furaha

kuwaongoza kutaja aina za insha za furaha

- sherehe
- harusi
- mahafali
- matokeo ya mtihani

kueleza fani mbalimbaliza guraha

kuwapa insha waandike

msamiati:nomino makundi

kueleza maana ya nomino makundi

kurejelea ngeli za nomino makundi

- korija ya miaka/mablanketi
- safu ya milima
- msitu wa miti
- shehena ya mizigo
- biwi la simanzi
- funda la maji
- tonge la ugali
- kikosi cha polisi
- kikoa cha waimbaji

- kilinge wachawi
- kipeto – barua
- robota – ngozi
- wingu la nzige
- kichala-matunda

tathmini mufti uk 172

SURA YA NNE

ufahamu:roho mkononi

kuchambua michoro vitabuni

kusoma taarifa kwa sauti na kwa ufasaha

kueleza maneno magumu na fani nyinginezo pamoja na matumizi

kueleza shabaha ya ufahamu

tathmini mufti uk 176-177

Sarufi: ngeli pamoja nakirejeshi amba

amba ni kitenzi kisaidizi kinachorejelea mtendwa au mtendaji kwa kutambulisha ama kueleza zaidi ya jambo fukani

kirejeshi –o hutumika badala ya AMBA

o-rejeshi na AMBA havitumiki pamoja

mfano

kuku ambaye alitaga ni mkubwa

Nomino	Ngeli	Amba-	o-rejeshi
Kuku	A – WA KI- VI LI – YA U- I I – ZI U – ZI I – I	Ambaye – ambao Ambacho – ambavyo Ambalo – ambayo Ambao – ambayo Ambayo – ambazo Ambao – ambazo	Ye – o Cho – vyo Lo – yo O – yo Yo – zo O – zo Yo – yo

	U – U U – YA YA – YA KU PA KU MU	Ambayo – ambayo Ambao – ambao Ambao – ambayo Ambayo – ambayo Ambako Ambapo Ambako ambamo	O – o O – yo Yo – yo Ko Po Ko mo

¬tathmini mufti uk 179 KKD 151

Kusikiliza na kuongea: michezo mbalimbali

Kueleza madhumuni ya michezona manufaa mbalimbali

- Kujenga mwili
- Kuimarisha misuri
- Kudhibiti afya
- Kuburudisha roho , macho na akili

Kutaja michezo ya watoto

- Gungwi
- Bao
- Gola
- Kibe/kibemasa
- Jungwe
- Bembea
- Kibunzi
- Miereka

- Msabaka
- Kandanda
- Sabaranji
- Kwata
- Natiki
- Riadha sarakasi

Tathmini mufti uk 180-181

Kuandika: insha

Kufunza kuhusu barua ya kirafiki

Kueleza sharia za barua ya kirafiki

Anwani moja ya mwandishi

Tarehe

Mtajo

Hitimisho

Msamiati: visawe

Maneno yenye maana sawa

Mifano

Mvulana, barobaro

Ghadhabu, hasira

Daawa, kesi

Nikaha, harusi

Gombo, ukurasa, sahifa

Nderemo , shangwe

Ukongo, ndwele, maradhi

Tamrini mufti uk 183

SURA YA TANO

Ufahamu: mikasa

Kuchambua picha vitabuni

Kusoma taarifa kwa sauti

Kuchambua maneno magumu na fani nyinginezo

Kueleza dhamira ya taarifa

Tathmini mufti uk 186

Sarufi:usemi halisi na taarifa

Usemi halisi ni manenoyalivyotarajiwa na msemaji mwenyewe

Usemi taarifa ni ripoti au maelezo yakitolewa na mtu mwengine kutoka kwa msemaji halisi

Kueleza jinsi ya kubadilisha usemi

Usemi halisi **usemi taarifa**

leosiku hiyo

Janasiku iliyopita/tangulia

Keshosiku ijayo

Viashiria hapa hapo au pale

Vimilikishi vya karibuake

Mbali kidogo-ako

Nafsi ya kwanza –ninafsi ya tatu

Wakati ta, ki nge

Tathmini mufti uk 188

Kusikiliza na kuongea:kirejeshi –amba

Kirejeshi –o cha awali na kirejessho o- cha tamati

Kufafanua jinsi ya kuambisha o rejeshi tamati na awali

o-rejeshi awalihutokea kabla ya mzizi wa kitenzi –o- rejeshi tamati hutokea mwishoni mwa sentensi

Kitenzi	o-rejeshi awali	o- rejeshi tamati
Kimbia	Anayekimbia	Akimbiaye
Kula	Anayekula	Alaye
Kuwa	Anayekuwa	Awaye

Kua	Anayekua	akuwaye

Msamiati: matunda na mimea

Kujadili kuhusu matunda na mimea

Tunda **mimea**

Fenesi mfenesi

BalungI mbalungi

Chungwa mchungwa

Ukwanju mkwaju

Tofaa mtofaa

Mgomba ndizi

Mpunga mchele

Tamrini mufti uk 195, KKD uk 113

Kusoma: hisa na bati

Kuchambua michoro kitabuni

Kusoma taarifa kwa ufasaha

Kueleza maana ya maneno magumu

Tathmini mufti uk 215-217

Sarufi: matumizi ya –ndi

Kiainishi –ndi ni kishirikishi cha kukubali kwa msisitizo

Huambatanishwa na viwakilishi nafsi au virejeshi ili kutilia mkazo

Hutumia o-rejeshi kwenye vitenzi

Nafsi

Ndi+ mimi _________ndimi

Ndi+ wewe_________ndiwe

Ndi + yeye _________ndiye

Ndi+si____________ndisi

Ndi+ nyinyi________ndinyi

Ndi + wao________ndio

o- rejeshi

ndi + ye_______ndiye

ndi + o________ndio

tathmini mufti uk 218-219

Kusikiliza na kuongea:mafumbo

fumbo huchemsha bongo

pia huburudisha

kueleza jinsi ya kuwasilisha fumbo

tathmini mufti uk 219-220

kuandika:sentensi za kinyume

unyume ni upande wa pili wa jambo

kutunga sentensi kuonyesha kinyume

kueleza maana ya misemo

kueleza maana ya misemo inayoanza na –tia

Mufti uk 220

Msamiati: vitawe

Vitawe ni maneno yenye maana zaidi ya moja

Kutoa mifano mufti uk 220

SURA YA SITA

Ufahamu: kuishi ni kuisha

Kuchambua picha vitabuni

Kusoma taarifa kwa ufasaha

Kueleza maana ya matumizi ya manenomagumu

Kutungia maneno magumu sentensi

Mufti uk 224-226

Sarufi: matumizi ya –si

ni kiainishi cha kutilia mkazo

HuambatanishwaNa viwakilishi nafsi au virejeshi ili kuleta msisitizo wa kukanusha

Nafsi

Si + mimi__________simi

Si + wewe_________siwe

Si + yeye___________siye

Si + sisi ___________sisie

Si + wao____________sio

o- Rejeshi

A –WA si + yeye______siye si-o_____sio

KI – VI si + cho ______sicho si+ vyo ____sivyo

Kuchambua jedwali

Mufti uk 228

Kusikiliza na kuongea:taarifa

Kusoma kwa taarifa kwa ufasaha

Kuchambua picha vitabuni

Kueleza dhamira ya taarifa ile

Kueleza na kuzichambua fani Fulani

Kuandika: misemo

Kueleza maana ya misemo namatumizi

Kutunga sentensi ukitumia misemo

Mifano

- Kuvunja ungo
- Kujifunga kibwebwe
- Piga alinacha
- Enda nguu
- End na elelengoma
- Pata afueni
- Enda shoti
- Tia makali
- Pasua mbarika
- Kufa ganzi
- Kufa na kupona
- Piga mbizi
- Pamba moto
- Kufa moyo
- Tia fitina
- Pata jiko
- Hana budi
- Mkono birika
- Fua dafu

Nomino makundi (msamiati)/nomino jamii

Kutolea mifano

- Thurea au kilimia nyota
- Kichala-matunda
- Bunda- noti
- Kigaro – askari
- Jopo – waandishi
- Bumba- nyuki, majani, chai
- Genge – wezi, wafanyakazi
- Halmashauri – shule
- Biwi – taka, simanzi
- Asumini-maua
- Tano-chokaa
- Mshumbi-wali

Tathmini mufti uk 231

SURA YA SABA

Ufahamu: mhanga

Kusoma taarifa ipasavyo

Kuchambua picha kitabuni

Kueleza maana na matumizi ya maneno magumu

Kutunga sentensi kwa kutumia maneno magumu

Mufti uk 234-235

Sarufi: matumizi 'na'

Kiunganishi NA huambatanishwa na kiwakilishi nafsi kuonyesha PIA NA PAMOJA NA

Hutumiwa pamoja na 0-rejeshi

Nafsi

Ngeli	Na + o- rejeshi
A – WA	na+ye—naye_______nao
KI –VI	na + cho—nacho_____navyo
LI –YA	na + lo—nalo_____nayo
U – I	na + o—nao_________nayo
U – ZI	na + o—nao________nazo
I – I	na+ yo—nayo________nayo
U – U	na + o—nao_______nao
U – YA	na+o—nao_______nayo
YA – YA	na +yo—nayo_____nayo
I – ZI	na + yo—nayo_______nazo
KU	na+ko—nako________nako
PAKUMU	na+po na+ko na+mo

Tathmini mufti 237-238

Kusikiliza na kuongea: misemo na nahau

Nahau ni fungu la maneno ambayo yakipangwa huleta maana isiyoonekana wazi mpaka ifafanuliwe

Mifano

- Mkono mrefu
- Pata jiko
- Kuna kichwa
- Chanda na pete
- Chezea shere
- Tia kiwi
- Kumpa mkono
- Jimbi la kwanza
- Mkono wa tahania
- Kuwa mafuu
- Ponda wa fisi

Tathmini uk 238-239

Msamiati: akisami

Ni sehemu ya kitu

Mifano

- 1/2 - nusu
- 1/3 –thuluthi
- ¼ -robo
- 1/5 –humusi
- 1/6 – sudusi

- 1/7 – subui
- 1/8 – thumni
- 1/9 – tusui
- 1/10 – ushuri

Tathmini mufti uk 239

SURA YA NANE

Ufahamu: barua ya kazamoyo

Kueleza vigezo vya barua ya kirafiki

Kusoma taarifa kwa sauti

Kubaini msamiati kwa sauti vilivyo

Kueleza fani nyinginezo zinazotumika katika barua ya kirafiki

Mufti uk 243-245

Sarufi:A-unganifu

Kijineno kinachotokana na kuambatanisha A na herufi tofauti kwa kutegemea ngeli

Jedwali

Ngeli	**A-unganifu**
A – WA	wa - wa
KI – VI	cha - vya
LI – YA	la - ya
U – I	wa - ya
U – ZI	wa- za
I – I	ya - ya
U – U	wa - wa
U – YA	wa - ya
YA – YA	ya - ya

I – ZI	ya - zi
KU	kwa - kwa
PAKUMU	pa – pa , kwa – kwa, mwa - mwa

Tamrithi mufti uk 246

Kusikiliza na kuongea: methali

Methali ni utungo wa kisanii wenye maana fiche

Kueleza hatua ya kufafanua methali

Maana ya juu

Maana ya ndani

Matumizi

Kueleza maana ya methali pamoja na matumizi

Mufti uk 246-248

Kuandika: shairi

Shairi ni utungo wa kisanii wenye mahadhi

Mambo ya kuzingatia

Aina za mashairi

- Tathmina
- Tathnia
- Tathlitha
- Tarbia
- Takhmisa
- Tasdisa
- Utenzi
- Ngonjera

Nyingine

- Vina
- Mizani
- Mleo
- Kibwagizo/kipokeo/kiitikio
- Malenga
- Manju
- Ukwapi
- Utao
- Mwandamizi
- Mshororo
- Ubeti
- Mloto

Msamiati: teknolojia

Kutaja vitu vinavyohusu teknolojia

Kueleza faida na madhara ya teknolojia

Mifano

- Tarakilishi
- Rununu
- Mtandao
- Tovuti
- runinga
- Arafa
- Kipepesi
- Baruameme
- Kambarua

- Winchi
- Kiyoyozi
- Pangaboi
- Mawimbi

Tathmini uk 250

SURA YA TISA

Ufahamu: ujambazi utakoma

Kuchambua picha kitabuni

Kusoma taarifa kwa sauti

Kueleza matumizi na maana ya maneno magumu

Kutunga sentensi kwa kutumia maneno magumu

Mufti uk 253-254

Sarufi: vielezi

Neno linaloeleza jinsi kitendo kilivyotendeka au kufafanua zaidi kuhusu kitendo

Aina za vielezi

- Wakati
- Namna
- Jinsi
- Mahali
- Idadi
- Vuhusishi
- Tanakali
- Takriri
- Tashbihi

- Hutumika kwa
- Lini- wakati
- Wapi – mahali
- Vipi – jinsi au namna
- Kiasi gani- idadi

Mifano

Wakati	mahali	namna
Leo	nyumbani	taratibu
Kesho	darasani	harakaharaka
Juma ijayo	Nairobi	ghafla
Mtondogoo	machoni	kivivu

Tathmini mufti uk 258

Kusikiliza na kuongea: sentensi zenye taksiri

Kueleza maana ya taksiri

Asome sentensi alizokosea mwenyewe

Mufti uk 259

Kuandika: mkato wa maneno

Huhusu nomino pamoja na vimilikishi vyote vitatu

Mifano

Baba + yake_____babake

Dada + yake _____dadake

Nyanya + yenu ____nyanyenu

Shangazi + yake _____shangaziye

Kaka + yako _______kakako

Mjomba + yake _______mjombake

Tathmini mufti uk 260

Msamiati: maana ya misemo

Misemo ni maneno yenya maana fiche

Mifano

Laza damu –zembea

Uma kidole – juta

Kuna kichwa – fikilia

Piga jeki – saidia

Jitolea mhanga –jibidiisha

Kiguu na njia – tembea

Kubali shingo upande – bila ya hiari

Konga raho – kata kiu

Mufti uk 260

SURA YA KUMI

Ufahamu: uwanda wa teknolojia

Kuchambua picha kitabuni

Kueleza maana na matumizi ya misamiati kama ilivyotumiwa

Kueleza lengo la handithi

Mufti uk 264

Sarufi: matumizi ya 'katika', 'ni' , 'kwenye'

Hivi ni vihusishi vya mahali

Hutumiwa kuonyesha kuwapo kwa kitu kilichotajwa mahali Fulani

Ngeli hubadilika hadi PA KU MU

Kuhimiza kuwa ni kosa kutumia hivi vihusishi pamoja

Kuambatanisha nomino na vivumishi

Novels,Updated KASNEB,ICT,College,High School,Primary Notes &Revision Booklets
0714497530

Vivumishi	Darasa	darasani
Viashiria Vimilikishi Ote Oote Enyewe Enye Ingine Sifa	Hili, hilo, lile Langu, lako, lake Lote Lolote Lenyewe Lenye Jingine Zuri, jema, baya Eupe, eusi Halina	Hapa, hapo, pale Pangu, pako, pake Pote, kote, mote Popote, kokote, momote Penyewe, kwenyewe, mwenyewe Penye, kwenye, mwenye Pengine, kwingine, mwingine Pazuri, kuzuri, mzuri Peusi, kweusi, mweusi Hapana, hakuna, hamna

Tathmini mufti uk 266

Kusikiliza na kuongea: salamu na maakizi

Kuelezea kuhusu maamkizi na salamu

Maamkizi	majibu
Masalkheri	alkheri
Sabalkheri	aheri
Hujambo	sijambo
Waambaje	sina la kuamba
Makiwa	tunayo
Salaam aleikum	aleikum salaam
Maagano	majibu
Alamski	binuru

Usiku mwaka	wa buraha
Ndoto njema	za mafanikio
Lala unono	jaala
Buriani	dawa

Mufti uk 267

Kuandika: vitawe

Ni maneno yenya maana zaidi ya moja

Watunge sentensi ili kuonyesha tofauti

Mifano

- Kitalu
- Hema
- Vua
- Shuka
- Kata
- Kitara
- Kipusa
- Pasi
- Kanga
- Mlango
- Paa
- Chuma
- Panda
- Paji
- Moto
- Randa

- Ota
- Kaa

Msamiati: misemo

Eleza maana ya misemo

Andika misemo iliyoanzia kwa 'shika'

Ufahamu:unono

Kuchambua picha kwa kitabu

Kusoma taarifa kwa ufasaha

Kueleza maana ya maneno magumu

Kutunga sentensi kwa kutumia maneno magumu

Mufti uk 272-273

Sarufi:viulizi

Maneno yanayotumiwa kuuliza maswali

Mifano

Nani: hutumika katika ngeli ya A – WA kujua cheo, jina , ukoo wa watu

Nini: kujua ni kitu cha aina gani

Hutumika katika ngeli zote isipokuwa ya A - WA

Gani:kujua aina , jamii, hali au tabia

Lini: kiulizi cha siku au wakati

Hutumiwa kutaka kujua kipindi, siku au wakati wa tukio

Wapi:ni kiulizi cha mahali

Vipi:kiulizi cha namna gani

Je ni neno la kuanzisha swali

Ngapi:kuuliza idadi kamili ya vitu , vyombo katika jumla

Pi: kubainisha kati ya nyingi ili kupata kihusika au mhusika Fulani mahususi

mufti uk 276

Kusikiliza na kuongea: sauti zenye matumizi mbalimbali ya kiambishi ki

kueleza matumizi ya kiambishi ki

masharti

wakati endelezi

ngeli

kielezi namna

lugha udogo

kiwakilishi

tathmini mufti uk 276-277

Kuandika: sentensi zenye vivumishi sahii

vivumishi ni maneno yanayotumiwa kuelezea zaidi kuhusu nomino

aina za vivumishi

- A -Unganifu
- Sifa
- Pekee
- Viulizi
- Idadi
- Vimilikishi
- Viashiria

Msamiati: madini

Vito ni madini ya thamani

Mfano

- Dhahabu
- Feruzi
- Almasi
- Lulu

Kuelezea kunapopatikana madini mengine

- Shaba
- Ulanga
- Yakuti
- Johari
- Fedha
- Chuma
- Risasi
- Chokaa
- Feleji
- Matale
- Asberto

Mufti uk 278

SURA YA KUMI NA MOJA

Ufahamu: karamu ya risasi

Kuchambua mchoro kitabuni

Kusoma taarifa ipasavyo

Kueleza maana ya matumizi ya maneno magumu

Mufti uk 283-284

Sarufi: mnyambuliko wa vitenzi

Kunyambua ni kurefusha mwisho wa vitenzi katika hali tofauti

- Tendeka
- Tendesha
- Tendeshwa

Katika kauli ya kutendeka vitenzi humalizika kwa 'ka'

Kitenzi	kauli ya kutendeka
Vuka	vukika
Sahau	sahaulika
Maliza	malizika
Bomoa	bomoka
Kula	kulika
Lala	lalika
Lima	limika
Pika	pikika
Soma	someka
Fagia	fagilika

Tathmini mufti uk 285-286

Kitenzi	**tendesha**	**kauli ya kutendeshwa**
Lala	laza	lazwa
Pika	pikisha	pikishwa
Kimbia	kimbiza	kimbizwa
Rudi	rudisha	rudishwa
Toa	toza	tozwa
Ota	otesha	oteshwa
Oa	oza	ozwa

Soma somesha someshwa

Tamrini mufti 287

Kusikiliza na kuongea: sentensi za vitawe

Maneno yenye maana zaidi ya moja

Mifano

- Jua
- Meza
- Mbuzi
- Kucha
- Mto
- Kaa
- Mori
- Ganda
- Randa
- Mlango
- Chura
- Karo
- Paa

Mufti uk 289-290

Kuandika: sentensi

Kusoma sentensi na kuzikosoa

Kusanifisha maneno kama vile

Momonyoko- mmomonyoko

Arthi- ardhi

Njozi mbili – jozi mbili

Ilituishi – ili tuishi

Mufti uk 290

Msamiati: wizara mbalimbali

Wizara ni idara kuuya serikali inayosimamiana kushughulikia maswala au mambo ya nchi au ya kitaifa kwa kuongozwa na waziri

wizara ya fedha

wizara ya mambo za nchi za kigeni

wizara ya afya

wizara ya ugatuzi

wizara yahabari na mawasiliano

wizara ya ardhi

wizara ya biashara na viwanda

wizara ya nishati

wizara ya kilimo

wizara ya barabara, ujenzi na uchukuzi

wizara ya utalii

wizara ya maji

wizara ya mazingira

mufti uk 291-292

SURA YA KUMI NA MBILI

ufahamu: magazeti na majarida

kusoma magazeti na majarida yanayohusu

maswala ya uongozi

mambo ya uchumi na maendeleo

michexo na burudani

maisha ya jamii na maadili

haki za watoto

utunzaji wa mazingira

Mufti uk 295

Sarufi: ukubwa na udogo

Maneno katika hali ya ukubwa huwa ni kukipa kitu ukubwa usio wa kawaida na pia maneno katika hali ya udogo ni kukidunisha kitu kuliko hali ya kawaida

Ngeli pia hubadilika katika hali ya ukubwa na kuwa LI- YA ,na katika hali ya udogo huwa KI – VI

Njia tofauti za kubadili maneno katika ukubwa na udogo no

Kudodosha – mw, ny na kutia j

Mfano

ng'ombe – gombe

Mkono – kono

Ndama – dama

Kudodosha herufi moja na kutia ji

Mfano

Mji – jiji

Kudodosha ki na kutia ji

Mfano

Kisu – jisu

Kuongeza ji bila kudodoa chochote

Mfano

Jicho – jijicho

Kutia j kwa nomino zinazoanza kwa irabu

Mfano

uso – juso

Uta – juta

Msamiati: ukoo/mlango/akraba/ahali

Ni uhusiano wa kinasaba, kiala au kidugu

Mfano

- Mwanyumba
- Wifi
- Mkemwenza
- Mkoi
- Binamu/bintiamu
- Mwamu
- Bavyaa
- Mavyaa
- Mpwa
- Kilembwe
- mlungizi
- Mjomba/hau
- Mkaza mjomba
- Shangazi/amati/mbiomba
- Bamkwe
- Mamkwe
- Kivyere
- Mjukuu
- Kitukuu
- Kilembwekeza
- mnuna

tathmini mufti uk 301 , KDD 9

INSHA

MUHULA WA PILI

INSHA ZA MASIMULIZI: HUZUNI

Insha humhitaji kuelezea kisa kinachoonyesha huzuni na woga

Insha nyingi huhusu mikasa au masaibu kwa watu

Visawe vya mikasa ni balaa, janga , balaa, baa, visanga

Mikasa yote hutokea kama ajali

Zilizala

Ajali barabarani au angani

Mlipuko wa bomu

Ukame

Maporomoko ya ardhi

Moto

Ugaidi

Yanayozingatiwa

Mahali pa mkasa

Jinsi tukio lilivyotukia

Kushiriki kwako

Uchunguzi na matokeo

Tanbihi : mahali pa tukio – hotelini , mwituni, ofisini, kituo cha mafuta, kiwandani, shuleni, dukakuu, barabarani, ufuoni mwa bahari, chumba cha maabara

Mapambo

Mlipuko – mfyatuko, mwatuko, mngurumo,

Ulikuwa mlipuko wa kuatua moyo/mtima

Kushtua

Kuogofya

Kutisha

Ulikuwa mlipuko wa jiko la gesi/umeme/gari/bomba la mafuta

Kelele: usiahi, unyonge, kamsa, ukwezi, mayowe, ukwenje

Vilio vya –kusinasina, cha shake, kikweukweu

Kwikwikwi

Iwapo ni bomu, moto, ajali ya ndege

Moto ulirindima na kutatarisha majengo

Mabiwi/mashungi ya moto

Mavunde/mawingu ya moshi yalitanda kote

Vukuto la moto liliongezeka badala ya upepo kuvuma kwa hasira/ghamidha/hamaki/ghadhabu

Nilijitoma ndani ya nyumba kuwanusuru

Nahodha hodari haogopi moto

Kwa muda wa bana banua sehemu ile ikawa kama tanuri/joko/jehanamu

Jingo hilo liligeuzwa na kuwa majivu

Moto/nari ilifakamia majengo kama nzige wavamiavyo shamba la mihigo

Muda si muda, muda kiduchu, kutia na kutoa, fumbo fumbua,bana banua, kuku kumeza

Punje paka kunawia mate, punda kunawia mavumbi,

Wengine walichomeka kiasi cha kutotambulika

Vilio vilinywea na sauti kuwapwelea

Tulipirikana na kupitana katika juhudi/hekaheka/pilikapilika za kuuputa moto kuwaokoa wahasiriwa

Huzuni

Mikasa kwa jumla

Milio ya ving'ora vya makaradinga ya polisi, ambulensi, magari ya zima moto ______tanda/tamalaki/tawala anga

Manusura/mahututi/majeruhi walipelekwa hospitalini/zahanatini

Walipewa hudum ya kwanza/ya dharura

Wafu walipelekwa mochari/ufuoni/makafari

Paparazi walizuka kama mizuka na kupeperusha picha sawia na matukio

Wanahabari walitangaza matukio ya mkasa redioni/runingani/magazetini

Wengine walisali/walipiga dua zisizoeleweka

Kwa nyota ya jaha/bahati ya mtende/kwa sudi ___wasamaria wema____msalaba mwekundu__wanajeshi____zimamoto____wakasaidia kuokoa

Basi lilipiga danadana na kuanguka bondeni ziwani/baharini

Tulifanya wanguwangu/himahima/chapu chapu/yosa yosa/ hala hala/mwendo wa arubili

Bila shaka tukio hilo halitafutika moyoni/sitalisahau daima dawamu

Niltamani ardi inimeze mzima mzima

Nilitamani kulia nikacheka nikalia

Machozi yaligoma

Methali

Ngoja ngoja huumiza matumbo

Chelewa chelewa utampata mwana si wako

Fimbo ya mbali haiui nyoka

Heri jirani wa karibu kuliko ndugu wa mbali

Akufaaye kwa dhiki ndiye rafiki

Mbiu ya mgambo ikilia kuna jambo

Mja hakatai wito hukataa aitiwalo

Ajali haina kinga wala kafara

Tahadhari kabla ya hatari

Nahodha hodari haogopi moto

BARUA RASMI

Pia huitwa barua ya kiofisi

Huandikwa kuhusu jambo rasmi

Huandikwa ili

Kuomba nafasi ya kazi

Kuomba nafasi za masomo shuleni au chuoni

Maombi ya msaada kutoka kwa serikali

Kuomba msamaha au radhi

Malalamishi kuhusu jambo Fulani

Barua rasmi ina sehemu zufuatazo

Anwani

Anwani mbili – ya mwandishi na ya mwandikiwa

Anwani ya mwandishi huandikwa tarehe

Kianzio

Sehemu hii huandikwa bwana (BW) au bibi (BI), Mkurugenzi mkuuu, mwalimu mkuu

Mtajo

Ni kichwa cha barua ambacho huashiria lengo au madhumuni kwa ufupi

Kumbukumbu – KUMB

Mintarafu – MINT

Kusudi – KUS

Kuhusu – KUH

Yahusu – YAH

Kichwa cha barua rasmi hupigiwa mstari

Mwili

Huelezea zaidi kuhusu kusudi ya barua na lengo hasa kuandika barua

Mtahiniwa huhitajika kuelezea kuhusu

Elimu yake

Wasifukwani haambatanishi stakabadhi zozote zile

Tanbihi

Insha yoyote ile lazima itimize ukurasa na nusu

Tamati/mwisho

Humalizwa kwa

Wako mwaminifu

Sahihi

Jina

Mtindo wa barua rasmi

SHULE YA MSINGI

YA LIZAR,

S.L.P 93,

NAIVASHA,

NOVEMBA 18, 2015.

MWALIMU MKUU,

SHULE YA UPILI YA ALLIANCE,

S.L.P 2003,

KIKUYU.

Kwa Bwana/Bi – kianzo

<u>mtajo-MINT: NAFASI YA KUJIUNGA NA KIDATO CHA KWANZA</u>

<u>mwlili</u>

hitimisho –

wako mwaminifu

sahihi

jina

Msamiati

Nina furaha kukuandikia _____

Ninasikitika ninapokuandikia waraka ________

Ningependa kuchukua fursa hii ______

Kwa mujibu wa ilani ___katika gazeti, runinga, mabango

Shule yako imetajwa na kutajika katika ____michezo, elimu, bidhaa bora

Shirika/kampuni imeipa kipaombela swala la_________

Nina nidhamu na taadhima ya hali ya juu

Vyeti vyangu pamoja na wasifu vimeambatanishwa na waraka

Nitakuwa kielelezo dhabiti kwa wenzangu

Nina talanta katika fani ya riadha ____

Ni matumaini yangu kuwa utaupokea waraka huu ____

BARUA YA KIRAFIKI/KIDUGU

Huhusu kupatiana mwaliko, kujuliana hali, kufahamisha au kuarifu kuhusu jambo

Sehemu muhimu za barua hii ni

Anwani ya mwandishi

Huandikwa pembeni kabisa upande wa kulia sehemu ya juu

Huwa na jina la mwandishi , mahali anakoishi, sanduku laposta na tarehe

Kianzio

Hudhihirisha Yule anayeandikiwa

Hubainisha uhusiano wake na mwandishi

Mfano

Kwa mpendwa ______

Kwa mwanangu mpendwa _________

Kwa mpenzi wangu ____________

Kwa sahibu/muhibu _________

Utangulizi

Haya ni maamkizi kwa yule anayeandikiwa

Mfano

Pokea salamu – sufufu, furifuri, tolatola

Nyingi kama nyota angani, mchanga

Mimi ni bugeri wa afya

Mzima kama chuma cha pua / ngarange za mvule

Nina buraha na furaha/furaha na bashasha

Nina imana kuwa Mola/Mkawini/Jalali

Nina matumaini kama tai kuwa u buheri wa afya/siha/zihi.rai

Methali

Ama kweli/yakini/waama

Waraka ni nusu ya kuonana

Afya ni bora kuliko mali

Mwili

Sehemu – hii hubeba ujumbe wa mwandishi

Wema – ninaomba unitendee fadhila/jamala

Ninashukuru kwa wema ulionitendea

Utiifu – ninakuhakikishia kwamba nitakuwa na utiifu, nidhamu na bidii

Lengo au azma ya kukuandikia waraka huu ni

Waraka huu ni kukujulisha kuwa

Ningependa kukujuza kuwa

Tamati

Ningependa kutia nanga kwa kukuelezea kuwa _________

Kwa kuwa wasaa umenitia kumbu/muda

Umenipa kisogo, ningependa kutia kitone

Ninakunja jamvi kwa msemo usemao ________

Kalamu yangu inalilia wino _________

Ndimi mzazi wako __________

Wako wa moyoni __________
ni wako mpendwa___________

Ndimi mwana wako mpendwa __________

Sampuli

BIDII FAULU,

S.L.P 93,

NAIVASHA.

18-11-2015

Kwa sahibu yangu, fundi msanifu ,

Utangulizi_________________________________

Mwili

Hatima

Ni mimi wako,

Jina la mwandishi

INSHA ZA MASIMULIZI – FURAHA

Furaha inaweza kutokana na matukio mbalimbali kama vile

Sherehe –harusi

Siku ya kuzaliwa

Mahafali

Siku kuu ya krismasi

Kwenda ughaibuni

Matokeo mazuri ya mtihani

Mada

Siku ya siku

Akidi ya kufana

Sherehe ya kukata na shoka

Siku ya ndovu kumla mwanawe

Shamrashamra za ______

Msamiati na mapambo

Maua ya kila nui/ainati – asmini ,mawaridi afu, nangisi

Ukumbi wa mahema , jumba kubwa ,uwanja

Vipasa sauti/mikrofoni –vilihinikiza /sheheni

Muziki wa kuongoa ongoa ulitamalaki katika anga

Vyakula – mapochopocho/maakuli yaliyotishia kuangusha meza

Vinywaji vya kila jamii yalipenyeza kisirisiri

Mkalimani/mtarijumani alitafsiri haya yote

Kiume – mtanashati

Kike – mlibwede, spoti , mrembo kama mbega

Binti alikuwa mrembo mithili ya hurulaini aliyeasi/toka peponi

Alitembea kwa mwendo wa dalji/mwendo wa twiga wa savanna

Mwanaume mrefu njorinjori /mrefu kama unju/weusi kama kaniki

Udohoudoho , chipsi, bisi, kripsi

Waja walisakata rumba/dansi/tibwirika kwa miondoko

Msafara /mlolongo wa mashangingi

Walikula kiapo/yamini/vishana pete huku shangwe

Walipigana pambaja

Pofushwa na vimulimuli vya wapiga picha

Waja walijaa furifuri

Ilikuwa dhahiri shahiri kuwa ningefua dafu

Nilidamka wanguwangu kwa kuubwaga mgolole wangu na kuanza hamsini zangu

Kuche kusiche hatimaye kulikucha

Amka bukrata kichea

Niliamka asubuhi ya Mungu

Waja walisalimiana kwa furaha na farahani

Furaha sufufu ilinitinga si kidogo

Vyakula vya kunoga na kuhomolewa viliandaliwa na wapishi wajuzi

Vicheko vilipamba moto jari moja

Watu walichangamka na kukaramka kwa bashasha

Nilivalia meli zangu mpya zilizometameta kama mbalamwezi

Utamu wa malaji ungemfanya mtu kuramba viwiko vya mkono

Methali

Hauchi hauchi huwa

Hayawi hayawi huwa

Siku njema huonekana asubuhi

Baada ya dhiki, faraja

Mtu ni watu

Mgaagaa na upwa hali wali mkavu

Tashbihi

Shirikiana kama kinu na mchi, kiko na digali, soksi na kiatu

Lazima kama ibada

Kawaida kama sharia

Bidii kama mchwa ajengaye kichuguu/kishirazi/kidurusi

Bidii za msumeno ukerezao mbao

Bidii ni duduvule agatoye gogo la mti

INSHA ZA MJADALA – TEKNOLOJIA

Huhusu mazungumzo juu ya mada Fulani

Mfano:

Maisha ya mashambani ni bora kuliko y mjini

Teknolojia ina madhara mengi kuliko faida

Huhitaji mtahiniwa kuunga mkono hoja moja na kasha kuipinga katika aya inayofuata au kuunga mkono na baadaye kuzipinga hoja zake

Insha hii huwa na

Mada

Utangulizi

Mwili

Tamati

Mada huandikwa kwa herufi kubwa kulingana na swali

Utangulizi huhusu kufafanua mada na kutolea mifano

Mwili huhitaji kufafanuliwa kwa hoja

Kila hoja iwe katika aya yake

Hitimisho mtahiniwa huhitajikakutoa changamoto au ushauri

Insha hizi hutumia viunganishi vya kuongezea

- Licha ya
- Aidha
- Fauka ya
- Zaidi ya
- Pia

- Isitoshe
- Mbali na
- Hali kadhalika

TEKNOLOJIA

Maarifa ya kisayansi yaliyowekwa katika matumizi ya vyombo, vifaa na mitambo ya aina mbalimbali

Teknolojia hutumika katika

Mitambo

Zana

Vyombo vya usafiri

Kilimo

Ufundi

Njia za mawasiliano

Umuhimu wa teknolojia

Utafiti wa kisayansi

Kurahisisha kazi

Elimu

Kilimo na ufugaji

Michezo na mashindano

Biashara

Usafiri

Mawasiliano

Usalama

Usafi wa mazingira na afya ya mwili

Mawasiliano

Vyombo vya mawasiliano kama tarakilishi, redio , televisheni na redio hutumika

Hutupasha habari

Hutuepusha na maafa

Kuelimisha

Methali

Kipya kinyemi ingawa kindonda

Kiingiacho mjini si halali

Utafiti

Wataalamu wamegundua dawa za ndwele

Mashine/mitambo ya kurahisisha kazi

Mambo ya kuchunguza hali za anga

Dawa za kuzuia mimba

Ukiona vyaelea jua vimeundwa

Elimu

Vyombo na vifaa vingi hutumiwa shuleni

Matumizi ya mtandao

Kanda za video

Methali

Elimu ni bahari

Elimu ni taa gizani

Mali bila daftari hupotea bila habari

Usalama

Zana za vita hutumiwa kutulinda dhidi ya maadui

Donge nono pia hupatikana baada ya kuuza vbifaa

Methali – tahadhari kabla ya hatari

Kilimo na ufugaji

Pembejeo- mbegu, mbolea, dawa

Mashine za kulimia na kupulizia dawa

Ghala za kuhifadhi mazao

Methali – tembe na tembe huwa mkate

Usafiri

Vyombo vya majini, nchi kavu, angani

Huenda kwa kasi

Huokoa wakati

Methali – ngoja ngoja huumiza matumbo

Madhara ya teknolojia

Huleta maradhi

Huleta maafa

Mmonyonyoko wa adabu/maadili

Huleta uzembe kwa wanafunzi

Punguza nafasi za kazi

Kuiga tabia mbovu kwa vijana

Vita

METHALI ZA KUTOHADAIKA

Chanzo cha matatizo

Alipovunja ungo/baleghe

Alipovuka kizingiti cha lango la shule, chuo kikuu ______ maisha yake yaliingia ufa

Alopowachagua marafiki vichwa maji/nyamafu ______

Alianza kujipalia makaa kama chachandu pweza

Mambo yalianza kumwendea tenge/shote/shoro/mvange/msobe msobe/upogo upogo

Kufilisika – hana be wala te , hana kazi wala bazi/hana hanani, fukara fukarike

Kushikwa – kuhaha na kugwaya, kutweta na kuhema, pumzi juu juu

Alitamani dunia ipasuke na kummeza mzima mzima

Kamasi ilimtonatona puani kama matone ya mvua

Alinaswa/tiwa vituku/pingu/lishwa kalenda

Aibu – shikwa na haya/soni

Iva uso

Vunja uso

Kichwa kifuani kama kondoo

Teseka – alikula mumbi/mavi/kwata

Alifunzwa na ulimwengu usiokuwa na huruma

Kitumbua kiliingia mchanga

Alitekwa bakunja/pubazwa na ____

Urembo/fedha/sura/jamali

Vipokezi vya methali

Yakini_____

Taibu_____

Ama kweli_____

Chambilecho wahenga______

Wahenga na wahenguzi______________

Nakubaliana na wazee wa kale__________

ULANGUZI WA DAWA ZA KULEVYA

Utekaji nyara

Mapambo

Uzuri wa siku/mtu – siku ilikuchja vizuri/upepo mwanan

Umande ulimeremeta metumetu kama nyota angani

Ndege walikorokocha na kughani lahani nzuri

Nwele zake za nyufa., kiuno cha nyigu, meno ya mchele, pangika kama lulu

Sauti nyororo kama ya ninga/mwewe/kinanda/hurulaini wa peponi

Mwendo wa dalji/twiga wa savanna

Kutosikia nasaha

Juhudi zangu za kumwonya/kumnasihi _____

Ziligonga mwaba/paramia mwamba/ambulia pang'anda/tupwa kapuni

Udekezaji – alimwengaenga/alimlea kwa tunu na tamasha

Kumwasa motto kulikuwa jambo tukizi/nadra/dimu

Akawa haskii la mwadhini wala la mteka maji msikitini

Akatia maskio komango/nta/pamba

Kuwa sikio la kufa lisilosikia dawa/cha kuvunja ambacho hakina rubani

METHALI ZINAZOONYA KUHUSU TAMAA NA UZURI WA NJE

Tamaa

Hamu kubwa ya kupata kitu, jambo, au hali Fulani

Visawe – uchu, ashiki, shauku, hamu, ari, nia, hanjamu, nyege, ukware, ghaidhi, raghba

Methali za tamaa

Tamaa mbele mauti nyuma

Mkamia maji hayanywi, akiyanywa humsakama koo

Mwenye pupa hadiriki kula tamu

Mpanda farasi wawili hupasuka msaba/mwaranda

njia mbili zilimshinda fisi

Mwangata mbili moja humponyoka

Mchovya asli hachovyi mara moja

Mtaka yote huksa yote

Usiache mbachao kwa msala upitiapo

methali za uzuri wa nje

Uzuri wa mkakasi ndanikipande cha mti

Sihadaike na rangi tamu ya chai ni sukari

Nyumba nzuri si mlango, ingia ndani

Kikulacho ki nguoni mwako

Ibilisi wa mtu ni mtu

Uzuri wa kuya ndani mabuu

Vyote viowevu si maji

Maudhui

Marafiki hadaa – ndumakuwili/mzandiki

Kutoaminiana katika ndoa

Ahadi za uongo – mchezo wa karata

Urembo ambao ni handaa

INSHA YA HOTUBA

Hotuba nin maelezo yanayotolewa ili kupitisha ujumbe Fulani

Anayetoa hotuba huitwa katibu

Umati unaosikiliza huitwa hadhira

Huanza kwa mlahaka/salamu kwa kutambua vyeo kuanzia wa juu mpaka wa chini , sababu ya mkutano

Alama za kunukuu hutumiwa

Hotuba inaweza kuwa ya

Mwanafunzi akihutubia shuleni

Mwalimu

Mwalimu mkuuu wa wazazi shuleni

Daktari au afisa wa afya

Rais wakati wa maadhimisho ya mashujaa

Wazirin wa usala, afya na ugatuzi

Mfano wa utangulizi

"mgeni wa heshima, mkuu wa elimu gatuzini, mkaguzi wa elimu, mwenyekiti na maafisa wa elimu na wanafunzi, hamjambo?

'Mwalimu mkuu, naibu wa mwalimu mkuu, walimu wenzangu, viranja na wanafunzi, sabalkheri?

Mapambo

ninazo bashasha/furaha/buraha

Nimesimama kidete/tisti/imara kama chuma

Cha pua/ngarange za mvule/kiini cha mpingo

Nitawandondolea hoja zangukuanzia utando hadi ukoko,shinani hadi kileleni

Rejelea hadhira mara kwa mara – nanyi, enyi wazazi, nasi wanafunzi

Tamati

Ningependa kutia kitone/nanga/kukunja jamvi kwa msemo usemao _____

Ninawamiminia shukrani tolatola/fokofoko

Kwa kutulia kama maji mtungini/maziwa kitomani

Kwa kuwa lililo na mwanzo halina budi kuwa na mwisho

Ninawatakia Baraka njema za Mualana/ninawatakia mbawazi za mkawini mbingu

DAWA ZA KULEVYA

Ni kitu chochote kinachoathiri fahamu za mwili na afya ya mja

Mifano

- Kokeini
- Mandraksi
- Bangi
- Ganja
- Miraa au mirungi
- Tumbako

Athari za dawa za kulevya

Kuvuruga akili

Mtumiaji hugeuka na kuwa mkia wa mbuzi/juha/kalulu

Kupata ujasira bandia

Mja huwa katili

Hujiingiza katika visanga kama wizi

Hudhuru afya

Mhasiriwa kama ng'onda/kimbaumbau mwiko wa pilau

Sura huumbuka na kusawijika

Husababisha saratani

Kuenea kwa magonjwa ya zinaa

Methali

Kinga ni bora kuliko tiba

Tahadhari kabla ya hatari

utovu wa nidhamu

watumiaji husheheni matusi

hutabawali kadamnasi

kuvalia mavazi mafupi

methali

mwacha mila ni mtumwa

usiache mbachao kwa msala upitao

kuzorota kwa uchumi

mtu binafsi hutumia njenje zote

watoto hawatimiziwi mahitaji

filisha mja- akabaki hana mbele wala nyuma

uchumi wan chi huzorotabaada ya kutumia pesa kuwatibu wahasiriwa

husababisha uraibu

huleta wizi

husababisha uzembe

madereva kusababisha ajali

kupata magonjwa

DARASA LA SABA

LUGHA: MUHULA WA KWANZA

Ufahamu: sauti ya ukimwi

Kuchambua picha kwenye ufahamu

Kusoma ufahamu kwa kutumia mbinu ainati

Kuchambua maudhui

Kutambua na kujadili misamiati kwenye ufahamu

Kueleza maana ya misamiati

Kutunga sentensi kwa kutumia misamiati

Sarufi: matumizi ya 'kwa"

Ni kiambishi ambacho hutumika kuleta dhana mbalimbali

Kwa inafaa itumike ipasavyo

Usitumie kwa kama kihusishi cha mahali kama vile kwa duka

Mifano

KKD UK 80-82

MUFTI UK 98-100

KURUNZI UK 134

Kusikiliza na kuongea: nyimbo

Ni mbinu ya kuyapanga maneno ili yawe na sauti ya urari

Nyimbo huwa na nasaha, ujumbe, wazo au mafunzo Fulani

Nyimbo zisipotumika vizuri huweza kuvuruga maadili, heshima na usawa katika jamii

Mufti uk 102-103

Kuandika: hati nadhifu

Hati ni muhimu katika uandishi

Mwanafunzi aweze kufanya mazoezi mara kwa mara ili aboreshe hati yake

Azingatie miundo ya herufi mbalimbali

Anakili au asikilize maneno sentensi au aya mbalimbali

Msamiati: vitawe

Vitawe ni maneno yaliyo na maana zaidi ya moja

Hutokana na neno tawi

Neno moja linaweza kutumiwa kuleta maana tofauti na nyingine

Mfano

Somo - mpango wa mafundisho ya elimu

Mtu wa jina moja na mwengine kunga unyogoni

Asilia

Kurunzi 7 uk 19-20

Mufti 7 uk 104

Kkd 7 uk 75

Kusoma: maktaba

Maktaba ni mahali maalum ambapo vitabu huhifadhiwa

Vitabu hivi huwezwa kugawanywa kulingana na malengo, matumizi na viwango vya wasomaji

Vinaweza kuwa ni vya handithi, vitendawili, mashairi na mazoezi

Mwalimu atenge muda maalum ili mwanafunzi awe na uzoefu wa kusoma

Asilia

Kurunzi uk 72-73

Mufti uk 106

Sarufi: mnyambuliko wa vitenzi

Huku ni kuvibadili vitenzi kwa kurefusha viambishitamati ili kuleta kauli mbalimbali

Kauli hizi ni

Tendana: uma - umana

Tendesha: lala – laza

Tendeka: Lima – limika

mwanafunzi sharti atumie kamusi sahii kwa marejeleo

Asilia

Mufti uk 106-108

Kurunzi uk 20 – 21

Kusikiliza na kuongea: shairi

Ni tungo wa kisanaa unaozingatia kanuni au arudhi za ushairi

Arudhi hizi ni kama

- Idadi ya silabi
- Vina
- Mishororo
- Beti

Shairi huwa na ujumbe mafunzo na maudhui

Lazima liwe na urari na mtiririko wa mawazo

Mufti uk 109

Kurunzi82-83

Kuandika: sentensi

Sentensi ni mpangilio wa manenoili pawe na mtiririko na mshikamano mwafaka

Kuna sentensi za aina mbalimbali

Mwanafunzi aweze kutunga sentensi kwa kufuata mpangilio unaofaa

Mufti uk 110

Msamiati: tarakimu

Ni herufi za hesabu zinazoonyesha idadi Fulani

Mwanafunzi aweze kujua tarakirimu zaidi ya milioni moja na akipewa maneno aweze kuandika

Mufti uk 111-112

Kurunzi uk 112-113

Kkd uk 68-69

Ufahamu: matibabu

Kuchambua na kutaja yaliyomo katika mchoro

Kusoma ufahamu kwa kutumia mbinu ainati

Kutambua misamiati na maana yake na kutunga sentensi sahihi

Kuchambua maudhui

Mufti uk 114-117

Sarufi: mnyambuliko wa vitenzi

Kurejelea kauli mbalimbali za mnyambuliko hasa kauli ya kutendesha

Wanafunzi wataje vitenzi mbalimbali vinavyowatatanisha

Mwalimu asisitize kuhusu kauli ya kutendesha

Mufti uk 117

Kkd uk 92

Kusikiliza na kuongea: methali

Ni aina ya semi

Ni mtungo wa maneno wenye maana fiche

Mwanafunzi aweze kujua jinsi ya kukamilisha methali alizopewa

Mfano

Macho hayana ___________

Chovya chovya humaliza ______________

Kitanda usichokilalia ____________

Mufti uk 103

Kkd uk 117

Kuandika: imla

Imla humpa mwanafunzi mazoezi ya tahajia, uakifishaji, usikivu wa kina na hati bora

Mwanafunzi atasomewa maneno na sentensi na mwalimu

K k d uk 82

Msamiati: utaifa

Ni majina ya watu yanayoonyesha uhusiano uliopo baina ya watu nanchi zao

Kuna watu walio na majukumu, mitazamo na uhusiano wa aina mbalimbali

Uhusiano huu unaweza leta matokeo hasi au chanya

Mfano

Mlowezi – anayehama nchi nyinginena kukaa huko

Mzalendo – anayependa nchi yake kwa dhati nay u tayari kuitetea

Mufti uk 119-120

Kurunzi uk 78 k k d uk 77

Ufahamu: jinamizi la sukuma wiki

Kuchambua picha vitabuni

Kusoma ufahamu kwa ufasaha

Kuchambua maudhui na msamiati uliotumika

Kutunga sentensi kwa kutumia msamiati uliopewa

Mufti uk 122-123

Sarufi: tanakali za sauti

Ni maneno yanayoonyesha au kuiga milio ya sauti, hali Fulani, sura au vitendo mbalimbali

Hutumia kusisitiza namna vitendo vilivyo, vinavyotendeka au kitakavyotendeka

Mfano

Funika gubigubi!

Papatika papatupapatu!

Kula fyu!

Kuregea regerege!

Mufti uk 124-125

K k d uk 117-118

Kusikiliza na kuongea: hotuba – zimwi la ukumwi

Wanafunzi wasome makala na kuelewa

Wachambue ujumbe uliomo kwenye makala

Wajifunze mambo muhimu

Mufti uk 125-127

Kuandika: mashairi

Mwanafunzi ajue arudhi zote za shairi

Azitumie arudhi hizo kutungia mashairi ya tathlitha na tarbia

Mufti uk 127

K k d uk 149

Msamiati: vitawe

Ni maneno yaliyo na maana zaidi ya moja

Mifano

Mbuzi – mnyama mdogo wa nyumbani

Chombo au kifaa cha kukunia nazi

Mwalimu aorodheshe vitawe zaidi

Mufti uk 127-128

Ufahamu: chuki

Kuchabua mchoro kwenye vitabu

Kusoma na kuuelewa ufahamu

Kuchambua ujumbe mkuu, msamiati na tamathali zilizotumiwa

Kutunga sentensi wakitumia misamiati

Mufti uk 130-132

Sarufi: matumizi ya vihusishi 'katika' na kiambishi tamati –ni'

Katika na –ni ni vihusishi vinavyotumiwa kumaanisha ndaniya

Vihusishi hivi havitumiwi pamoja katika sentensi

Mfano

Ingia katika darasani ni kosa

Ingia darasani au ingia katika darasa ni sahihi

-ni huambishwa kwenye nomino za kawaida kisha nomino hiyo huorodheshwa katika ngeli ya PAKUMU

Katika hutumiwa kuleta maana ya

Miongoni mwa

mtu mmoja katika wale ni mgonjwa

wakati

Tutakuwa na likizo katika mwezi wa Aprili

Ujumla wa vitu

Wote walishiriki katika michezo hiyo

Mufti uk 132-134

K k d uk 122

Kusikiliza na kuongea: mchezo wa kuigiza

Ni hali ya kusema, kutenda na kuonyesha matukio kwa njia ya sanaa

Vitendo, milio na sauti na mavazi hutilia mkazo yale yanayoigizwa

Lengo huwa ni kutoa funzo Fulani

Mufti uk 135-139

Kurunzi uk 84-85

Kuandika: handithi fupi

Wanafunzi waandike handithi fupiwakirejelea mchoro

K k d uk 144

Msamiati: tarakimu 5,000,000-6,000,000

Wanafunzi waweze kuandika tarakimu kati ya 5,000,000 – 6,000,000 kwa maneno na nambari

Sharti waweze kutumia maneno kama laki, milioni , elfu

Uakifishaji mwafaka utumiwe

Novels,Updated KASNEB,ICT,College,High School,Primary Notes &Revision Booklets
0714497530

Mufti uk 139-140

Ufahamu: ufundi wa insha

Kuchambua picha vitabuni

Kusoma ufahamu kwa ufasaha

Kutaja na kuorodhesha misamiati na maana yake

Wanafunzi watunge sentensi wakitumia misamiati

Wajibu maswali

Mufti uk 142-144

Sarufi: alama za uakifishaji

Ni alama zinazotumiwa ili kuwasilisha nia halisi na maana kamili ya kwenye maandishi

Alama hizi pia hufanya kusomeka kwa sentensi kuwa rahisi

Mfano

Nusukoloni /semikoloni/nukta kipumuo ;

Hutumiwa kuunganisha mawazo mawili

Mfano

Ninataka kuondoka mapema ;sipendi kuchelewa

Koloni/nuktambili/nukta pacha :

Hutumiwa kuonyesha orodha ndefu

Mfano

Nenda ununue vutu vifuatavyo:maziwa, mkate, sukari, mafuta na chumvi

Mufti uk 144-145

Kurunzi uk 123-125

Kusikiliza na kuongea: makala

Kusoma makala kwa kina

Kuelewa ujumbe mkuu

Kujadili kuhusu mbinu bora za kuepuka kuathirika na manbo yanayochangia kuzorota kwa maadili

Kutaja vyombo vya kisasa vinavyochangia kuzorota kwa maadili

Mufti uk 145-146

Kuandika: imla

Kuandika maneno yenye sauti f, v, l, r, g, k

Wasikilize maneno kwa umakinifu ili wayaandike kwa usahihi

Watunge sentensi eakitumia maneno hayo

Msungi uk 133

Msamiati: viwandani

Viwanda ni mahali ambapo bidhaa, vitu, mashine na vipuri mbalimbali huundiwa

Huwa na mitambo mbalimbali

Mitambo na mashine hurahisisha kazi

Mifano

Fuawe

Chombo cha mhunzi anachowekea chuma anachokifua

Kreni/kirini

Mashine nzito ya kuinulia mizigo mizito hasa bandarini

Mufti uk 147-148

Tujivunie uk 120-121

Shairi: daladala

Wanafunzi waelewe kanuni za ushairi

Novels,Updated KASNEB,ICT,College,High School,Primary Notes &Revision Booklets
0714497530

Walighani shairi walilopewa

Kuuchambua ujumbe katika sentensi hiyo

Kuchambua msamiati uliotumiwa

Kujibu maswali yaliyotolewa

Mufti uk 150

Sarufi: ukubwa, udogo na wastani wa nomino

Ukubwa ni hali ya kukuza nomino na udogo ni hali ya kudunisha nomino

Wastani ni hali ya kawaida ya nomino

Nomino katika ukubwa huwekwa katika ngeli ya LI – YA na nomino katika hali ya udogo huwekwa katika ngeli ya KI – VI

Zipo kanuni ambazo hutumiwa

Noino zenye silabi mbili- dodosha moja

Mtu- jitu

Nomino zinazoanza kwa ki dondosha ki pachuka ji

Kiatu – jiatu

Mufti uk 151-152

K k d uk 132, 148

Kusikiliza na kuongea:shairi – ngonjera

Wanafunzi waweze kuigiza shairi walilopewa

Kuchambua ujumbe uliomo

Kueleza aina ya shairi na msamiati uliopo

Kujibu maswali

K k d uk 146

Kuandika: imla

Novels,Updated KASNEB,ICT,College,High School,Primary Notes &Revision Booklets
0714497530

Mwalimu awasomee wanafunzi aya kasha wandike madaftarini

Wafanye masahihisho

Tujivunie uk 17

Msamiati: viumbe vya kike na kiume

Hii ni hali ya jinsia au uana

Viumbe vyenye uhai huwa vya kike au kiume

Sharti viambatanishwe vinavyofaa

Mfano

Mkewe – mumewe

Jike – dume

Halati – mjomba

Mufti uk 154-155

Kurunzi uk 69

Kusoma: makala magazetini na majarida

Kusoma makala katika vitabu

Kuchambua picha katika kitabu

Kutaja mambo muhimu katika magazeti na majarida

Tofauti kati ya majarida na magazeti ni kuwa magazeti huchapishwa kila siku lakini majarida huchapishwa baada ya muda Fulani

Kuchambua msamiati uliotumiwa

Kujadili na kujibu maswali

Mufti uk 157-158

Sarufi: sifa kutokana na vitenzi

Ni kuunda maneno yenye kivumishi au kusifu nomino kutoka kwenye viarafa

Sifa hizi huwa ni herufi kama f, v, mw

Mfano

Amini – mwaminifu

Sikia- sikivu

Tii – tiifu

Dhulumu – dhalimu

Mufti uk 158-159

Kusikiliza na kuongea: uso unasingiziwa

Kusoma makala na kuelewa

Kuchambua ujumbe kutoka kwa makala

Kuchambua msamiati uliotumika na kutunga sentensi

Kujibu maswali

Mufti uk 159-161

Kuandika: imla

Kusikilia kwa umakinifu maneno yatakayosomwa

Kuandika kwa usahihi na hati nadhifu

Mufti uk 161

Msamiati:tarakimu 6,000,000 – 7,000,000

Mwanafunzi aweze kuandika tarakimu kati ya 6,000,00 – 7, 000,000

Kuweza kuandika kwa maneno na tarakimuna pia kuorodhesha milioni, laki, elfu

Mufti uk 162

Ufahamu: ajira za watoto

Kuchambua picha vitabuni

Kusoma ufahamu kwa ufasaha

Kutambua msamiati uliotumiwa na kutunga sentensi sahihi

Kujibu maswali uliyopewa

Mufti uk 164-166

Sarufi: virejeshi

Kuorodhesha ngeli mbalimbali na majina katika ngeli hizo

Kuorodhesha virejeshi pamoja na noino katika ngeli hizo

Kutunga sentensi kwa kutumia virejeshi hivyo

Mufti uk 166

Kusikiliza na kuongea: vitendawili

Aina ya fumbo ambapo mtegaji analifahamu jibu

Majibu ya vitendawili yanahitaji Yule aliyetegewa aliwazie tena jawabu lake

Huanza hivi

"kitendawili" anayetega

"tega" anayetegewa

Iwapo atashindwa kupeana jawabu sahihi sharti apeane mji Fulani

Mfano

Kuku wangu katagia mibani – nanasi

Ajilinda bila silaha – kinyonga

Mufti uk166

K k d uk 88

Kuandika: methali

Kuorodhesha methali mbalimbali na kutumia majina kutunga sentensi

Mfano

Ganda – ganda la muwalajana, chungu kaoana kivuno

Kiatu – baniani mbaya kiatu chaje dawa

Mufti uk 103

K k d uk 167

Msamiati: watu na kazi zao

Watu hufanya kazi mbalimbali

Ni sharti tuheshimu kila aina ya kazi

Mfano

Kungwi – anayefundisha kunga za nyumbani

Haali – hubeba mizigo kwa malipo

Mufti uk 167-169

Ufahamu: mawasiliano ya kisasa

Kutazama na kuchambua picha vitabuni

Kuvitambua vifaa hivyo

Kutambua ujumbe uliomo katika ufahamu

Kutunga sentensi na misamiati iliyotumika

Mufti uk 172-174

Sarufi: umoja na wingi

Kuorodhesha ngeli mbalimbali na vipingele vyake uhimu

Kutunga sentensi zenye vipingele hivyo katika hali ya umoja na wingi

Mfano

Kiatu kinachonuka hakipendezi

Viatu vinavyonuka havipendezi

Mufti uk 174-175

Kusikiliza na kuongea : misemo

Misemo ni aina ya semi yenye maana isiyolingana na maneno yaliyotumiwa

Mfano

Mkia wa mbuzi – mtu ovyo

Nguo imeruka- imekuwa fupi

Mufti uk 175

Kuandika : shairi

Kutunga shairi kwa kufuata kanuni zinazofaa

Mufti uk 176

Msamiati: malipo mbalimbali

Ni ada zinazotozwa au kutolewa baada au kabla ya huduma wajibu au jukumu Fulani kutekelezwa

Malipo yanaweza kuwa ninfedha au kwa kitu chochote bora pawe na makubaliano

Mfano

Nauli – malipo ya usafiri

Mahari – malipo ya kuolea

Mufti 176-177

INSHA

MUHULA WA PILI

INSHA YA MASIMULIZI

Huzuni au tanzia

Huvi ni visa vinanyoleta majonzi, huzuni, simanzi, sikitiko au jitimai

Mikondo

Ujambazi/unyang'anyi/uporaji/wizi

Utekajinyara

Ujangili

Wizi wa mifugo

Ilaghai

Magendo

Ugomvi wa kijamii

Uvamizi na watu katili

Migomo

Misamiati na mapambo

Mayowe – ukemi, usiahi, mayowe

Wasiwasi- jekejeke, jakamoyo, kiherehere

Kufa – kata kamba, enda ahera, jongomeo

Hasira – pandwa na mori, kuwa na tumbo joto, kama zaibaki kwenye kipimajoto

Nilinyapianyapia/nilinyatianyatia nyatunyatu

Joho la kiwewe lilinivaa__________

Nilichana mbuga/nilitifua vumbi ili kuyaokoa maish __________-

Moyo ulinidwikadwika/ulinipapa kama ngoma za mahepe

Malaika yalinisimama wima

Tulisikia sauti zilizotweta kama ___

Sikuyaamini macho nilipoona

Nilipiga usiahi ambao ungewafufua wafu ___________

Ulimi uliniganda kinywani

Nililia kwa kite na imani lakini kilio si dawa

Nilitoka shoti kama

Ngeu ilimtiririka kama _______

Milio ya risasi ilitamalaki kwenye anga

Parafujo za miguu ziliregea

Macho yalinitoka pima kama _________

Nilitetemeka kama unyasi nyikanu ___________

Kijasho chembamba kikaanza kunitoka

Methali

Mbwa hafi maji akiona ukoko

Damu ni nzito kuliko maji

Tama mbele mauti nyuma

Unjanja wa nyani huishia jagwani

Siku za mwizi ni arubaini

INSHA YA MASIMULIZI – HISIA ZA FURAHA

Furaha hutokana na

Sherehe – harusi

Mwakampya

Kuzaliwa kwa motto

Sikukuu ya krismasi

Sikukuu ya pasaka

Mahafali – sherehe za kufuzu

Siku ya tuzo/harambee

Kutembelewa na wageni

Sherehe za kitaifa

Sherehe z asili

Msamiati na mapambo

Maua ya kila ainati – si asmini, mawaridi

Ukumbi ulijaa na kuwatapika adinasi

Vipaza sauti vilihinikiza sauti __________

Vyakula vya kila aina/jamii vilitishia kuangusha meza

Msichana /kidosho/kipusa alitembea kwa madaha

Mkalimani na mfawidhi walishirikiana kama

Tulilakiwa kwa kupigwa pambaja

Waja walijaa si si si si

Waja waliwasili makundimakundi/mmoja mmoja/pacha pacha

Nikitembea aste aste hadi jukwaani

Kula/kushtaki njaa/fanyia mlo haki

Nilikumbuka nilivyojifunga kibwebwe/masombo

Kaka angeasi ukapera

Waja walisakata ruma/dansi

Msafara/mlolongo wa magari

Vipokezi vya methali

Yakini,_____

Waama, _______

Ama kweli_______

Wahenga hawakukosea walipokili_______________

Methali

Chanda chema huvishwa pete

Baada ya dhiki faraja

Hauchi hauchi unakucha

Siku njema huonekana asubuhi

BARUA/WARAKA

Kuna aina mbili

Barua ya kirafiki

Barua rasmi

BARUA YA KIRAFIKI/KIDUGU

Huandikwa ili kupeana mwaliko, kujuliana hali, kufahamisha au kuarifu kuhusu jambo

Sehemu muhimu za barua hii ni

Anwani ya mwandishi

BIDII FAULU,

S.L.P 93,

NAIVASHA.

18-11-2015

Kwa sahibu yangu, fundi msanifu ,

Utangulizi___________________________________

Mwili

Hatima

Ni mimi wako,

Jina la mwandishi

Huandikwa pembeni kabisa wa kulia sehemu ya juu

Hujumuisha jina la mwandishi au anakosomea au kufanya kazi

Huwa pia na mahali anakoishi na sanduku la posta

Kianzio

Hudhihirisha anayeandikiwa

Hubainisha uhusiano wake na mwandishi

Kwa mpendwa

Kwa laazizi

Rafiki yangu

Kwa mwanangu mpendwa

Utangulizi

Haya ni maamkizi na kujuliana hali

Mfano

Pokea salamu sufufu/furifuri

Mimi ni buheri w afya/mzima kama

Mwili

Hubeba ujumbe au kusudio la barua

Lengo/nia/azma ya kukuandikia barua hii ni _____

Ninaomba unitendee hisani/fadhila

Kwa kuwa wema hauozi

Ninakuhakikishia kuwa nitatia bidii

Ningependa kukujuvya kuwa

Tumia viunganishi ili kuunganisha mawazo

Isitoshe, zaidi ya hayo, aidha

Tamati

Ningeoenda kutia nanga kwa kukueleza

Ningependa kukunja jamvi

Kwa kuwa muda umenip kisogo

Ni mimi wako mpenzi,

Ni wako mpendwa,

Jina la mwandishi

BARUA RASMI

Huandikwa ili kuwasilisha ujumbe maalum

Huandikwa ili kuomba msamaha

Kuomba nafasi kwa kazi

Kuwasilisha malalamishi

Kuagizia/kuthibitisha mapokezi ya kampuni, shirika , idara

Sehemu

Anwani ya mwandishi

Huandikwa pembeni kabisa upande wa kulia sehemu ya juu ya karatasi

Hujumuisha jina la mwandishi, sanduku la posta, mahali ankoishi na tarehe baada ya anwani vuka mstari mmoja

Anwani ya mwandikiwa

Hutaja cheo cha anayeandikiwa

Taja jina la kampuni/shirika/dara

Taja S.L.P

Kianzio

Huanzia chini ya anwani ya mwandikiwa

Bwana/BW

Bibi/BI

Mabibi

Mabwana

Mtajo

Huelezea lengo la barua

Hutangulizwa kwa MINT: (mintirafu), KUH: (kuhusu), OMBI: , kumb: (kumbuka)

Pigia mstari ujumbe wenyewe

Mwili

Hubeba ujumbe wa barua

Maudhui hutegemea nia au lengo la barua

Lugha iwe rasmi

Msamiati

Nina furaha ribribi/kuu/firifuri

Nina bashasha belele

Ninasikitika ninapokuandika waraka huu ___

Ningependa kuchukua fursa/wasaa/nafasi

Kurejelea habari Fulani

Kwa mujibu w habari niliyoisoma/kutokana na taarifa/ kulingana na __________

Shule.kampuni/shirika ___imesifika

Imetajwa na kutajika

Sifa zake zimeenea kote__________kamamoto nyikani kama wakati wa hari/kiangazi

Katika Nyanja za michezo ___idara/ shirika/shule yako

Wasifu/tawasifu __mimi ni mwananchi kindakindaki/halisi

Nina nidhamu na taadhima ya hali ya _____

Nina talanta katika fani ya riadha uimbaji

Nina sauti ya ninga

Nitakuwa kielelzo dhabiti kwa

Nitatia bidii za mchwa ajengaye kichunguu

Nitavumilia/nitajikaza kisabuni ili kuafikia ndoto yangu

Vyeti vyangu vimeambatanishwa pamoja na waraka huu

Tamati

Ni mwisho wa barua

Huandikwa pembeni upandr wa kulia sehemu ya chini

Herufi ya kwanza iwe kubwa

INSHA ZA METHALI

Methali ni usemi wa kisanii wa kimapokeo unaofikiliwa na jamiina hutumiwa kufumbia jambo Fulani

Methali hutahiniwa kwa namna tatu

Ikiwa kama mada

Mwanafunzi anafaa aeleze maana ya juu na ya ndani yake na matumizi yake iwapo anaifahamu vyema

Methali za majutu, maonyo , na tahadhari

Hutumiwa kuonyesha athariau madhara yanayotokea baada ya mtu kugaidi maagizo, nasaha au maonyo

Hutumiwa kutoa funzo kwa wenginekutokana na dhiki na majuto yaliyomfika mhusika

Asiyefunzwa na mamaya hufunzwa na ulimwengu

Asiyeskia la mkuu huvunjika guu

Mchelea mwana kulia hulia mwenyewe

Mbio za sakafuni huishia ukingoni

Mchuma janga hula na wa kwao

Ujanja wa nyani huishia jangwani

Majuto ni mjukuu huja kinyume

Mchiba kisima huingia mwenyewe

Msiba wa kujitakia hauna kilio

Kilio si dawa

Mapambo na msamiati

Kutofuata ushauri

Alikuwa hakanywi hakanyiki

Hasikii la mwadhini wala la mteka maji msikitini

Alikuwa haliki hatafunuki

Haambiliki hasenezeki

Alikuwa hajijui hajitambui

Kujuta

Aliishia na laiti kinywani

Alijiuma kidole/alilia chanda kili kinywani

Nilikabiliana ana kwa ana na ulimwengu usiokuwa na huruma

Niliyaona ya firauni

Nilikiona kilichomtoa kanga manyoya

Kupuuza

Alivalia miwani mashauri

Niliyatemea mate mawaidha

Alijitia hamnazo

Aliyatia kapuni yota aliyoambiwa

Mambo kuharibika

Mambo yalimwendea pete/tenge/mrisi/shoto/shambiro

Kutowezekana kwa

Ilikuwa sawa na kukama tetere

Kufunuka jua kwa ungo au chekeche

Kuchota maji kwa pakacha

Tashbihi

Pukutikwa na machozi kama ngamia

Tiririkwa na machozi kama maji mlimani

Mchafu kama kilihafu/fungo

Nuka kama mzoga/beberu/kindonda

Unafiki na kujitakia shida

Chui aliyevalia ngozi ya kondoo

Panya aliyeumia na kuvuvia

Kujipali makaa kama chachandu

Kuogelea katika bahari ya moto

INSHA ZA MAELEZO

Hutoa ufafanuzi kuhusu jambo, mtu, mahali au kitu Fulani

Maelezo haya huwa ni sifa au hoja maalum

Insha hizi hutahadharisha, huelezea, huarifu na huburudisha

Mtahiniwa asijadili chini ya hoja sita

Atoe hoja za ukweli

Mfano

Athari za ukimwi

Athari za dawa za kulevya

Athari za tknolojia

Mchezo ni upendao

Haki na ajira za watoto

Haki ni mstahiki au ni jambo ambalo ni halali ya mtu

Mstahiki pia ni mtu mwenye haki ya kupata kitu

Ajira ni kazi zinazofanywa katika mashamba, viwanda, nyumbani na migodini

Watoto wanapopewa ajira ni kinyume cha sharia

Baadhi ya haki hizi ni

Lishe bora

Watoto wanafaa wapewe mlo ulio na viinilishe muhimu kwa protini, kabohaidrati, madini na maji safi

Wasipolishwa huenda wakaathiriwa na magonjwa kama kwashakoo, utapiamlo

Mavazi

Humkinga dhidi ya mabadiliko ya hali ya anga

Huzuia maradhi kama mafua, nimonia na pumu

Methali

Kinga ni bora kuliko tiba

Makao salama

Humsetiri dhidi ya wanyama hatari, maadui na mabadiliko katika hali ya anga

Kupata elimu

Asibaguliwe kwa misingi ya jinsia, kidini, kikabila au rangi ya ngozi

Wasichana wasiozwe mapema

Wasijiingize katika vitendo vya ukosefu na maadili kama ukahaba

Wafundishwe maadili na nifhamu

Methali

Elimu haitekeki

Elimu ni bahari

Elimu haina mwisho

Afya njema

Watoto wanafaa kukulia katika mazingira safi

Wapewe matibabu wanapougua

Wapewe lishebora

Methali

Afya ni bora kuliko mali

Kinga ni bora kuliko tiba

Wakingwe dhidi ya dhuluma

Hii ni kama kuchomwa na kukatakatwa mwilini

Waadhibiwe kwa kadiri na wastani

Wakuzwe vyema kwa maadili na mapenzi

Methali

Motto umleavyo ndivyo akuavyo

Masukuzi ya leo ndio msitu wa kesho

Wasiajiriwe

Hii ni kinyume na sharia katika katiba ya nvhi

Waajiri huwatesa na kuwanyanyasa watoto

Wengine huwarapua kwa mijeledi

Wengine huajiri kama vijakazi, watwana

INSHA YA MASIMULIZI

Insha ya ndoto/njozi/ruya/ruiya

Ni aono anayoyapata mtu akiwa usingizini

Huketa hisia za furaha au huzuni

Mtu anaweza kupiga mayowe au kuweweseka kulinga na ndoto

Ndoto za huzuni zinaweza kuhusu

- Kifo
- Wizi
- Moto
- Mafuriko
- Kutishwa na viumbe hatari

Wakati mwingine mhusika hutokwa na jasho, kutabawali au kujikuta mvunguni mwa kitanda

Ndoto ya furaha humfanya mhusika kujilaumu kuwa ilikuwa ni ndoto tu

Inaweza kuhusu

- Mahafali
- Kuwa tajiri
- Kapasi mtihani

- Kuzaliwa mahali kama ikulu

Mwandishi asianze kwa kusema kuwa alianza kuota

Mapambo

Baada ya kula chajio____

Nilikuwa nimechoka hoi bin tiki________________

Niliubwaga mgogole wangu kwenye kitanda

Nilijifunika gubigubi na kulala fo fo fo

Hisia za furaha

Nilifurahi ghaya ya kufurahi

Furaha upeo wa furaha

Nilidamka wanguwanguna kushika hamsini zangu

Niliamka alfajiri ya Mungu/ya musa

Ukumbi ulijaa shangwe, nderemo na hoi hoi

Nilipaa na kuelea angani

Vicheko vilishika hatamu jari moja

Hisia za huzunu – jinamizi

Maji yalikuwa yamenifika shingoni

Ulimi uliniganda kinywani

Moyo ulinipapa kama kwamba ulitaka ufunguliwe utoke

Nilishindwa kuongea ni kawa kama mja aluyepokonywa ulimi

Malaika alinisimamia tisti/wima/krititi

Mambo yaliniendea mpera mpera

Nilipiga usiahi/mayowe ambayo yangewafufua wafu

Zogo na zahama lilizuga

Nililia kwa kite na imani lakini hakuna aliyenihurumia

Niliduwaa na kubung'aa kama mzungu wa reli

Kilio cha kikweukweu kilihitimu kikawa cha mayowe

LUGHA MUHULA WA PILI

SURA YA KWANZA

Ufahamu: mpira wa midomo

Chambua picha kwenye vitabu

Orodhesha msamiati na kueleza maana yake

Teua wanafunzi wasome kwa kupokezana

Wajibu maswali waliyopewa

Mufti uk 187

Sarufi: mnyambuliko wa vitenzi

Huu ni upachikaji wa viambishi kwenye mzizi wa kitenzi ili kuunda vitenzi vipya

Kauli ya kutendeshwa/fanyisha

Huonyesha kuwa kitendo kimesababishwa na kitu Fulani

Vitenzi hivi hutambulishwa na vitenzi vya, za, sha, fya, na ,sa

Mufti uk 188

Kurunzi uk 20

Kusikiliza na kuongea: sauti tata

Ziandike sentensi ubaoni

Wazima moto walikula sima kabla hawajazimia

Wafumaji walifuma sweta na sifa zao kuvuma kote kijijini

Yasome maneno yenye sauti tata huku wanafunzi wakisikiliza

Waongoze wanafunzi kutunga sentensi wakitumia maneno haya

Kamusi yaweza kutumika

Ua na hua

Zana n asana

Oga na oka

Msamiati: visawe

Ni maneno yenye maana sawa

Mwalimu atoe mifano

Shangazi – mbiomba

Moto – nari

Ogopa – chelea

Kipusa – kidosho

Mufti uk 190

K k d uk 24

Ufahamu: chaurembo

Kutambua na kuchambua picha katika vitabu

Kutambua maneno magumu na kuyafafanua na kuwataka wanafunzi watunge sentensi

Wape fursa wasome na wajibu maswali

Mufti uk 193-194

Sarufi: kukanusha amri

Wakati wa amri hukanushwa kwa kutumia si

Mifani

Aende – asiende

Nimpe – nisimpe

Ule – usile

Swali lije baadaye

Wewe kunywa dawa

Wewe usikunywe dawa

Mufti uk 11-20

Kusikiliza na kuongea: handithi

Wanafunzi wataje majina ya viumbe wanavyoviona pichani

Wateuwe wasome aya kwa sauti

Wataje methali zinazohusiana na handithi hii

Mtaka yote hukosa yote

Njia mbili zilimshinda fisi

Mufti uk 12

Msamiati: mapambo ya mwili

Wanafunzi wazitaje sehemu mbalimbali za mwili

Wayataje mapambo yoyote wanayoyajua

Mifano

- Kipuli
- Pete
- Ushanga
- Mkufu
- Kipini
- Hina
- Waja

Mwalimu atoe nyanzo halisi alizozichukua au michoro

Wanafunzi wataje jina la kila pambo na kutaja sehemu ya mwili linapovaliwa

Wanafunzi wasome sehemu ya msamiati na mwalimu awaongoze kwa kutoa maelezo

Wajibu maswali

Kurunzi uk 89-90

K k d uk 85-87

SURA YA PILI

Ufahamu: vituko runingani

wanafunzi kuchambua picha

orodhesha misamiati ubaoni na kutoa maana yake

wateuwe wanafunzi wsome ufahamu mmoja mmoja kwa sauti

wape fursa wasome kimya na kujibu maswali

mufti uk 201-202

sarufi: wingi na kukanusha

wakati wa sasa na hukanushwa kwa ha

mifano

unasoma – mnasoma – hamsomi

unakula – mnakula – hamli

mufti uk 203

kusikiliza na kuongea: shairi

mchague mwanafunzi yeyote alikariri shairi analolijua

wapange wasome shairi hili kwa kupokezana

mwalimu aghani ubeti wa kwanza kwa sauti taratibu, mshororo baada ya mwingine

wanafunzi wajadili ujumbe katika kila ubeti

waulize maswali haya na majibu yawasilishwe kwa kuongea

shairi hili ni la aina gani?

Shairi hili lina jumla ya mishororo mingapi?

Kipokeo cha shairi hili ni?

K k d uk 70

Kurunzi uk 66

Msamiati: tarakimu 7,000,000 – 8,000,000

Anza kwa maswali ya chemsha mbongo kama

Una ywele ngapi kichwani mwako?

Kuna nyota mia,milioni au elfu ngapi angani?

Ziandike tarakirimu ubaoni ili ujue kama wanakumbuka na wajibu madaftarini mwao

6,599,790

5,456,696

5,555,867

Wafanye mazoezi zaidi

Mufti uk 112

Ufahamu: kituo cha kitwea

Kuitazama picha kwa makini na kujibu maswali

Orodhesha maneno magumu ubaoni na kuyafafanua kwa kutunga sentensi

Wasome ufahamu kwa zamu na ufasaha

Wajibu maswali na kutoa majibu sahihi

Mufti uk 200

Sarufi:umoja na wingi wa sentensi

Waulize wataje majina ya ngeli mbalimbali kwa umoja na wingi

Waongoze watunge sentensi kwa kutumia majina waliyotaja

Waagize wazisome sentensi zote za mazoezi

Kusikiliza na kuongea: handithi

Anza kipindi kwa kuuliza wanafunzi walighani shairi walilolisoma hapo awali

Chambua picha kwa kina

Teua wanafunzi wasome kwa zamu na kusisitiza matamshi bora

Wanafunzi watunge sentensi wakitumia maneno magumu

Wajadili maswali katika makundi yao

Baada ya kujadili chukua hoja za kila kundi na kuzisoma kwa sauti

Msamiati: nomino za makundi

Ni majina yanayorejelea mshikamano au mkusanyiko wa vitu au hali ya vitu hasa vya aina moja kuwa pamoja

Mifano

- Thurea ya nyota
- Halaiki ya watu
- Numbi ya samaki

Onyesha wanafunzi vifaa halisi

Watazame vifaa na wataje majina yaliyo kwa makundi

Wajibu maswali

Kurunzi uk 132

K k d uk 140

SURA YA TATU

Ufahamu: maisha ni mpango

Kuitazama picha na kutoa maelezo mafu[I kuihusu

Andika msamiati ubaoni na kutoa maana yake

Wateue wanafunzi wasome mmoja mmoja

Wajibu zoezi

Mufti uk 216-218

Kisikiliza na kuongea: mafumbo na vitendawili

Fumbo ni swali la chemsha bongo ambalo halihitaji utumizi wa akili kupata jibu sahihi

Mfano

Achora lakini hajui achoracho – konokono

Aliyekitengeneza hakukitumia, aliyekinunua hakukitumia, aliyekitumia hakukiona , ni nini?

Wafumbe na wafumbue mafumbo kwa kufuata maelekezi ya mwalimu

Kutega na kutegua vitendawili kwa kufuta maelekezi ya mwalimu

K k d uk 37

Msamiati: majina ya nchi au mataifa

Wanafunzi wataje majina ya nchi jirani zinazopakana na Kenya na miji mikuu ya nchi hizo

Waongoze watahe majina ya nchi kwa kutumia ramani na wataje tafsiri yake kwa Kiswahili

Mifano

Kenya – Kenya

Ethiopia – uhabeshi

America – marekani

Waongoze wataje majina ya visiwa kama vile kisiwa cha ngazija, pemba na unguja

Wajibu maswali

Novels,Updated KASNEB,ICT,College,High School,Primary Notes &Revision Booklets
0714497530

Kurunzi uk 40

Ufahamu: makala, vitabu vya handithi

Vitabu hivi hupatikana maktabani

Hupatikana

Maktaba ya shule

Maktaba ya taifa

Maktaba ya nyumbani

Maduka ya vitabu

Maduka ya wamaginga

Majumba ya majirani au rafiki

Wajibu maswali

K k d uk 33

Sarufi: vivumishi vya pekee ingine na –o-ote

Vivumishi hivi ni ote, o-ote, enye, enyewe na ingine

Wape fursa watunge sentensiwakitumia vivumishi hivyo

Wajibu maswali

Mufti uk 223-224

Kusikiliza na kuongea: afya na ukimwi

Ukumwi ni upungufu wa kinga mwilini

Jadili na wanafunzi mbinu za maambukizi

Epukana na yafuatayo

Ulevi wa pombe yoyote

Matumizi ya dawa za kulevya

Ukahaba na ufanyaji wa mapenzi ovyo ovyo

Kugusa damu ya mwathiriwa

Kutumia vitu kama nyembe, sindano za walioathiriwa

Wanafunzi watunge shairi wakitumia vipengele vya mjadala

Msamiati: tarakirimu 8,000,000 – 9,000,000

Wape fursa kujibu zoezi uk 225

Tarakimu ni alama ya hesabu iliyoandikwa kuonyesha idadi

Zinaweza kutumika kuonyesha nambari, miongo au hesabu

Mifano

12,000 – kumi na mbili elfu

12,002 – kumi na mbili elfu na mbili

Ufahamu: nani alaumiwe

Uchambuzi wa picha kwa muktasari

Eleza maana ya maneno magumu

Teua wanafunzi wasome kwa zamu

Wanafunzi watoe majibu kwa maswali

Sarufi: vitawe

Ni maneno yaliyo na maana zaidi ya moja

Mfano

Vua- toa samaki majini

Toa nguo mwilini

Ala – aina ya mfuko ambamo kisu hufichwa

Tamko la kushangaa

Aina yoyote ya chombo cha kufanyia kazi

Ongoza wanafunzi kutoa sentensi tofauti

Kurunzi uk 19

K k d uk 75

Kusikiliza na kuongea: methali za nyuni

Ni mtungo wa sanaa ulio na maana fiche

Wanafunzi wataje methali yoyote wanayoijua

Waongoze wataje ndege yeyote wanajua

Mbuni, kuku, kipungu, kiwi

Waongoze wataje methali ambamo ndege hutajwa

Mfano

Kozi mwana mandanda kulala njaa kupenda

Maana yake ni kuwa lazima mtu mwenye uwezo wa kulitekeleza jambo autumie uwezo wake vilivyo

Mti mkuu ukigwa ndege huyumba

Maana yake ni kuwa kiongozi akitoweka waliomtegemea hutaabika

K k d uk 29

Kurunzi uk 15-17

SURA YA NNE

Ufahamu: kaburi la ulevi

Uchambuzi wa picha

Waongoze wanafunzi kutaja matatizo yanayotokana na ulevi

Kutoelewana katika familia

Kuharibu kazi kwa kutoenda kazini

Ugonjwa wa ini na hata ukimwi

Eleza maana ya msamiati

Wateue wanafunzi wasome kwa kupokezana

Wajibu maswali

Sarufi: kauli ya kutendata

Kauli hii huonyesha dhana ya kurudia rudia tendo

Mfano

Kata – katakata

Imba – imbaimba

Tia – tiatia

Ruka – rukaruka

Wanafunzi wataje vitenzi mbalimbali na uandike ubaoni

Waeleze kuwa kitendo kinaporudiwa rudiwa huendelezwa kwa kwa neon moja lililoshikamana

Wajibu maswali

K k d uk 107

Kurunzi uk 20-21

Msamiati: watu na kazi zao

Wanafunzi wataje watu mbalimbali kutaja kazi mbalimbali na uandike ubaoni

Wajibu zoezi A kwa kutamka kwa sauti

Wajibu zoezi B kwenye madaftari yao

Kurunzi

Uk 1-3

Ufahamu: vipawa vya kina mama

Waongoze wanafunzi kutaja majina ya watu mashuhuri wanaowafahamu kama Julius Nyerere, Nelson Mandela, Wangari Mathai

Eleza maana ya maneno magumu na wanafunzi watunge sentensi wakiyatumia

Wasome kwa zamu

Wajibu maswali

Sarufi: viwakilishi

Ni neno linalosimama badala ya nomino kama yeye, sisi, wewe

Wanafunzi wataje nomino katika ngeli mbalimbali

Waongoze kutaja viambishi nafsi kwa umoja na wingi

Eleza aina mbili za viwakilishi na utoe mifano

Wanafunzi watunge sentensi

Wajibu zoezi la mufti

Uk 240-241

Kusikiliza na kuongea: shairi – mkataa pema

Waulize wanafunzi waimbe wimbo wowote wanaoujua

Waongoze kujikumbusha mambo muhimu kuhusu ushairi

Wachague wanafunzi walighani shairi kwa sauti

Hakikisha mwanafunzi ana mwelekeo wa sauti moja katika kulighani shairi

Wajibu maswali na mwalimu aandike hoja sahihi ubaoni

Kanuni za ushairi ni kama vile

Mpangilio wa mishororo

Mpangilio wa beti

Urari wa vina

Kibwagizo

K k d uk 53-54

Kuandika: misemo na vitawe

Msemo ni fngu la maneno linalotumiwa na jamii ya watu kwa namna maalumili kutoa maadili

Mwalimu arejelee kamusi ya misemo na nahau

Mifano

Kufa moyo – poteza matumaini

Kufa kikondoo – bila kulalamika

Kufa sauti – shindwa kuongea

Kurunziuk 23-24

Msamiati: tarakimu 9,000,00 – 10,000,000

Wape maswali kuhusu tarakimu walizosoma

Tumia kandi za tarakimu zikiwa nyenzo kisha mwite mwanafunzi mmoja mmoja kuchagua kadi ya tarakimu

Waongoze waandike ubaoni kwa maneno

Wajumuishe wanafunzi katika kuyatoa majibu sahihi

K k d uk 101

SURA YA TANO

Ufahamu: shairi

Washirikishe wanafunzi katika kutaja baadhi ya vipingele muhimu vya ushairi

Toa maelezo mafupi kwa kila kipengele

Mfano

Arudhi, tarbia, manju, kibwagizo

Wanafunzi walisome shairi kwa sauti

Waongoze wanafunzi kulichambua shairi kwa misingi ya arudhi za ushairi

Wajibu maswali

K k d uk 53-54

Kihusishi: 'katika' na kiambishi tamati 'ni'

Katika hutumika kuonyesha uhusiano w kitu na mahali, huonyesha hasa ndani ya au kwenye

Mfano

Maji yamo katika chupa

Abiria wamo katika basi

Wanafunzi wamo katika darasa

Ni hutumika kuonyesha ndani ya au mahali ndani

Mfano

Vijiko vimo jikono

Walimu wamo majilisini

Mzazi yumo ofisini

Wajibu maswali

Kusikiliza na kuongea: misemo

Waambie wanafunzi wataje misemo yoyote wanayoifahamu

Wengine watoe maana ya misemo iliyotajwa

Waweke kwenye makundi ili waweze kujadili kuhusu misemo

Watoe majibu kwa kutamka

Mfano

Kumezea mate – kutamani

Kata rufani – kuomba kesi isikizwe upya

Wahimize watumie misemo hiyo katika insha

Msamiati: aina za magari

Ni chombo cha kusafiria kiendacho kwa magurudumu

Tumia michoro ya magari kama nyenzo

Wanafunzi watazame picha na wataje majina ya aina ya magari

Jadiliana na wanafunzi majibu

Pikipiki – gari lenye magurudumu mawili na lenye mtambo

Rukwama –gari linalokokotwa na maksai na lenye magurudumu mawili bila mtambo

Kifaru – gari la chuma la kivita lenye mzinga

Novels,Updated KASNEB,ICT,College,High School,Primary Notes &Revision Booklets
0714497530

INSHA MUHULA WA PILI

HOTUBA

Hotuba ni maneno au malezo maaluma yanayotokana na mtu mmoja mbele ya hadhira

Anayetoa hotuba huitwa hatibu

Hadhira ni watu wanaohutubiwa

Hotuba inaweza kuwa ya

Mwalimu mkuu juu ya wazazi

Mwanasiasa nyakati za kampeni

Maafisa wa serikali katika sherehe tofauti

Rais akihutubia taifa

Mambo ya kuzingatia

Kufuata itifaki

Kutambua waliohidhuria kufuata cheo/mamlaka na umri

Mfano "mwalimu mkuu, naibu wa mwalimu mkuu, viranja na wanafunzi wenzangu jamjambo? _____

Wakati uliopo hutumika yaani usemi halisi

Nafsi ya kwanza naya pili hutumika

Mfano

Nimesimama kadamnasi nikiwa mzima kama kigongo __________

Hutumia alama za kunukuuu ikiwa unahutubia kwa niaba ya mtu mwengine

Mfano

rais, naibu wa rais ______

Kila hoja husimuliwa katika aya yake

Hitimisho huhusu kuwashukuru wasikilizaji na pia kuwapa funzo au changa moto au nasaha

Umuhimu wa elimu

Elimu ni mafunzo yanayopatikana shulenina maishani

Hupevusha fikira

Mja hujielewa, huelewa wengine na ulimwengu

Huheshimiana

Huweza kutumia raslimali vilivyo

Elimu hundoa ujinga/ujuha

Mwanafunzi humakinika katika maisha ya vaadaye

Msamiati

Leo si jana ,jana si leo

Enda na ucheo, siende na uchwao

Elimu ya vitabu humsaidia mtu kuhifadhi siri ujumbe na kumbukumbu za kutumia na kizazi cha baadaye

Msamiati

Elimu huboresha maisha

Kujenga makao mazuri

Kuwasaidia jamaa na jamii

Elimu ni daraja la kuvusha mtu kwenye gange/kazi yenyefulusi nono

Mtu hupata hela za kujimudu pasi kuwategemea wengine

Methali

Mtegemea cha nduguye hufa maskini

Mtegemea nundu haachi kunona

Mja hupewa heshima

Ragba

Nimesimama imara kama chuma cha pua

Tisti kama ngarange za mvule

Kidete kama kitawi cha mkarakala

Pongezi za dhati

Ninawapa mkono wa tahania kwa kufanya bidii za mchwa na duduvule

Nawamiminia shukrani sufufu

Ninawashukuru kwa kujitolea mhanga na kujifunga kibwebwe/masombo/kujikaza kisabuni

Methali

Elimu ni bahari

Elimu maisha si vitabu

Elimu ni taa gizani hung'aa

Elimu ni mali ambayo adui hawezi kuteka

Elimu bila mali kama nta bila asali

Tashbihi

Bidii za mchwa /duduvule

Ng'aa kama mbalamwezi

Pesa kama njugu

Julikana kama pesa

Misemo

Kujito;ea mhanga

Shika usukani

Kuna kichwa

Ambua kitu

Tia pamba/nta

METHALI ZA KUTOHADAIKA NA UZURI WA NJE WA KITU NA TAMAA

Hutumiwa kuwaonya adinasi dhidi ya kudanganyika au kuhadaika na uzuri wa kitu bila kudadisi matokeo na athari zake

Methali ikiwa kama kichwa huhitajika kuelezea maana ya nje, ya ndani na matumizi

Mfano wa visa

Kumkaribisha mtu nyumbani

Kupatiwa lifti

Biashara gushi

Urembo

Fisadi

Methali

Uzuri wa mkakasi ndani kipande cha mti

Hakuna kizuri kisichokuwa na dosari

Penye urembo ndipo penye ulimbo

Uzuri wa mkakasi, ukipata maji basi

Vyote ving'aavyo sio dhahabu

Tama ilimwua fisi

Uzuri si hoja hoja ni tabia

Mpanda farasi wawili hupasuka msamba

Mtaka yote hukosa yote

Mbio za sakafuni huishia ukingoni

Mla kwa wawili hana mwisho mwema

Penye uhondo pana uvundo

Uzuri wa biyu ndani mabuu

Usiache mbachao kwa msala upitao

Vipokezi vya methali

Kwa yakini __________

Taib________

Ama kweli_____________

Kuntu________________

Ni jahara kama pengo kuwa ________

Ni wazi kama ju ala mtikati kuwa ___________

Chambilecho wahenga au wazee wenye tabasuri tepetepe_________

Nahau

Maji kuzidi unga

Kitumbua kiliingia mchanga

Valia miwani

Meza mrututu

Meza mate machungu

Tulia huku ukitolea kule

Vimba kichwa

Kuwa na mkono mrefu

Bwaga zani

Takriri

Dhahiri shahiri

Haambiliki hasemezeki

Hakanywi hakanyiki

Kuwa kiguu na njia

Hana harusi hana matanga

Ragba

Walimdekeza mwana wao

Alikuwa ndumakuwili aliyeuma ndani yakini kikulacho ki nguoni

Alijaribu bahati kwani asiyekuwa na bahati habahatishi

Pigwa kipopo

Temea mate

Kumwonea gere

Mambo yalimwendea sambejambe

Alilia kilio cha kite

Tashbihi

Huzunika kama mfiwa

Kuwa na wasiwasi kama mwasi

Aminika kama njiwa

Jambo wazi kama mchana

Kuwa mzembe kama kupe

MICHEZO

Ni jambo lifanywalo kwa ajili ya kujifurahisha kujichangamsha au kupoteza wakati

Baadhi ya michezo

- Jugwe
- Gugwi
- Bembea
- Kibe
- Msabaka
- Kandanda
- Riadha
- Sarakasi

- Netiboli
- Naga
- Voliboli
- Gololi
- Hoki
- Langalanga
- Kriketi
- Mpira wa wavu
- Kandanda

Pia huitwa kambumbu, soka , gozi au mpira wa miguu

Hushirikisha timu mbikli pinzani

Wachezaji huvalia

- jezi
- Daluga
- Soksi
- Bukta

Katika ya uwanja huitwa kitovu/senta

Otea – kujificha kwa makusudi ya kushambulia kwa ghafla

Penalty – adhabu kwa mlindalango

Mlindalango, mdakaji, golikipa

Kimia

Refa/refarii

Mshika bendera/kibendera

Mhimili/goli

Ngware – cheza visivyo

Kipindi cha lala salama ni kipindi cha nwishi

Kadi nyekundu huonyesha kutimuliwa kwa mchezaji

Kadi ya jano – onyo

Huwa na wachezaji kumi na mmoja katika kila upande

Walinzi au difensi

Wachezaji wa kati

Safu ya mashambulizi

Wachezaji wa akiba

Piga mkwanju

Kocha/mkufunzi

Mapambo

Uwanja ulijaa hadi pomoni

Wachezaji walishonona

Mdakaji aliudaka mpira ungedhani ni tumbili aliyedadia tawi la mti

Pasi fupifupi na za uhakika ungedhani walikuwa na mashine miguuni

Mpira haukulenga goli__kweli kulenga si kufuma

Kuutia mpira vifuani kana kwamba una spaki za kuunasa

Walinda ngome walikuwa imara kama chuma cha pua

Kwenda kubwaga moyo baada ya kipindi cha kwanza

Safu ya ilinzi ulikuwa imara kama ukuta uliotengenezwa kwa zege

Enda nyatunyatu na kufyatua zinga la kombora

Visha kanzu

Nyota ya jaha

Bao la kuta machozi

Piga kombora kimo cha mbuzi , kuku au ngamia

Mashabikiwalijawa na bashasha

Kipindi cha pili tukihisi kuwa na nishati mpya

Bao la bua liliweza kuzitubua nyoyo za wapinzani wetu

Mrisi bin kappa

INSHA ZA MAELEZO

Huitwa wasifu

Hutoa maelezo au hoja kuhusu jambo, mahali au kitu Fulani

Mtahiniwa atangulize kwa ufafanuzi wa mada yake

Ahitimishe kwa kutoa changamotokwa waliohusika

Baadhi ya maelezo ni

Faida na madhara ya teknolojia

Faida ya elimu, miti na wanyamapori

Chanzo cha ajali barabarani

Ukosefu wa usalama

Haki za watoto

Dawa za kulevya

Dawa za kulevya

Hatua

Kufafanua maana

Ni kitu chochote kinachoathiri fahamu au mwili wa binadamu

- Dawa hizi ni kama vile
- Bangi
- Sigara
- Heroini
- Miraa/mirungi
- Pombe haramu

Anayeuza dawa hizi huitwa mlaguzi

Njia ya kutumia dawa hizi ni

- Hunuswa
- Hunywewa
- Hudungwa
- Hulambwa
- Hutafunwa

Madhara ya dawa za kulevya

Kuvurugika kwa akili

Mja hugeuka kuwa zuzu, mkia wa mbuzi

Hupata ujasiri bandia

Hujiingiza katika visanga

Hudhuru afya

Hukonda na kukondeana kama ng'onda

Sura huambuliwa na kusawijika kama sokwe

Utovu wa nidhamu

Husheheni cheche za matusi

Kutabawali kadamnasi

Vaa mavazi vichungi na vioo

Kuzorota kwa uchumi

Kukosa elimu

Jamaa hukosa mavazi, makao na mlo

Humtilisha mtumiaja

Husababisha uraibu

Hushinda kutwa kucha wakitumia dawa hizo

Huwa kupe

Huwa maajenti wa mawakala

Chanzo cha maafa

Madereva hukosa kuwa waangalifu

Hulketa shinikizo la damu mwilini

Ajali barasteni

Wizi wa mabavu

Kufanya mapenzi bila kinga

Tamati

Changamoto/nasaha

Wasiwe pweza kujipalia makaa

Kizazi cha baadaye kitaangamia

Kushirikiana kama kiko na digali kuangamiza janga hili

Wito kwa serikali – kuwasaka

Kufungua mashtaka

Mada

KIDIMBWI CHA MANAYA

NAULI YA AHERA

BARABARA YA KUZIMU

TARIKI YA MAUKO

MISEMO

Kujipalia makaa

Bwaga zani

Meza mrututu

Tumbulia macho

Gofu la mtu

Takriri

Kufa kupona

Kwa hali na mali

Liwalo liwe

Balaa belua

Methali

Tahadhari kabla ya hatari

Mwiba wa kujidunga hauambiwi pole

Ajali haina kinga

Mchezea mavi humnukia

Nzi kufia juu ya kindonda si haramu

Masukuzi ya leo ndiyo msitu wa kesho

Wazee hukumbuka vijana hukumbushwa

Tashbihi

Konda kama ng'onda

Nyong'onyea kama muwele wa malaria

Dhaifu kama mkufu

Epuka ambao kama mgonjwa wa ukoma/ebola

INSHA ZA MASIMULIZI

Insha hii huwa na hisi mbili: furaha na huzuni

Vinaweza visa vya kubuni au halisi

Mtahiniwa aweza kutahiniwa mara tatu

Mwanzo wa handithi – dokezo

Huhitajika aendeleze

Kimalizio/tamati

Mtahiniwa lazima aane insha na atamatishe kwa kutumia kmalizio hicho

Mtahiniwa kupewa mada kisha ataiendeleza insha

Msamiati wa kisa cha furaha

Kama harusi

Mahafali

Siku ya tuzo

Sherehe ya krismasi

Ragba

Maua ya kila nui,asumini, kilua, waridi

Mahema yalitundikwa kila mahali

Vipaza sauti na maikrofoni vilihinikiza lahani

Nyimbo za kungoa ngoa kuhinikiza

Mapochopocho,mchuzi

Mfawidhi alianza kutoa ratiba

Mkalima/mtafsiri/matapta

Alikuwa mnyange/mfuaji

Mtanashati

Mrembo/spoti/sawa na hurulaini kutoka peponi

Wapambe walivalia sare za kupendeza

Kusakata rumba/dansi/kunengua viungo

Msafara/mlolongo wa magari

Mtibwiriko wa kukata na shoka

Sheheneza pongezi sufufu

Mkono wa tahania

Pofushwa na vimulimuli vya wapiga picha

Walijaa sisisi/pomoni

Hojiwa na sailiwa na wanahabari

Misemo

Mkono wa tahania

Jikaza kisabuni

Fanya bidii za ___

Fanya karamu

Dhahiri shhiri

Asi ukapera/funga pingu za maisha

Fanyia mlo haki/shtaki njaa

methali

Hauchi hauchi hucha

Siku jema huonekana asubuhi

Baada ya dhiki faraja

Hayawi hayawi huwa

Mvumilivu hula mbivu

Safari ys kesho hupangwa leo

Msafiri ni aliye bandarini

Msamiati wa kisa cha huzuni

Huwa kutekwa nyara

Wizi

Ajali

Ragba

Juhudi ziligonga mwaba

Maisha yalianza kuingia ufa

Jaribu kwa udi na uvumba

Sijui alipandwa na pepo gani

Mambo yalimwendea tege/upogo upogo

Alitoka na michirizi ya damu

Alipigwa kitutu/kipopo

Aliondoka kichwa kifuani kama kondoo

Uzuri wake ulimteka bakunja akawa haoni hasikii

Alipovunja ungo alianza kuwa na mienendo benibeni

Aliyatemea mawaidha mate

Dekeza

Alifunzwa na ulimwengu usiokuwa na huruma

Huruma zake ziligeuka kama umande

Alilia kilio cha kite na shake bila kufahamu kilio si dawa

Alivamiwa vaa bin vu

Methali

Maji hufuata mkondo

Benderea ikipepea sana huraruka

Pwagu hupa pwaguzi

Vyote viowevu si maji

Takriri

Haambiliki hasemezeki

Hana hanani

Hazindishi hapunguzi

Hapiki hapakui

Jando wala togo

METHALI ZA MAJUTO

Methali ni usemi w kisanii wa kimapokeo unaofikiliwa na jamii kuwa wa kweli na unaotumia kufumbia

Hutahiniwa ikiwa mada

Mwanzo

Kimalizio

Methali za majuto hutumiwa kuonyesha athari za kutofuata maagizo

Asiyesikia la mkuu huvunjika guu

Asiyefunzwa na mamaye hufunzwa na ulimwengu

Mwiba wa kujindunga hauambiwi pole

Mchelea mwana kulia hulia mwenyewe

Maji yakimwagika hayazoleki

Nzi kufia juu ya kindonda si haramu

Kilio si dawa

Majuto ni mjukuu

Kiburi cha mende huishia motoni

Asiyeangalia huishi laiti ningalijua

Mkata pema pabaya panamwita

Zinguo la mwana mtukutu ni ufito

Sikio la kufa halisikii dawa

Harakaharaka haina baraka

Mchimba kisima huingia mwenyewe

Ujanja wa nyani huishia jagwani

Mchuma janga hula na wakwao

Mbio za sakafuni huishia ukingoni

Vipokezi vya methali

Yawe yasiwe ____

Aisee!_____________

Labeka! ______________

Lahaula! Lakwata___________

Chambilecho wenye ndimi walihenga____________

Hapo ndipo nilipoamini na kusadiki kuwa ___________

Waledi wa lugha waligonga ndipo walipoganga kuwa______________

Wakale hawakupanda upepo wakavuna tufani__________

Visa husika

Wizi

Utumizi wa dawa za kulevya

Ragba

Aliona cha mtema kuni

Kilichompata peku na lungo kilimpata

Mambo yalimwendea visivyo

Alitamani mauti yaje yamwokoe

Maji yalizidi ynga

Alitamani dunia ipasuke immeze mzima mzima

Kumwashia kipofu taa

Alitia masikio pamba

Machozi ya majonzi

Lia kilio cha kite na shaka

Machozi yalimtoka kapakapa

Pyorea mdomo

Huzunika ghaya ya kuhuzunika

Machozi yalinienda mbilimbili

Kuwa na kamusi ya matusi

Tashbihi

Pukutikwa na machozi ka,a ngamia

Tiririkwa na machozi kama maji mlimani

Bubunjikwa na machozi kama mfereji

Nuka kama mzoga

Mchafu kama fugo

INSHA ZA MIKASA

Mikasa ni matukio yaletayo maafa, masaibu na matatizo kwa watu

Visawe

- Msiba
- Balaa
- Zani
- Baa
- Maafa
- Janga
- Belua

Mifano ya mikasa

- Moto
- Wizi

- Ajli barabarani
- Ugaidi
- Ubakaji
- Utekaji nyara
- Zilizala
- Kuza maji
- Maporomoko ya ardhi
- Mlipuko wa bomu
- Ukame
- Kabobo

Jinsi yakujadili

Eleza mahali pa mkasa

Jinsi tukio lilivyotukia

Wakati

Msaada uliotoa

Maafa/hasara

Utafiti

Changamoto

Mkasa wa moto

MADA

KIFO KICHUNGU

JEHANAMU DUNIANI

MDIMI ZA JEHANAMU

MOTO WA KUTISHA

NDIMI ZA MANAYA/MAUTI

NARI YA KUTISHA

Msamiati

Ndimi za moto

Jiko lililolipuka laweza kuwa gesi, umeme , mbomba la mafuta.tangi la mafuta

Mavundo ya moshi yalifuka

Mashungi ya moto

Cheche za moto

Moto ulitatarika an kurindima

Upepo ulivuma kwa ghamidha na ghadhabu

Matagaa na mapogoo mabichi

Kujitoma ndani ya nyumba kama mwehu

Nahodha hodari haogopi mawimbi

Moto ulifakamia majengo kama nzige wavamiavyo shamaba la mihogo

Wengine walichomeka kiwango cha kutotambulikavilio vilinywewa na kuwapwetea

Nilifadhaika kwa fadhaa na wahaka

Kichwa kilinizunguka kama tiara

Vilio vya ving'ora vya makarandinga na ambulensi vilitanda na kuhinikiza hewa

Uma uliuputa moto na kuwaokoa manusura

Tulitoa huduma za kwanza

Wengi walisali/kufanya dua zisizoeleweka

Msamiati mwingine

Nilibaki kinywa wazi

Machozi ya majonzi yalinilengalenga

Machozi yalinienda njia mbilimbili

Lia kwikwikwi

Nilifikiri macho yangu yalikuwa yakinchezea shere

Choka hoi bin tiki

Fafanua kinaga ubaga

Pigwa na butwaa

Nilibung'aa na kuduwaa waa

Ponea chupuchupu

MUHULA WA TATU: LUGHA

SURA YA KWANZA

Ufahamu: kutouliza ni ujinga

Kuchambua picha kitabuni

Kuongoza kusoma ufahamu kwa ufasaha

Kudondosha na kuorodhesha fani za lugha

Kuleza fani na kutungia sentensi

Mufti uk 2-3

Sarufi: ngeli na viambishi ngeli

Kuelezea maana na matumizi ya ngeli

Kuorodhesha mifano ya ngeli ubaoni

A – WA

U – YA

I – ZI

U – U

YA – YA

I – I

Kutaja mifano na kutunga sentensi

MUFTI UK 6

KUSIKILIZA NA KUONGEA: MAAMKIZI, ADABU NA HESHIMA

Maamkizi ni salamu au matendo ya kujuliana hali

Salamu huenda na mtajo, nemsi au majina ya adabu

Kujadili msamiati husika

- Masalkheri
- Chewa
- Sabalkheri
- Makiwa
- Vipi?
- Shikamoo
- Maagano
- Usiku mwaka
- Alamsiki
- Tuonane kesho
- Burianbi
- Usiku mwaka
- Lala salama
- Ndoto njema kwaheri
- Nemsi
- Bwanamdogo

- Hayati
- Marehemu
- Mwendazake
- Sheikh
- Bimdogo
- Diwani
- Maneno ya adabu
- Saahani
- Kongoni
- Niwie radhi
- Mjamzito
- Asante
- Hongera

Kuandika: imla

Mwalimu awandae wanafunzi kisha awasomee maneno

Msamiati: dira

Pembe kumi nanne za dunia

Dira ni chombo cha kuwaelekeza wasafiri katika pande za dunia

Kuchambua msamiati husika

- Kucha
- Mawio
- Kaskazini
- Shemali
- Matlai
- Kupambazuka

Mufti uk 9

SURA YA PILI

Ufahamu: jishinde ushinde

Kuhandithi kisa kinachohusiana na bidii

Kusoma ufahamu kwa ufasaha

Kudondosha fani na kueleza maana yake

Kutunga sentensi

Mufti uk13-14

Sarufi: ngeli ya A- WA

Ngeli hii inahusisha majina yenye sifa na hali ya wanyama, nyuni, malaika, samaki na wanadamu

Kutoa mifano katika umoja na wingi

Mfano

Mnyoo – minyoo

Kiwete – viwete

Nzi – nzi

Mkunga – mikunga

Kueleza upatanisho wa kisarufi

Mufti uk 16-17

k k d uk 6

kusikiliza na kuongea:mjadala

kujadili maana ya mjadala na mfano wake

kueleza kanuni za mjadala

kuwashirikisha katika mjadala wavulana kwa wasichana au viwango tofauti washindane kujadili

kuandika : insha

kurejelea mifano ya insha , tofauti za uandishi wa insha na baadhi ya mapambo

tathmini: maswali mseto kuhusu insha

mtu anayetoa hotuba huitwa?

Barua ya kiofisi ina anwani ngapi

Mtu anayeandika kumbukumbu ni

Msamiati: mahakama

Wanafunzi watembelee mahakama au watizame vipindi runingani au michoro

Msamiati

- Kuweka dhamana
- Kutoa rufani/rufaa
- Kutozwa faini
- Gerezani
- Wakili
- Kifungu
- Mpopota
- Hakimu
- Kizimba
- Pingu
- Mbaroni
- Mhalifu

Mufti uk 19 kkd uk 70

SURA YA TATU

Ufahamu: akili nyingi ala mwande

Uchambuzi wa picha

Kusoma ufahamu kimoyomoyo

Kuorodhesha fani mbalimbali na kuzieleza

Kutunga sentensi

Mufti uk23-24

Sarufi: ngeli ya U – I

Nomina za ngeli hii huchukua upatanisho wa U katika umoja na I katika wingi

Mifano

Mkono – mikono

Muundi – miundi

Mzigo – mizigo

Mtaa – mitaa

Muhula – mihula

Mwaka – miaka

Mlingoti – milingoti

Mufti uk 27-28

Kusikiliza na kuongea: misemo

Nahau ni mafungi ya maneno yanayotumiwa kwa ufasaha na kwa namna maalum

Kutaja mifano na kutungia sentensi

Kuweka nadhiri

Palia makaa

Kula kalenbda

Kula mwata

Enda masia

Fua dafu

Uma meno

Moyo wa harara

Kufa kikondoo

Kazi ya shokoa

Kijifanya mawele

Piga chuki

Tia kapuni

Mufti uk 27

Kuandika: insha ya hotuba

Kurejelea insha ya hotuba

Kuchambua miundo

Kueleza baadhi ya mapambo

Kuandika mfano wa mwanzo kame

Mufti uk 28

K k d uk 46

Msamiati: tarakimu 10,000,001 – 50,000,000

Maana ya tarakimu

Kuhesabu moja hadi kumi kwa kurejelea ngeli ya A- WA

Kuchambua tarakimu kwa maneno

Kuchambua msamiati husika

Mufti uk 28

K k d uk 6

SURA YA NNE

Ufahamu: ajali haijali

Uchambuzi wa michoro

Kueleza vyanzo vya ajali

Kusoma ufahamu kwa sauti

Kuorodhesha misamiati husika na kueleza maana

Mufti uk 31-33

Sarufi: ngeli ya KI – VI

Nomino za ngeli hii ni vutu vya kawaida

Majina huanza kwa ‘ki’ katika umoja na ‘vi’ katika wingi

Mengine huanza kwa ‘ch’ kwa umoja na ‘vy

Kwa wingi

Mifano

- Kiazi – viazi
- Kiatu – viatu
- Kioo – vioo
- Kina – vina
- Kikuba – vikuba
- Cheti – vyeti
- Chakula – vyakula
- Chanda – vyanda
- Chungu – vyungu

Wastani	**udogo**
Mlango	kilango
Mguu	kiguu
Gari	kigari
Nyumba	kijumba
Motto	kitoto

Mufti uk 35 k k d uk 13

Kusikiliza na kuongea: taarifa

Kusoma taarifa

Kuchambua fani

Kuzitumia katika sentensi

Kutoa funzo la taarifa

Mufti uk 36

Kuandika: teknolojia

Kueleza baadhi ya misamiati ya teknoloja

- Tarakilishi
- Rununu
- Ifuru
- Mtandao
- Dhiba
- Ngamizi
- Arafa
- Barua meme
- Diski tepetevu
- Wavuti
- Mdahalishi
- Kiyumeo/kipakatalishi

K k d uk 84

Mufti uk 37

Msamiati: vitawe

Maneno yenye maana zaidi ya moja

- Kaa
- Malaika
- Mji
- Fuma
- Panda
- Kima
- Chembe
- Mzinga
- Taa
- Koo

- Kuna
- Tunda
- Kamba
- Kingo
- Hema
- Shinda
- Chuma
- Mkunga
- Simu
- Miwani
- Kopa

Mufti uk 37-38

SURA YA TANO

Ufahamu: vifo vys maliasili

Kuchambua michoro kitabuni

Kusoma ufahamu kimoyomoyo

Kuorodhesha misamiati na maana yake na kutunga sentensi

Mufti uk 43-44

Sarufi: ngeli ya LI – YA

Maneno katika ngeli hii huanza na ma, me

Maneno yote katika hali ya ukubwa huingizwa katika ngeli hii

Mifano

- Dirisha – madirisha
- Embe – maembe
- Zulia – mazulia
- Bao – mabao
- Goti – magoti
- Soko – masoko
- Tunda – matunda

Ukubwa

- Domo – madomo
- Gombe – magombe
- Guu – maguu
- Jibwa – majibwa
- Jumba – majumba

Mufti uk 46

Kusikiliza na kuongea: vitendawili

Kutaja utaratibu wa kutaja kitendawili

Kutoa mfano na jibu lake

Kuwaongoza kushindana na kutoa mshindi

Mufti uk 47

Kuandika: imla/insha ya maelezo

Mwalimu achague kati ya imla na insha ya maelezo

Kueleza taratibu

Kuandika

Mufti uk 47

Msamiati: visawe

Ni maneno yenye maana sawa

Mifano

- Dhiki
- Adabu
- Cheo
- Aibu
- Kimatu
- Wakili
- Uso
- Msichana
- Kitabu
- Ugonjwa

- Tarakilishi
- Kifo
- Kilimo
- Saidia
- Ugali
- Mwalimu

Mufti uk 47

K k d 160

SURA YA SITA

Ufahamu: tabu ya tiba

Kuchambua picha kitabuni

Kutoa fasili ya UKIMWI

Kusoma ufahamu

Kuorodhesha fani mpya na kutungia sentensi

Mufti uk 52-53

Sarufi: ngeli ya U – YA

Maneno katika ngeli hii huanza kwa U katika umoja na Ya katika wingi

Mifano

Ugonjwa – magonjwa

Uuaji – mauaji

Ubele – mabele

Uamuzi – maamuzi

Upana – mapana

Uwele – mawele

Ulezi – malezi

Upishi – mapishi

Ujazi – majazi

Kusikiliza na kuongea:taarifa

Kusoma taarifa ya ondokeni

Orodhesha fani na kueleza maana yake na kutungia sentensi

Mufti uk 5

Kuandika : ushauri

Kuimba shairi la ngojera

Kurejelea kanuni za ushairi

Kutaja baadhi ya bahari

Mufti uk 59

Msamiati: mekoni

Wanafunzi watembelee jikoni au waandae mapishi wao wenyewe

Msamiati wa mekoni

Vitu/vifaa

Ukoko

Dohani

Mafiga

Mbuzi

Karo

Ufu

Kinga

Chungu

Mkungu

Vitendo

Kuteleka

Kuipua

Kusonga

Kukanza

Kutokosa

Kuoka

Kukaanga

Zimua

Kumenya

Kuchanja kuni

Kukoka moto

Kuchocha moto

Kula kiporo

Kupuliza moto

Kuandika meza

Kupiga mtai

Kuringa mchuzi

Mufti uk 63 k k d uk 76

SURA YA SABA

Ufahamu: vitabu

Kuchambua picha kitabuni

Kueleza umuhimu wa maktaba

Kusoma ufahamu

Kodondosha misamiati na kueleza maana kisha kutunga sentensi

Mufti uk 67

Sarufi: ngeli ya YA – YA

Nomino zote huanzia kwa ma

Mifano

Masihara	masihara
Matatu	matatu
Makazi	makazi
Mahakama	mahakama
Maakuli	maakuli
Mawasiliano	mawasiliano

Mufti uk 68

K k d uk 6

Kusikiliza na kuongea: methali

Maana ya methali

Aina za methali

Kuorodhesha methali na maoni zake

Mifano

Bura yangu subadili na rehani

Usiache mbachao kwa msala upitao

Hakuna masika yasiyokuwa na mbu

Yaliyopita si ndwele tugange yajayo

Maji ya kifuu bahari ya chungu

Mufti uk 68

Kuandika: imla

Kiandika maneno tatanishi

Kuwaandaa wanafunzi

Kuandika

Mufti uk 69

Msamiati: viwandani

Kiwanda ni mahali pa kuuzia bidhaa mbalimbali ambapo kuna mitambo mingi

Vifaa/mitambo	vitenzi
Spana	kufuma
Jenereta	kusindika
Tarakilishi	kuchanua
Mjarari	kubangua
Cherehani	kuchambua
Vipuri	kuponoa

Mufti uk 69

SURA YA NANE

Ufahamu: viazi

Kuchambua picha kitabuni

Kusoma ufahamu

Kuoridhesha fani na kueleza maana yake

Kutunga sentensi

Mufti uk 74

Sarufi: ngeli ya I – ZI

Nomino hazibadiliki katika umoja na wingi

Mifano

Mashine	mashine
Sinia	sinia
Sahani	sahani
Ngozi	ngozi
Taa	taa
Pete	pete

Sakafu sakafu

Shingo shingo

Mufti uk 76

Kusikiliza na kuongea: taarifa

Kusoma handithi fupi

Kusikiliza na kujibu maswali

Mufti uk 77

Kuandika : shairi

Kuchambua kanuni za shairi

Kusoma shairi na kukariri

Kuchambua fani zilizotumika

Mufti uk 78

Msamiati: wafanyikazi mbalimbali

Manju	Mkadamu
Sonara	Imamu
Msajili	Yaya
Mhasibu	Ngariba
Mhunzi	Msonzi
Nokoa	Katibu
Mbunge	Mfanidhi
Dalali	Mkwezi
Bawabu	Kachero

Mufti uk 79

SURA YA TISA

Ufahamu:limbukeni

Kuchambua picha kitabuni

Kusoma ufahami kwa ufasaha

Kuorodhesha fani na kueleza maana yake

Kutunga sentensi

Mufti uk 83

Sarufi: ngeli ya U – ZI

Maneno katika ngeli hii huwa na upatanisho wa U na ZI katka wingi

Mifano

Ubeti – beti

Uchane – chane

Uchega – chega

Ubavu – mbavu

Ubao – mbao

Ulimi – ndimi

Udevu – ndevu

Ujari – njari

Ujiti – njiti

Ugoe – ngoe

Uzi – nyuzi

Ufa – nyufa

Waadhi – nyaadhi

Walio – nyalio

Waraka – nyaraka

Mufti uk 86

K k d uk 6

Kusikiliza na kuongea:methali

Kurejelea funzo la methali

Kutafa maana ya methali

Mufti uk 87

Kuandika: ushairi

Kanuni za ushairi

Bahari za ushairi

Kutunga shairi la tarbia

Mufti uk 80

Msamiati:akisami

Kuorodhesha akisami zote

Kuelekeza jinsi ya kuandika 21120 na zaidi ya moja juu kama 3/8 4/7 3/5

Mufti uk 88

SURA YA KUMI

Ufahamu: wewe ni kama nani

Kuchambua picha kitabuni

Kusoma makala kwa ufasaha

Kuorodhesha fani za makala na kueleza maana zake

Kutunga sentensi

Mufti uk 105

Sarufi: ngeli ya U – U

Huchukua U katika umoja na U katika wingi

Kuelezea maneno hayabadiliki katika umoja na wingi

Mifano

Moto moto

Ugali ugali

Wema wema

Ufisadi ufisadi

Wizi wizi

Ubaya ubaya

Uzembe uzembe

K k d uk 6

Kusikiliza na kuongea: handithi

Kusoma handithi na kwa kupokezana

Kuchambua maana husika na kuzitumia kwenye sentensi

Kueleza maudhui ya handithi

Mufti uk 110

Kuandika: kuunda vitenzi

Eleza jinsi ya kuunda vitenzi na kwa hati safi

Mufti uk 11

Msamiati:L nomino ambata

Maneno huundwa kwa kuambanisha maneno mawili

Mifano

Mjomba + kaka ______mjombakaka

Mla + riba ____________mlariba

Embe+ dodo___________embedodo

Sukari+ guru____________sukariguru

SURA YA KUMI NA MOJA

Ufahamu:ukingo wa kinga

Kuchambua picha kitabuni

Kusoma ufahamu

Kuorodhesha fani na kueleza maana yake

Kutunga sentensi

Mufti uk 116

Sarufi: ngeli ya KU

Maneno katika ngeli hii huchukua upatanisho wa kisarufi KU

Kutoa mifano na kutunga sentensi

Mufti uk 119

Kusikiliza na kuongea: vitate

Ni maneno yenye sauti tata na hukaribiana kimaendelezo

Kusoma sentensi zenye vitate

Kueleza tofauti ya sentensi hizo

Mufti uk 120

Kuandika: nomino kutokana na vitenzi

Vitenzi	nomino
Saka	msasi, usasi
Lima	mkulima, kilimo
Hama	mahame, uhamiaji
Kimbia	mkimbizi
Toroka	mtoro, utorokaji
Chumbia	mchumba, uchumba
Kuvunda	mvundo, uvundo
Hukumu	hakimu, hukumu, uhakimu

Mufti uk 120

Msamiati:sayari

Aina za nyoka zinazozunguka jua

Sayari hung'aa

Nyota humeremeta

Kuorodhesha sayari jinsi zinavyofuatana

Kuelezea msamiati husika

Njia mzingo

Peteo

Kimondo

Unajimu

Darahani

Batinilhuti

SURA YA KUMI NA MBILI

Ufahamu:donda la dukuduku

Kuchambua picha kitabuni

Kusoma ufahamu kwa ufasaha

Kuorodhesha fani na maana zake

Kutunga sentensi

Mufti uk 127

Sarufi: ngeli ya I – I

Majina ya nomino hii huchukua upatanisho wa sarufi kuwa I katika umoja na I katika wingi

Kuorodhesha mifano na kutungia sentensi

Kusikiliza na kuongea: jina kutokana na sifa

Kueleza namna ya kuunda

Mifano

Sifa	jina
Walimu	mwalimu
Wizi	mwizi
Woga	mwoga
Mchafu	uchafu
Mweusi	Weusi
Mrefu	urefu

Mufti uk 130

Kuandika:kutendesha na kutendeka

Kutunga sentensi kwa maneno uliyopewa

Mufti uk 131

Msamiati:maliasili

Ni utajiri unaopatikana nchini tangu dunia ilipoumbwa na Mungu

Kutaja mifano na kueleza mifano hiyo

Mufti uk 132

SURA YA KUMI NA TATU

Ufahamu: barua

Kuelezea barua rasmi na muundo wake

Kusoma ufahamu wa barua

Kudondosha fani na kueleza fani hizo

Kufanya zoezi

Mufti uk 137

Sarufi: ngeli ya PA KU MU

Ni ngeli ya mahali

Huelezea hali tatu

Hapa/hapo/pale- mahali dhahiri

Huku/huko/kule – kusiko dhahiri

Humo/humu/humo – mahali ndani

Kuelezea viambishi tofauti

Mufti uk 141

Kusikiliza na kuongea:watu mbalimbali

Kuelezea maumbile mbalimbali ya watu

Kuwaonya wanafunzi dhidi ya kutumia majina hayo ovyo

Mifano

- Mwehu
- Huntha
- Mzi aru
- Kiduko
- Toinyo
- Mawenge
- Zezeta
- Kibunye
- Magutao

Kuandika: insha ya maelezo

Kudurusu insha ya maelezo kama ilivyofunzwa

Msamiati: tarakimu 50,000,000 – 100,000,000

Maana ya tarakimu

Kuandika tarakimu kwa maneno.

Kufanya zoezi

Mufti uk 143 k k d uk 175

INSHA

MUHULA WA TATU

METHALI ZA MAJUTO

Methali ni usemi wa kisanii wa kimapokeo unaofikiliwa na jamii kuwa ukweli na unaotumiwa kufumbia

Methali hutahiniwa kwa njia tatu

Ikiwa mada

Mwanzo – mwanafunzi huhitajika kuendeleza bila kufafanua maana ya methali

Kimalizio – lazima kisa kishahibiane na methali ile

Tanbihi

Ikiwa methali itakuwa mada, mtahiniwa atahitajika kueleza maana ya nje, ya ndani na matumizi endapo anafahamu

Methali ni usemi w kisanii wa kimapokeo unaofikiliwa na jamii kuwa wa kweli na unaotumia kufumbia

Hutahiniwa ikiwa mada

Mwanzo

Kimalizio

Methali za majuto hutumiwa kuonyesha athari za kutofuata maagizo

Asiyesikia la mkuu huvunjika guu

Asiyefunzwa na mamaya hufunzwa na ulimwengu

Mwiba wa kujindunga hauambiwi pole

Mchelea mwana kulia hilia mwenyewe

Maji yakimwagika hayazoleki

Nzi kufia juu ya kindonda si haramu

Kilio si dawa

Majuto ni mjukuu

Kiburi cha mende huishia motoni

Asiyeangalia huishi laiti ningalijua

Mkata pema pabaya panamwita

Zinguo la mwana mtukutu ni ufito

Sikio la kufa halisikii dawa

Harakaharaka haina Baraka

Mchimba kisima huingia mwenyewe

Ujanja wa nyani huishia jagwani

Mchuma janga hula na wakwao

Mbio za sakafuni huishia ukingoni

Vipokezi vya methali hizi

Chambilecho wahenga

Yaye yasiwe

Aisee

Labeka

Lahaula! Lakwata

Hapo ndipo nilipoamini na kusadiki kuwa

Waledi wa lugha waliganga ndipo walipoamba

Visa husika

Mwanafunzi kutumia dawa za kulevya

Kujiingiza katika anasa

Wizi

Ragba

Aliona cha mtema kuni

Kilichompata peku na lungo kilimpata

Alitamani kulia akacheka

Mambo yalimwendea divyo sivyo

Maji yalizidi unga

Alitamani mauti yaje yawaokoe

Kumpa mawaidha ilikuwa sawa na kumpigia mbuzi gambusi/gita

Kumwashia kipofu taa

Alitia masikio pamba

Mawaidha yaliingilia sikio la kushoto na kutokea la kulia

Machozi ya majonzi

Lia kilio cha kite na shaka

Huzunika ghaya ya kuhuzunika

Maisha yalikosa maana yakawa sawa na kaka

Tupu la yai

Machozi yalimwendea njia mbili

Kuwa na kamusi ya matusi

Pyorea mdomo

Tashbihi

Pukutikwa na machozi kama ngamia

Tiririkwa na machozi kama maji mlimani

Bubunjikwa na machozi kama mfereji

Mchafu kama fugo

Takriri

Hakili hakubali

Hajali jando wala togo

Si wa uji si wa maji

Kutomjulia heri wala shari

Akiulizwa haungani

MJADALA

Teknolojia

Ni maarifa ya sayansi na matumizi yake katika mitambo, vyombo na zana katika viwanda, kilimo, ufundi na njia za mawasiliano

Mifano

- Kilimo
- Trekta
- Beleshi
- Pilau
- Mbolea
- Toroli

- Zana za vita
- Manowari
- Bazooka
- Vifaru
- Darubini
- Grunedi
- Bunduki
- Bastola
- Gomborora
- Nyambizi
- Mzinga
- Kombati
- Dirizi/dereya
- Mawasiliano
- Simu – tamba/rununu/mkono
- Tarakilishi
- Tovuti
- Kitenzambali
- Barua meme
- Kikotoo
- Kimemeshi

Mitambo

Kiyoyozi/feni/pauka/pangaboi

Lifti/eleveta

Kreni/winchi/kambarau

Meli

Ndege

Mashua

FAIDA ZA TEKNOLOJIA

Mawasiliano – kupasha habari

Elimisha na kutumbuiza

Methali

Kipya kinyemi ngawa kindonda

Utafiti

Kuvumbua dawa za ndwele/mitambo kurahihisha kazi

Mitambo ya kuchunguza hali ya anga

Elimu

Matumizi ya mitambo

Kanda za video

Methali

Elimu ni bahari

Elimu haitekeki

Mali bila daftari hupotea bila habari

Elimu bila mali ni kama sega bila asali

Usalama

Zana za vita

Donge nono hupatikana baada yakuuza vifaa

Methali

Tahadhari kabla ya hatari

Kilimo na ufugaji

Pembenjeo – mbegu, mbolea, dawa

Ghala la kuhifadhi mazao

Mashine za kukama ng'ombe

Methali

Tembe na tembe huwa mkate

Usafiri

Vyombo vya majini, nchi kavu au barabara

Kuokoa wakati na maisha

Methali

Ngoja ngoja huumiza matumbo

Mavazi

Rahisisha kazi

Kuimarisha uchumi wa chi

MADHARA

Mmomonyoko wa maadili

Huleta maradhi kama saratani

Huleta maafa

Punguza nafasi za kazi

Kuiga tabia za kigeni

Vita

Kuwafanya waja kulaza damu

Mambo mengine muhimu

Viunganishi vya insha ya maelezo

- Licha ya
- Fauka ya
- Aidha
- Zaidi ya
- Pia isitishe
- Mbali na
- Hali kadhalika

Tanbihi

Insha sampuli hii huwa na sehemu mbili

Kuunga na kupinga

Mwanafunzi ana uhuru wa kuunga ama kupinga

Katika sehemu ya hitimisho mtahiniwa anatarajiwa kutoa mawazo yake

Tamati

Ningependa kuwajuza kuwa _____

Ningeomba sote tupinge kwa jino na ukucha _______
tusiwe kama chachandu wa kujipalia makaa kwa _____________

VISA VYA HUZUNI

Visawe vya huzuni ni masikitiko, majonzi, jitimai, buka, chonda na msiba

Visa hivi huhusu mikasa

Kutekwa nyara

Wizi

Ajali

Zilizala

Mafuriko/charika

Maporomoko ya migodi

Ragba

Juhudi ziligonga mwaba

Maisha yalianza kuingia ufa

Alipovunja ungo alianza kuwa na mienendo benibeni

Mambo yalimwendea upogo/tenge/msobemsobe

Alitokwa ma michirizi ya damu _____baada ya kupigwa kipopo/kitutu

Kijasho chembamba kilianza kumtoka

Aliondoka kichwa kifuani kama kondoo /shikwa na zabaiki ya uso, tayarini/haya/soni

Uzuri wake ulimteka bakunja akawa haoni hasikii

Akasahau penye urembo ndipo penye ulimbo

Aliyatemea mawaidha/nasaha mate

Alikuwa hayawani kwenye ngozi ya binadamu

Ama kweli___________

Dekeza/engaenga kama yai

Alifunzwa na ulimwengu usiokuwa na huruma

Huruma zake ziligeuka kama umande

Alilia kilio cha kite na shaka bila kufahamu kuwa kilio si dawa

Alikuwa ndumakuwili__________kikulacho ki nguono mwako

Husuda/wivu_______zilimzidi hadi akakosa utulivu

Alivamiwa ghafla bin vuu

Methali

Maji hufuata mkondo

Bendera ikipepea sana huraruka

Mpiga ngumi ukuta huumia mwenyewe

Mpiga mbizi kwenye nchi kavuhuchunue usoni

Pwagu hupata pwaguzi

Mchimba kisima huingia mwenyewe

Vyote ving'aavyo si dhahabu

Vyote viowevu si maji

Njia ya mhini na mhiniwa ni moja

Takriri

- Haambiliki hasemezeki
- Hana hanani
- Hazidishi hapunguzi
- Hapiki hapakui
- Jando wala togo
- Vihusishi
- Lahaula!
- Yarabi!
- masalaale!
- Lo!
- Lakwata!
- Usaindizi
- Walitupiga njeki
- Niliwatupia upondo
- Niliwapa mkono
- Tulisaidiana kama kiko na dagali, maiti na jeneza

Tamati

Hakika, hakuna msiba usiokuwa na mwenziwe

Daima dawamu sitalisahau tukio hilo

Matukio hayo hayatafutika kutoka tafakirini mwangu

Ninapokumbuka kisa hicho, machozi hunitiririka njia mbilimbili

INSHA YA MAZUNGUMZO

Mazungumzo ni maongezi, mahojiano ama malimbano baina ya mtu na mwengine au kundi moja na jengine

Yanaweza kuwa

Porojo/soga/domo

Ni mazungumzo ya kupitisha wakati

Kutafuta ujumbe maalum

Hufanywa kwa njia ya mahojiano

Kundandisi au kumwelekeza mtu

Baina ya mtu na tajriba na Yule anayetakamsaada

Mhusika mmoja asichukue nafasi kubwa

Tumia alama za uakifishaji kama vile koloni, kitone na kipumuo

Sharti pawe na mahali pa kumchacha wiza

Vitendo viweze kuandikwa katika alama za mabano

Fani za lugha zitumike ili kuleta uhondo

Pawe na maagano

Hatua

Mada/kichwa

Huandikwa kwa herufi kubwa kupigiwa mstari

Maudhui

Ni lengo au kusudi la mazungumzo

Msamiati kutegemea lengo la mazungumzo

Vitendo na ishara

Haya yataandikwa katika mabano

(akitari, akilia, akicheka)

Alama za uakifishaji

Koloni (:)

Huandikwa baada ya jina au cheo cha watu

Alama za dukuduku (_ _ _)

Mazungumzo yanaendelea

Parandesi au mabano ( )

Kubana maneno ambayo hayatasemwa

Alama ya hisi (!)

Hutumiwa pamoja na viigizi kuonyesha hisia

INSHA ZA NDOTO

Insha ya ndoto/njozi/ruya/ruiya

Ni maono anayoyapata mtu akiwa usingizini

Huleta hisia za furaha au huzuni

Mtu anaweza kupiga mayowe au kuweweseka kulingana na ndoto

Ndoto za huzuni zinaweza kuhusu

Kifo

Wizi

Moto

Mafuriko

Kutishwa na viumbe hatari

Wakati mwingine mhusika hutokwa na jasho, kutabawali au kujikuta mvunguni mwa kitanda

Ndoto ya furaha humfanya mhusika kujilaumu kuwa ilikuwa ni ndoto tu

Inaweza kuhusu

Mahafali

Kuwa tajiri

Kupasi mtihani

Kuzaliwa mahali kama ikulu

Mwandishi asianze kwa kusema kuwa alianza kuota

Mapambo

Baada ya kula chajio

Nilikuwa nimechoka hoi bin tiki

Niliubwaga mgogole wangu kwenye kitanda

Nilijifunika gubigubi na kulala fo fo fo

Hisia za furaha

Nilifurahi ghaya ya kufurahi

Furaha upeo wa furaha

Nilidamka wanguwanguna kushika hamsini zangu

Niliamka alfajiri ya Mungu/ya musa

Ukumbi ulijaa shangwe, nderemo na hoi hoi

Nilipaa na kuelea angani

Vicheko vilishika hatamu jari moja

Hisia za huzunu – jinamizi

Maji yalikuwa yamenifika shingoni

Ulimi uliniganda kinywani

Moyo ulinipapa kama kwamba ulitaka ufunguliwe utoke

Nilishindwa kuongea ni kawa kama mja aluyepokonywa ulimi

Malaika alinisimamia tisti/wima/kititi

Mambo yaliniendea mpera mpera

Nilipiga usiahi/mayowe ambayo yangewafufua wafu

Zogo na zahama lilizuga

Nililia kwa kite na imani lakini hakuna aliyenihurumia

Niliduwaa na kubung'aa kama mzungu wa reli

Kilio cha kikweukweu kilihitimu kikawa cha mayowe

INSHA ZA HANDITHI

Handithi hutambiwa kwa njia ya kusimuliwa

Hurejelea matukio au visa vyenye nasaha kwa jamii

Visa hivi hutumiwa

Kuelimisha

Kushauri

Kuonya

Bidii

Kuonyesha umoja

Enzi za kale watoto walisimuliwa visa hivi na babu au nyanya wakati wa jiono

Mifano

Abunuwasi

Shamba la wanyama

Sungura mwenye pembe

Shujaa fumo loyongo

Ikiwa kisa kilisimuliwa na mwingine mwanafunzi atahitajika kunukuu kazi yake

Mfano

" babu alizoea kutuambia ngano.alianza hivi _______"

Baada ya kuhitimisha kisa mtahiniwa anhitajika kufunga

Ahitimishe kwa ushauri au nasaha

Insha hii yaweza kuchukua mikondo tofauti

Furaha

Majuto

Huzuni

Bidii

Tanbihi

Sanasana wahusika huwa wanyama ambao huwa na hisia za binadamu

Jinsi ya kuanzisha

Paukwa?pakawa! __________

Aliondokea chanjagaa kujenga nyumba kaka mwanangu mwana siti kijino kama chikichi cha kujengea vikuta na vilango vya kupitia _________________

Hapo zama za zama __________________

Hapo kale ____________________

Hapo jado aliondokea _______________

Enzi za konga mawe________________

Miaka na dahari iliyopita ________________

Katika karne za mababu na bibi zetu____________________

Miaka na mikaka iliyopita ___________________

Handithi!handithi! hapo zama za kale katika kaya/kijiji_______________

Fani za lugha

Takriri

- Miaka na mikaka
- Dhahiri shahiri
- Hana hanani
- Maskini hohehahe
- Daima dawamu
- Afriti kijiti
- Misemo
- Salimu amri
- Shika sikio
- Temea nasaha mate
- Valia miwani
- Tia kapuni
- Mambo kuenda shoro
- Kutojulia heri wala shari

- Kuwa fremu ya mtu

Tashbihi

Roho ngumu kama paka

Zurura kama mbwa msokwao/mbwakoko

Tabia kunuka kama kindonda/beberu

Macho mekundu kama ngeu/damu

Kuchukua wekundu wa moto

Methali

Bendera hufuata upepo

Sikio la kufa halisikii dawa

Kutosikia la mwadhini wala la mteka maji msikitini

Nzi kufia juu ya kindonda si haramu

Maji hufuata mkondo

Aambiwaye akakataa hujionea

Ragba

Kabla ya mwadhini kuadhana adhna zake ______

Maji kwa pakacha _________________

Julikana kwa ufedhuli

Kuwa sawa na kutumbutia maji

Andamana na makundi yenye mienendo benibeni

Heshima likawa neno geni kwake

Lala kitandani hoi akiwangoja pumzi yake ya mwisho

Lia kilio cha mbwa

Hitimisho

Nyanya/babu alitueleza bayana umuhumu wa ______________

Hapo ndipo niliposandiki kuwa _____________

Ulumbi wa _________ ulidhihirika waziwazi kuwa

INSHA YA MAELEZO

Hizi huhitaji mtahiniwa kueleza au kutoa sifa za mtu Fulani, kitu Fulani, mahali au mabo Fulani

Mifano

Umuhimu wa maji

Athari za ukimwi

Faida za wanyamapori

Umuhimu wa misitu

Mtahiniwa anaweza kupewa insha hii ikiwa mada mfano

UMUHIMU WA MAJI

Mwongozo ambao ni mwanzo wa insha kisha aendeleze

Mfano

"maji yana manufaa anuwai ____"

Atoe hoja zisizopyngua sita

Iwe na mtiririko mmoja

Sehemu ya hitimisho;atoe change moto kwa jamii au serikali

Mfano

UMUHIMU WA MAJI

Utangulizi

Maana ya maji

Maji ni kiowevu kisicho na rangi kinapatikana mtoni, ziwani, baharini na hata kutokana na mvua

Maji ni uhai

Umuhimu wa maji

Kukonga roho au kuakta kiu

Adinasi hukonga roho

Huweza kuishi bila shabuka au shida yoyote

Husaidia usagaji wa chakula

Mapishi ya vyakula

Chakula hulainika na kuwa na ladha

Huimarisha siha/udole wa binadamu

Humweupusha mlimwengu na magonjwa

Usafi na unadhifu

Kutakata mili ili kuepukana na magonjwa

Kupiga deki

Kusafisha mashine viwandani

Kuwa mchafu kama fungo

Kusafiri jongomeo baada ya kugua maradhi

Usafiri baharini, maziwani na mitoni

Kusafirisha shehena za mizigo

Mizigo mizito kama nanga

Vyombo hivi vya usafiri ni meli, motaboti, ngalawa, merikebu, mashua, manahodha na maserahangi

Kuzungusha mitambo au mashine

Hupata nguvu za umeme au nishati

Nishati hizi huweza kutengeneza bidhaa za madini, vyakula na mavazi

Makao ya wanyama

Kama samaki, kiboko, mamba, kamba na kasa

Samaki ni chakula murua kwa mja na humzuia mja kuoata ndwele

Burudani na michezo

Hamamu na mandibwi ya maji hutumika na wanamichezo kwa mashindano ya kuogeles

Huwa sehemu ya ajira

Huletea nchi pesa za kigeni

Kuondoa uchafu baada ya kazi

Maji ni asili ya uhai

Kuuzima moto

Kivutio cha watalii

Kunyunyizia mimea maji

Viunganishi

Mbali na ________

Fauka ya ________

Isitoshe__________

Zaidi ya _____________

Hali kadhalika________

Hitimisho

Nikilikunja jamvi ninawashauri __________

Hatuna la msalie mtume wala nabii ili kuyatumia maji ipasavyo___________

Ama kweli maji ni kito cha dhamani ambacho kinafaa kulindwa kwa hali na mali

Methali

Maji yakimwagika hayazoleki

Maji ya kifuu ni bahari ya uchungu

Maji mapwa hayaogwi

Maji ni uhai

Maji hufuata mkondo

Maji ukiyavulie nguo yaoge

DARASA LA SITA

MUHULA WA KWANZA: LUGHA

SURA YA KWANZA

Ufahamu: maslahi ya watoto

Kuchambua picha

Kuorodhesha misamiati

Kusoma ufahamu

Kujibu maswali

Mufti uk 1-3

Sarufi: ngeli

Ni utaratibu wa elimu ya sarufi ya Kiswahili wa kuorodhesha maneno katika vikundi mbalimbali

Mifano

A – WA

- Mtu – watu
- Mnyama – wanyama
- Mdudu – wadudu

U – I

- Mti – miti
- Mwezi – miezi
- Muwa – miwa

LI – YA

- Gari – magari

- Jiwe – mawe
- Gunia – magunia

Mufti uk 4

Kusikiliza na kuongea: maamkizi na adabu/heshima

Maamkizi ni kujuliana hali baina ya ndugu,rafiki na rafiki, motto na mzazi au mwalimu na mwanafunzi

Mifano

Masalkheri – aheri

Sabalkheri – aheri

Hujambo – sijambo

Maagano hutumiwa wakati watu wanapoachana

Mifano

Tuonane kesho – inshallah

Ndoto njema – ya mafanikio

Usiku mwaka _ majaliwa

Lala unono – jaala

Nemsi ni majina ya heshima au sifa njem ambazo hutambulizwa kabla ya kutaja jina halisi la mtu

Mifano

- Marehemu
- Bibi
- Binti
- Biti
- Nana
- Hayati
- Siti

Adabu ni maneno ya heshima au taadhima ambayo watu hutumia wanapotangamana

Mifano

- Tafadhali
- Pole
- Makiwa
- Kumradhi
- Shukrani
- Ashakum
- Simile

Mufti uk 5

Kurunzi uk 9-10

K k d uk 2

Msamiati: tarakimu

Ni hesabu inapoandikwa kwa nabari kuonyesha idadi

Mwanafunzi aandike 100,001 – 1000,00

Mufti uk 10

SURA YA PILI

Ufahamu: firi sirini

Kuchambua picha

Kiorodhesha msamiati

Kusoma ufahamu

Kujibu maswali

Mufti uk 12-13

Magazeti na majarida

Magazeti huandikwa kila siku ilhali majarida huandikwa kwa kila juma au majuma mawili

Majarida na magazeti

Huelimisha

Huburudisha

Huzindua

Huonya

Hutahadharisha

Mufti uk 15

Sarufi: viashiria radidi

Kiashiria ni neno ambalo huonyesha

Viashiria radidi hurudiwarudiwa ili kutilia mkazo

Mfano

Karibu: hapahapa

Hukuhuku

Humuhumu

Mbali kidogo: hapohapo

Hukohuko

Humohumo

Mbali zaidi: palepale

Kulekule

Mlemle

Sentensi

A –WA

Mvuvi yuko hukuhuku baharini

Wavuvi wako baharini

U – I

Mti upandwe kulekule kiwanjani

Miti ipandwe kulekule viwanjani

LI – YA

Gari liegeshwe palepale maegeshoni

Magari yaegeshwe palepale maegeshoni

Mufti uk 16

Kurunzi uk 3

K k d uk 12

Matumizi ya lugha: 'kina' na 'akina'

Hutumika tunapotaja jamii ya watu walio wengi pamoja katika kikundi au shirika

Mfano

Kundi la wanawake – kina mama

Mwungano wa wasichana – kina dada

Nyanya wengi pamoja – kina nyanya

Hutumika pia kumtaja mtu akiwa na wenzake jamaa au aila yake

Mfano

Hapa ni ap akina saulo

Kina saida wameondoka

Mufti uk 17

Kurunzi uk 94

K k d uk 80

Kusikiliza na kuongea: tamathali za semi

Istiara ni ulinganisho wa moja kwa moja kwa kusema kuna kitu kingine

Haitumii maneno yafuatayo

- Kama
- Sawa na
- Kama vile
- Mithili ya

Mifano

Chakula hiki ni asli – kitamu mno

Ali ni mlingoti – mrefu sana

Baba ni samba – ni kali

Musa ni sungura – mnjanja sana

Mufti uk 18-19

Kurunzi uk 24

Msamiati: maandishi

Ni mambo yaliyoandikwa kwa madhumuni ya kusoma kama vile magazeti vitabu barua na mashairi

Katika maandishi kuna

Herufi: irabu - a, e , I, o, u

Konsonanti – g, k, h, l

- Silabi
- Neno
- Aya
- ibara
- para
- Sura
- Ubeti
- Mstari

Mufti uk 22

SURA YA TATU

Ufahamu: vitabu

Kuchambua picha

Kuorodhesha msamiati

Kusoma ufahamu

Kujibu maswali

Mufti uk 24-25

Sarufi: vivumishi vya pekee-ote, o-ote

-ote ni kivumishi cha kutaja jumla pamoja au kukamilika kwakitu kizima bila ya kugawanya

O –ote hutumika kuonyesha kati ya vingine au miongoni mwa

Mifano

Chui amemla mbuzi wote

Chui wamewala mbuzi wote

Chui hajamla mbuzi yeyote

Chui hawajawala mbuzi wowote

Mufti uk 26-27

Kurunzi 20

K k d uk 87-88

Kusikiliza na kuongea: tanakali za sauti

Ni maneno yanayonakili sauti au milio ya sura na vitendo

Mifano

Mwagika mwa!

Tiririka tiririririri!

Funika gubigubi!

Kunyoka twa!

Nyamaza ji!

Nyeupe pep e pe!

Mbwa mwoga alibweka bwebwebwe

Jeni aliirarua karatasi rwa!

Mtoto alilala fofofo!

Mufti uk 27-28

Msamiati: viungo vya mapishi

Viungo ni vitu ambavyo hutumika kukifanya chakula kiwe na ladha

Baadhi ya viungo ni

- Chumvi
- Dania
- Karafuu
- Kitunguu
- Iliki
- Pilipili hoho
- Pilipili manga
- Bizari
- Kitunguu saumu
- Karoti
- Nyanya
- Mdalasini
- Jira

- Tangawizi

Mufti uk 31-32

K k d uk 13

SURA YA NNE

Ufahamu: mashairi

Shairi ni aina ya wimbo unaofuata kanuni kama vile beti, aya, mshororo, vibwagizo

Silabi zinapooima urefu wa mshororo huitwa mizani

Mshororo ni mstari mmoja katika ubeti

Ubeti ni kifungu kimoja cha shairi

Kina/vina ni silabi zenye sauti moja

Aina za mashairi

- Tathmina
- Tathnia
- Tathlitha
- Tarbia/unne
- Takhmisa/utano
- Tasdisa/tashlita
- Ukumi

Mufti uk 34

K k d uk 74

Sarufi: vivumishi vya pekee –enye, -enyewe

Enye hutumika kuonyesha hali ya kumiliki au kuwa na kitu fulanii

Mfano

Mgeni mwenye mizigo

Wazee wenye mikongojo

Kitabu chenye picha

Enyewe huonyesha binafsi

Mifano

Nilitumwa mimi mwenyewe

Tulikuja sisi wenyewe

Motto ansoma mwenyewe

Enyewe pia humaanisha wenye mali

Kiti hiki kina mwenyewe

Sisi ndisi wenyewe wa vitabu hivyo

Mufti uk 36

K k d uk 22-23

Kusikiliza na kuongea: handithi

Ni ngano kuhusu visa vyovyote yanayomhusu binadamu na harakati zake katika mazingira yake

Kuna handithi za kale na kisasa

Hadithi huwa vitangulizi kama

Msimulizi: handithi! Handithi!

Wasikilizaji: handithi njoo!

Msimulizi: paukwa!

Wasikilizaji: pakawa!

Msimulizi: paliondokea chanjagaa, kajenga nyumba kaka, mwanangu mwanasiti kijino kama chikichi cha kujengea vikuta, na vilango vya kupitia.

Mufti uk 38-39

Msamiati: usafiri

Ni hali ya kufanya ziara kutoka mahali Fulani hadi pengine

Anayesafiri ni msafiri

Malipo ya usafiri ni nauli

Kuna usafiri wa aina tatu

Nchi kavu

- Gari moshi
- Motokaa
- Baiskeli
- Tukutuku
- Pikipiki

Majini

- Meli
- Chelezo
- Jahazi
- Dau

Angani

- Jeti
- Roketi
- Ndege
- Parachuti

Mufti uk 41

SURA YA TANO

Ufahamu: mhurumie maskini

Kuchambua picha

Kuorodhesha msamiati

Kusoma ufahamu

Kijibu maswali

Mufti uk 43

Sarufi: vivumishi vya pekee –ngi na -ngine

Kivumishi cha pekee –ngi hutumika kuonyesha wingi kwa jumla na kwa pamoja

Mfano

Chakula kingi

Vyakula vingi

Ugali mwingi

Ugali mwingi

Ngine huonyesha baadhi ya vitu au watu ama sehemu tu nay a jumla yenyewe

Mfano

Mgeni mwengine amekuja

Wageni wengine wamekuja

Swali jingine ni gumu

Maswali mengine ni magumu

Mufti uk 46-47

K k d uk 41-42

Kusikiliza na kuongea: mafumbo

Ni aina ya chemsha bongo ambayo mtu anhitajika kuwaza na kufikiri hadi apate maana yake

Mfano

Ninataka kukaanga mayai, nina moto, viungo vyote ninavyohitaji na vifaa vyote ninavyohitaji,je nimekosa nini?

Jibu: umekosa mayai

Mufti uk 47

Msamiati:vikembe

Ni vitoto au vizawa vya viumbe mbalimbali

Mifano

Ndovu – kidanga

Nyoka – kinyemere

Fisi – bakaya/kikuto

Nge – kususe

Chungu – kwida

Mdudu – king'onyo

Mufti uk 48

SURA YA SITA

Ufahamu: ujambazi

Kuchambua picha

Kuorodhesha msamiati

Kusoma ufahamu

Kujibu maswali

Mufti uk 50

Sauti tata/vitate

Kobe – kope

Choka – shoka

Mbata – bata

Kura – kula

Sarufi: kirejeshi – amba

Hutumika kurejelea au kuundia nomino, aliyetenda au kitu kilichotendeka

Huchukua viambishi kulingana na ngeli

Mifano

Mwizi ambaye alikamatwa alifungwa

Wezi ambao walikamatwa walifungwa

Waya ambao ulikatika ni huu

Nyaya ambazo zilikatika ni hizi

Mufti uk 54

Kusikiliza na kuongea: mashairi

Kurejelea sura ya nne na kujadili kanuni za mashairi

Mufti uk 54

Msamiati: tarakimu

Kuandika tarakimu kwa maneno

Mfano

111,113 dagaa mia moja na kumi na moja elfu mia moja na kumi na watatu

Mufti uk 56

SURA YA SABA

Ufahamu: tabasamu

Kuchambua picha

Kuorodhesha msamiati

Kutunga sentensi

Kujibu maswali

Mufti uk 58-59

Sarufi: kirejeshi ndi

Hutumika kama kishirikishi cha kukubali kwa kusisitiza nomino na wazo au jambo

Mfano

Woga ndio ulionifanya nitoroke

Woga ndio uliotufanya tutoroke

Mhuni ndiye aliyefua chuma

Wahuni ndio waliofua vyuma

Mufti uk 60-61

Sarufi: matumizi ya karibu

Matumizi ya karibu ni

Ya umbali – kwetu ni karibu na kwao

Ya nusura – alipigwa karibu afe

Ya makambisho – “karibuni kwangu”, mwenyeji akasema

Ya maagano – “karibuni tena”, mwenyeji akasema

Ya kiasi – alikula karibu matunda kumi

Ya wakati – karibu kipindi cha Kiswahili kianze

Mufti uk 61

Kusikiliza na kuongea: redio, televisheni/runinga

Mwalimu awaelekeze wanafunzi kusoma ufahamu

Mufti uk 61-63

Msamiati: tarakimu

Kuandika idadi kwa tarakimu

Mfano

Mtaa wetu una nyumba mia moja na kumi elfu na kumi

Mufti uk 63-64

SURA YA NANE

Ufahamu: kifo kitamu

Kuchambua picha

Kuorodhesha msamiati

Kutunga sentensi

Kusoma ufahamu

Kujibu maswali

Mufti uk 67-68

Sarufi: vitenzi – kauli ya kutendewa

Humaanisha kitendo imetendwa kwa niaba ya

Mifano

Nene – nenewa

Penda – pendewa

Cheza – chezewa

Pasua – pasuluwa

Futa – futiwa

Chukua – chukuliwa

Mufti uk 69

K k d uk 48-49

Kusikiliza na kuongea: vitendawili

Aina ya mafumbo mafupi ambayo humhitaji anayetegewa kulazimika kuwaza na kuwazua ili kupata jawabu sahihi

Mifano

Kipo lakini sikioni – kisogo

Kafunua jicho jekundu- jua

Popote niendapo kinanifuata – kivuli

Mufti uk 70

Kurunzi uk 83

Msamiati: usafiri

Kurejelea msamiati wa usafiri sura ya nne

Taja vyombo vya usafiri

Mufti uk 71

SURA YA TISA

Ufahamu: balaa bin beluwa

Kuchambua picha

Kuorodhesha msamiati

Kutunga sentensi

Kusoma kifungu

Kujibu maswali

Mufti uk 71-72

Sarufi: kauli ya kutendua

Ni hali inayoonyesha kinyume au tofauti na alivyotenda mtendaji

Mfano

Ficha – fichua

Funga – fungua

Eza – ezua

Hama – hamia

Anika – anua

Fuma – fumua

Kunja – kunjua

Mufti uk 76

Kusikiliza na kuongea: misemo/nahau

Ni maneno yanayotumiwa kwa ufasaha na kwa namna maalum ili kutoa maana Fulani ya ndani

Mifano

Mkono mrefu – mwizi

Toka sare – toshana nguvu

Laza damu – kuwa mzembe

Shika mkia – kuwa wa mwisho

Zunguka mbuyu – kutoa hongo

Mufti uk 77

Kurunzi uj 91=92

Msamiati: mapishi

Mwalimu arejelee mapishi na kutaja vitendo mbalimbali jikoni

- Koka
- Kanga
- Chemsha
- Epua
- Kanza
- Tokota
- Injika
- Oka
- Banika

- Vifaa kama Sufuria
- Chungu
- Sinis
- Kisu
- Kijiko
- Bakuli
- Birika
- Karo
- Mchi

Mufti uk 77-78

SURA YA KUMI

Ufahamu: mtu ni matendo

Kuchambua picha

Kuorodhesha msamiati

Kutunga sentensi

Kusoma ufahamu

Kujibu maswali

Mufti uk k80-82

Sarufi: kauli ya kutendwa

Iko katika hali ya kufanywa

Mifano

- Funga – fungwa
- Tega – tegwa
- Ziba – zibwa
- Kunja – kunjwa
- Taza – tozwa
- Fuga – fugwa
- Lima – limwa

Kusikiliza na kuongea: methali

Ni semi za kihenga ambazo hutumiwa kuwasilisha ujumbe kwa njia isiyofichika

Hutumiwa kuonya, kufunza, kuhimiza

Mifano

Fedha fedheha

Mtu hujikuna ajipatapo

Mti ukifa shinale na tunzuze hukauka

Siku ya nyani kufa miti yote huteleza

Mufti uk 84

K k d uk 7

Kuandika: maendelezo sahihi

Mwalimu kuandika maneno ambayo huleta utata

Mifano

Alafu – halafu

Chukuwa – chukua

Gorofa – ghorofa

Ingisha – ingiza

Mufti uk 85

Msamiati: haliya mimea

Mmea ni mche unaochipuka kutokana na mbegu tawi

Hali za mimea ni kama vilke

- Kupanda
- Kuota
- Kuchipuka
- Kustawi
- Kunawiri
- Kukauka
- Kunyauka
- Kuvuna

Mufti uk 87

Kkd uk 32

INSHA MUHULA WA PILI

INSHA YA MASIMULIZI

Ni insha inayohadithia au kusimulia hadithi mikasa au visa ya kweli au ya kubuni

Mwandishi anafaa kuyaelezea matukio kwa njia ya kusisimua ili kumteka msomaji

Insha hii hutahiniwa kwa njia tatu

Kupewa mwanzo wa kisa

Mfano

Taa zilizimwa ghafla kukawa na giza la kaniki mara nikasikia

Kupewa kumalizia/tamati

Mfano

Tangu siku hiyo, niliapa kuwa nitaacha kabisa tabia ya kutenda kinyume na mashauri ya wazazi wangu

Kupewa kichwa au anwani au mada

Mfano

JINAMIZI

PWAGU KIJIJINI

RUIYA YA KUTISHA

Tanbihi

Mwanafunzianaonywa asibadilishe mwanzo au mwisho wa insha aliyopewa

INSHA YA HUZUNI

Tahakiki ya huzuni/majonzi

Machozi yaliniporomeka kapakapa mithili ya ganjo linalivuja msimu wa mkaragazo

Machozi ya majonzi yalinilengalenga machoni

Nililia kwa kite na simanzi

Kifo chake kiliniatua moyo

Michirizi ya machozi ilinitoka njia mbilimbili

Nilipifa unyende/ukwenzi ambao ungewaamsha wafu kutoka kwenye makaburi yao masahaufu

Maisha yaliksa maana yakawa sawa na tupu la yai

Alitamani acheke akalia akatamani alie akacheka

Nilijuta majuto ni mjukuu ambayo huja kinyume

Nilitumbukia katika bahari ya simanzi

Misamiati ya kueleza jinsi mbalimbali za kutoroka hatari

Nilitundika miguu mabegani

Nilikimbia mbio za miguu niponye

Kwenda arubii/shoti

Nilitembea himahima

Nilitembea marshimarshi

Nilinyatia nyatinyati

Kueleza muda mfupi

Punde si punde

Mwia si mwia

Kufumba na kufumbua

Ghafla bin vuu

Muda wa bana banua

Kabla ya kinyonga kugeuza rangi

Katika akisami ya sekunde

Kwa muda wa mate kutua ardhini

Muda wa umande kuyeyuka unyasini

Tahakiki za woga

Nilitetemeka kama kinda aliyenyeshewa

Nilitetemeka kama kondoo mwenye manyoya haba msimu wa kipupwe

Miguu ilinicheza cheza kwa hofu

Nilikenua kinywa nusura nyuki wapate mzinga wa bwerere

Woga wa kunguru ulinivaa kama lebasi

Kihoro cha mfa maji kilinipanda kama zaibaki kwenye kipajimoto

INSHA YA FURAHA

TAHAKIKI ZA FURAHA

nilifurahi kama mama aliyepata salama

Kama mwizi aliyepata kazi ya kuhesabu fedha benkini

Kama kiwete aliyetega yai

Kama kibogoya aliyepata meno

Kama mvuvi aliyekinasa kishazi cha samaki

Nilifirahai na kucheka hadi jino la Disemba likaonekana

Kama njiwa aliyepewa kazi ya kulinda mtama

Furaha sufufu ilinitinga si kidogo

Nilipiga mbizi katika bahari ya furaha

Kueleza muda mrefu

Muda wa chupa kuoza

Muda wa kuhesabu nyota angani

Muda wa kigugumizi kutoa hotuba

Muda wa kibogoyo kutafuna mfupa

Mfano

Sherehe yenyewe ilichukua muda wa chupa kuoza (muda mrefu)

Tulikaa likizoni kwa muda wa kibogoyo kutafuna mfupa (muda mrefu)

Takriri

- Fika na kuwasili
- Kulandana na kufanana
- Kumlaki na kumkaribisha
- Adabu na heshima
- Kutwa kucha
- Daima dawamu
- Buheri wa afya
- Raha na buraha
- Shangwe na hoihoi
- Siku ya siku
- Nzuri na maridadi

Tashbihi

Maridadi kama bega

Tamu kama halua

Nywele kama za singa

Kicheko kama radi

Pesa nyinginkama njugu

Shingo kama upanga

Sauti kama kinanda

Mzuri kama malaika

Metameta kama nyota

Pendana kama ulimi na mate

Kuwa na bahati ya mtende

INSHA YA METHALI

Methali ni kifungu cha maneno yanayotumiwa kisanii ambayo huwa na maana pana kuliko maneno yenyewe

- Hutumiwa
- Kuonya
- Kuhimiza
- Kushauri
- Kuchangamsha

Sehemu za insha ya methali

Utangulizi

Mtahiniwa hueleza maana ya methali husika kwa ufupi na kutoa kisawe cha methali husika

Mwili

Mtahiniwa hubuni kisa kinachotoa au kudhihirisha ukweli wa methali husika

Kisa kinachofaa kitolewe

Tamati

Atoe funzo kitokana na kisa chake

methali zinazohimiza bidii

Mtaka cha mvunguni sharti ainame

Mgaagaa na upwa hali wali mkavu

Achanikaye kwenye mpini hafi njaa

Kwenda bure si kukaa bure

Ajizi ni nyumba ya njaa

Ukiona vyaelea vimeundwa

Kilicho baharini kakingoje pwani

Bahati ni chudi

Zohali ni nyumba ya njaa

Mwana mtukutu hali Ugali mtupu

Vipokezi

Waama wema hauozi

Ama kweli

Ni dhahiri shahiri kama jua la mti kti kuwa

Amini usiamini, sadiki usisadiki

Chambilecho wahenga

Waamba hawakukosea shabaha waliponena

Waliotanguli kuliona jicho la jua hawakutupiga mafaba walipokuli

Ama kwa yakini

Mtahiniwa aweza pewa methali

- ikiwa kama mada
- Apewe ikiwa mwanzo
- Apewe ikiwa tamati

INSHA YA MAELEZO

Mtahiniwa huhitajika kutoa sifa za mtu, kitu, mahali au mambo Fulani

Atoe ukweli kuhusu jambo hilo

Mifano

Faida za maji

Faida za miti

Madhara ya dawa za kulevya

Athari z aukimwi

Madhara ya faida za teknolojia mpya

Umuhimu wa elimu

Vidokezi

Tahiniwa asiandike chini ya hoja sita

Utangulizi

Eleza elimu ni nini

Aina za elimu

Elimu huondoa ujinga

Humwezesha mtu kuhifadhi siri

Hutoa umaskini

Huwezesha mtu kuishi na wenzake vyema

Hurahisisha mawasiliano

Huleta umoja

Huleta heshima

Methali

Elimu ni taa gizani

Akili ni mali

Elimu ni bahari

Baada ya dhiki faraja

Penye nia pana njia

Mstahimilivu hula mbivu

Zito hufuatwa na jepesi

Papo kwa papo kamba hukata jiwe

Takriri

Furaha na buraha

Raha mustarehe

Hana kazi wala bazi

Maskini hohehahe

Kutwa kucha

Daima dawamu

Dhahiri shahiri

Hana mbele wala nyuma

Hayanihusu ndwele wala sikio

Vifungu vinavyoeleza zamani

Hapo zama za zama

Hapo zama kongwe za mawe

Hapo enziza kisogoni

Hapo jadi na fasili

Hapo enzi za mababu zetu

Hapo enzi za Abrahamu

Hapo miaka ya elfu lela ulela

Msamiati mseto

- Shule za chekechea
- Za msingi
- Za upili
- Darasa la (kwanza – nane)
- Kidato cha (kwanza- nne)
- Vyu vikuu
- Mahafali

- Shahada

BARUA YA KIRAFIKI/KIDUGU

Huhusu kupatiana mwaliko, kujuliana hali, kufahamisha au kuarifu kuhusu jambo

Sehemu muhimu za barua hii ni

- Anwani ya mwandishi
- Tarehe na maamkizi
- Utangulizi
- Mwili
- wasaalam

Anwani ya mwandishi

Huandikwa pembeni kabisa upande wa kulia sehemu ya juu

Huwa na jina la mwandishi , mahali anakoishi, sanduku la posta na tarehe

Koma hutumiwa na baada ya mji hutumiwa kitone

Tarehe huandikwa baada ya anwani

Maamkizi

Huonyesha uhusiano uliopo baina ya mwandishi na mwandikiwa

Mfano shangazi mpendwa

Kwa mpendwa

Kianzio

Hudhihirisha Yule anayeandikiwa

Hubainisha uhusiano wake na mwandishi

mwili

Haya ni maamkizi kwa yule anayeandikiwa

Mfano

Pokea salamu – sufufu, furifuri, tolatola

Nyingi kama nyotab angani, mchanga

Mimi ni buheri wa afya

Mzima kama chuma cha pua / ngarange za mvule

Nina buraha na furaha/furaha na bashasha

Nina imana kuwa Mola/Mkawini/Jalali

Mwili

Sehemu – hii hubeba ujumbe wa mwandishi

Wema – ninaomba unitendee fadhila/jamala

Ninashukyru kwa wemw ulionitendea

Utiifu – ninakuhakikishia kwamba nitakuwa na utiifu, nidhamu na bidii

Lengo au azma ya kukuandikia waraka huu ni

Waraka huu ni kukujulisha kuwa

Ningependa kukujuza kuwa

Tamati

Ningependa kutia nanga kwa kukuelezea kuwa

Kwa kuwa wasaa umenitia kumbu/muda

Umenipa kisogo, ningependa kutia kitone

Ninakunja jamvi kwa msemo usemao

Kalamu yangu inalilia wino

Ndimi mzazi wako

Wako wa moyoni

ni wako mpendwa

Ndimi mwana wako mpendwa ___________

Sampuli

Anwani ya mwandishi

Tarehe

Utangulizi/kianzio

Mwili

Hitimisho

BARUA RASMI

Pia huitwa barua ya kiofisi

Huandikwa kuhusu jambo rasmi

Huandikwa ili

- Kuomba nafasi ya kazi
- Kuomba nafasi za masomo shuleni au chuoni

- Maombi ya msaada kutoka kwa serikali
- Kuomba msamaha au radhi
- Malalamishi kuhusu jambo Fulani

Barua rasmi ina sehemu zufuatazo

Anwani

Anwani mbili – ya mwandishi na ya mwandikiwa

Anwani ya mwandishi huandikwa tarehe

Kianzio

Sehemu hii huandikwa bwana (BW) au bibi (BI), Mkurugenzi mkuuu, mwalimu mkuu

Mtajo

Ni kichwa cha barua ambacho huashiria lengo au madhumuni kwa ufupi

- Kumbukumbu – KUMB
- Mintarafu – MINT
- Kusudi – KUS
- Kuhusu – KUH
- Yahusu – YAH

Kichwa cha barua rasmi hupigiwa mstari

Mwili

Huelezea zaidi kuhusu kusudi ya barua na lengo hasa kuandika barua

Mtahiniwa huhitajika kuelezea kuhusu

Elimu yake

Wasifukwani haambatanishi stakabadhi zozote zile

Tanbihi

Insha yoyote ile lazima itemize ukurasa na nusu

Tamati/mwisho

Humalizwa kwa

Wako mwaminifu

Sahihi

Jina

Mtindo wa barua rasmi

Anwani ya mwandishi

Tarehe

Anwani ya mwandikiwa

kiazio

KUMB: (mada)

Mwili/kiwiliwili

Hitimisho

Maelezo

MADHARA YA UGONJWA WA UKIMWI

Vidokezi

Ukumwi ni nini

Husababisha vifo

Kuvunjika kwa familia

Watoto huachwa mayatima

Huleta umaskini

Kupoteza kazi kwa waathiriwa

Hushindwa kuhitimu mahitaji yao

Gharama huongezeka kwa jamii

Wafanyikazi wengi hawafiki kazini wanapolemewa na ugonjwa

Tahakiki

Mgonjwa hajijui hajitambui

Mgonjwa si uji si dawa

Muwele si ma maji sia wa uji

Si hayati sia mamati/si hai si mahututi

Mguu mmoja u kaburini mwingine kitandani

Yeye yuko katika pumzi zake za mwisho

Huenda akafa leo keshokutokana an ugonjwa

Kifo kinamkondolea macho

Yuko hoi bin tabaanikwa maradhi

Si wa ulaji si wa malazi

Hisia za simanzi

Nilijishika tama

Moyo ulimshuka

Nilizama katika lindi la simanzi

Nilikumbwa na ukiwa mithili ya mfiwa

Niliangua kilio cha simnzi

Nilitumbukia kwenye bahari ya majonzi

Semi

Kufa

Enda jongomeo, kuzimuni, kufuatwa njia ya marahaba, kupungia dunia mkono wa buriani, kutangulia mbele ya haki,kuipa dunia kisogo

Kuharibika kwa jamboau mambokwenda mrama

Kuenda upogo

Mambo kuenda segemnege

Kupatwa na matatizo kuoigwa na urumo

Kula mumbi kuogelea kwenye mchanga wa moto

Kuingia kwenye maji makuu

Maji kuwa ya shingoni

Kuingia kwenye tanuri la moto

Kumwaibisha mtu

Kumvunja mtu mbeleko

Kumvua mtu nguo mpaka mtu matope

Kumpaka mtu mavumbi

Kumtia kiraka

Kulewa pombe

Kuoiga maji, kuvaa miwani, kuchapa mtindi

Kufukuzwa kazini

Kupigwa kalamu, kuonyeshwa mlango

Kuonyeshwa paa, kumwaga unga

Shada /takriri

Ugonjwa usiokuwa na dawa wala kafara

Furaha na buraha

Maskini hohehahe

Simanzi na majonzi

Zogo na zahama

Balaa na belua

Nadra na adimu

Kutojali togo wala jando

Rafiki wa kufa kuzikana

Waganga na waganguzi

Hana kazi wala bazi

Ima fa ima

Liwalona liwe

Upende usipende

Hali na mali

Hana hanani

Msamiati mseto

- Sindano
- Dawa
- Tembe
- Koleo
- Kipima joto
- Kipima mwili
- Bendeji
- Plasta
- Uyoka

- Machela
- Kipimadamu
- Maabara
- Waganga
- Muuguzi

INSHA YA MAELEZO

Hizi ni insha ambazo mwandishi hueleza sifa za mtu, kitu, jambo au mambo Fulani

Mifano

Jinsi wali unavyopikwa

Mchezo niupendao

Athari za ukumwi

Shule yetu

Umuhimu wa maji

Aina za michezo

Ni jambo lifanywalo kwa ajili ya kujifurahisha kujichangamsha au kupoteza wakati

Baadhi ya michezo

- Jugwe
- Gugwi
- Bembea
- Kibe
- Msabaka
- Kandanda
- Riadha
- Sarakasi

- Netiboli
- Naga
- Voliboli
- Gololi
- Hoki
- Langalanga
- Kriketi
- Mpira wa wavu

Mchezo wa Kandanda

Pia huitwa kambumbu, soka , gozi au mpira wa miguu

Hushirikisha timu mbili pinzani

Wachezaji huvalia jezi

Msamiati wa kandanda

Daluga

Soksi

Bukta

Katika ya uwanja huitwa kitovu/senta

Otea – kujificha kwa makusudi ya kushambulia kwa ghafla

Penalty – adhabu kwa mlindalango

Mlindalango, mdakaji, golikipa

Kimia

Refa/refarii

Mshika bendera/kibendera

Mhimili/goli

Ngware – cheza visivyo

Kipindi cha lala salama ni kipindi cha mwisho

Kadi nyekundu huonyesha kutimuliwa kwa mchezaji

Kadi ya jano – onyo

Huwa na wachezaji kumi na mmoja katika kila upande

Walinzi au difensi

Wachezaji wa kati

Safu ya mashambulizi

Wachezaji wa akiba

Piga mkwanju

Kocha/mkufunzi

Mapambo

Kilele cha sherehe hizo kingekuwa? Kinyang'anyoro cha patashika cha mchezo wa kambumbu

Ulikuwa ni mchuano baina ya miamba na mahasadi wa jadi

Uwanja ulijaa hadi pomoni

Wachezaji walishonona

Mdakaji alkiudaka mpira ungedhani ni tumbili aliyedadia tawi la mti

Pasi fupifupi na za uhakika ungedhani walikuwa na mashine miguuni

Mpira haukulenga goli__kweli kulenga si kufuma

Kuutia mpira vifuani kana kwamba una spaki za kuunasa

Walinda ngome walikuwa imara kama chuma cha pua

Kwenda kubwaga moyo baada ya kipindi cha kwanza

Safu ya ilinzi ulikuwa imara kama ukuta uliotengenezwa kwa zege

Enda nyatunyatu na kufyatua zinga la kombora

Piga kombora kimo cha mbuzi , kuku au ngamia

Mashabiki walijawa na bashasha

Kipindi cha pili tukihisi kuwa na nishati mpya

Bao la bua liliweza kuzitubua nyoyo za wapinzani wetumaashiki wa timu ya buheri walijazibika na jazba za furaha na ushindi

Nahau

- Piga chenga
- Piga gwara
- Piga jaramba
- Enda kombo
- Piga bismilahi
- Kula ndonga
- Enda mafyongo
- Chukua hainehaine
- Bonge la mtu
- Ingia mitini
- Hana udole
- Kula yamini
- Beba hanga hanga

Tashbihi

Mnene mithili ya dubwana

Enea kama moshi

Jaa uwanjani sisisi

Nywele laini kama singa

Mwoga kama kunguru

Shirikiana kama mkongo na mkongojo

Pepesuka kama mlevi

Wima kama msonobari

Nyanyuliwa kama tiara

Tofautiana kama maji na mafuta/moto na barafu

Methali

Aingiaye baharini huongelea

Chelewa chelewa utampata mwana si wako

Matafiti hula samaki mtulivu hula nyama

Samba mwenda pole ndiye mla nyama

Asiyeangalia huishia ningalijua

Mkono mmoja hauchinji ngombe

Kutangulia si kufika

Chuma kiwahi kingali moto

INSHA YA METHALI

ni fungu la maneno lenye maana linalotumika kidhihirisha kulingana na muktadha

Methali hutumika

- Kuonya
- Kuelimisha
- Kutahadharisha
- Kushutumu
- Kukashifu
- Kuchangamsha

Aina za methali

- ❖ Methali za kawaida
- ❖ Za hisia
- ❖ Za kuburudisha

Sehemu za insha

Utangulizi

Mtahiniwa aeleze maana ya methali

Mwili

Abuni kisa kinachozngumzia methali

Hitimisho

Ni tamati na atoe funzo

Methali za maonyo

Asiyesikia la mguu huvujika guu

Aliyechomwa na mwiba huthamini kiatu

Alalaya umwamshe, ukimwamsha utalala wewe

Tahadidi kabla ya hatari

Ujana ni moshi ukienda haurudi

Mdharau mwiba huota tende

Kiburi cha mende huishia motoni

Tama mbele mauti nyuma

Mtaka vingi kwa pupa hana mwisho mwema

Vipokezi vya methali

Hapo ndipo niliposandiki na kuamini kuwa

Waledi wa lugha hawakututia kiwi machoni

Kwa yakini wahenga wa konga za mawe hawakukanyaga chechele walipoamba

Chambilecho wahenga

Amini usiamini sadiki, usisadiki mwenye macho haambiwi tazama

Waama ,

Yakini si yamkini

MASIMULIZI

Mkasa wa moto

Moto ni mwako wa kitu kinachoungua au nari

Moto una uzuri na ubaya

Vyanzo vya moto

Hutokana na nyaya za umeme ambazo hazijakarabatiwa vizuri

Matumizi ya gesi bila kwa makini pia husababisha mikasa ya moto

Ukokaji a moto ovyoovyo

Ulipukaji wa mambomba ya mafuta au magari ya mafuta

Jinsi ya kupambana na moto

Kupiga kamsa pindi moto utekeapo ili kupata usaindizi majirani husaidia kuuzima kwa mchanga,matawi na maji

Kuwajulisha wazima moto

Kutumia nyaya za stima inavyofaa

Kuwafunza umma jinsi ya kupamba moto

Mapambo

Ndimi za moto ziliramba mapaa na kutaza nyumba bila huruma

Wingi jensi lilitanda angani na kuiramba hewa ikawa nyeusi tititi

Kuta na nguzo nyeusi zilisimamawiman na kutukabali kwa majonzi

Zege za nyumba zilitekwa na moto

Nilishangaa kama mja aliyeyaona mabaki ya Adamu na Hawa

Nilidhani na kufikirikuwa macho yangu yalikuwa yakinichzea shere kumbe ulikuwa ukweli

Magari yota yaliteketea teketeke

Tabaini/fani mgongano

Si wa maji si wa uji

Si wa kolea si wa mani

Si hayati si mamati

Si kikongwe si kijana

Si Yule si huyu

Si leo sikesho

Si mzima si mgonjwa

Si wa jando si wa tongo

Si mrefu ngoringori si mfupi kibete

Tashbihi

Mrefu kama mlingoti

Mlafi kama juju

Kali kama pilipili

Banana kama ndizi

Washa kama upupu

Wivu kama mke mwenza

Pana kama uwanja wa ahera

Tapata kama mfamaji

Kigeugeu kama kauleni

Methali

Tahadhari kabla ya hatari

Kilio si dawa

Watu ni kikoa

Yajapo yaokee

Sikio la kufa halisikii dawa

Meno ya mbwa hayaumani

Asiyesikia la mkuu huvunjika guu

Tama mbele mauti nyuma

SAFARI YA KUFANA

Ni tendo la kuenda mahali Fulani kwa sababu ya kutembea

Vidokezo

Kutolewa kwa taarifa ya safari

Kung'oa nanga

Kufika mjini

Kuzurusehemu

Mbalimbali

Kufanya utafiti na kuuliza maswali

Safari ya marejeo

Mapambo

Ziara hiyo ilinijaza ari na hamasa za kutalii zaidi ya nchi yetu

Siku hiyo, wakati wa alasiri kengele ikirizwa tukaenda gwarideni

Sote tulijawa na furaha yamenokutouma mkate

Basi lililalama na kisha likafusa wingu jeusi tititi

Maadhari ya kupendeza yalijifaragua na kujianika kwa heba

Miti ilionekana kukimbizana na gari

Magurudumu ya gari yaliumana nakuchuana na lami

Mji wa pendoraha ulitukaribisha wakati wa jua lamtikati

Sithubutu kusema ziara yetu ilikuwa timilifu bila

Tashdidi

Nilifika na kuwasili

Tuliketi na kukaa kimya

Walitabasamu na kucheka

Nililia kwa majonzi na simanzi

Sikusema wala kunena kitu

Kwa makelele na mayowe

Vitu vilijaa na kujazana

Sichelewi sikawii

Furaha na bashasha

INSHA ZA PICHA

Huhusu mfuato wa picha kadhaa

Mtahniwa azihunguze picha kwa utaratibu

Kuziunganisha picha hizo kimawazo

Chagua vikolezo vya kuandika katika insha

Picha moja yaweza beba maudhui mawili

Insha iwe ya kusisimua

Msamiati

Penye riziki hapakosi fitina

Vishindo vya maji havimalizi mchanga

Waarabu wa pemba hujuana kwa viumbe

Nimejaa tela kama pishi la ubwaubwa

Yote alikuwa tisa kumi

Mama alinilea akanipakata, akaniangata na kunikosha

Nime nini nimnyime ni i

Ovyo kama mji usiokuwa na jumbe

Tulilalia matatizo tukaamkia mashaka

CHAKULA NIKIPENDACHO

Chakula ni kitu chochotekinacholiwa na hupa mwili nguvu

Aina ya vyakula

- Sima
- Wali
- Chapati
- Dona
- Kimati
- Matoke
- Kimboya
- Kinana
- Vibanzi
- Kisamvu
- Mandondo
- Kunde

Mboga na viungo

- Tangawizi
- Karoti
- Kitunguu
- Nyanya
- Ureda
- Iliki
- Dania
- Pilipili
- Karafuu

- Mdalasini

Tahakiki ya ulaji

Vyakula vya kunoga na kuhomolewa

Utamu wa mlo huo ungemfanya mtu kuramba viwiko vya mkono

Mapochopocho yaliandaliwasi nyama, si pilau

Chakula kilipikwa kikapikika

Kusharabu vinywaji

Mshumbi wa wali

Tulinyofua minofu ya nyama

Ulifaridi ulitawala hewani

Chai ya mikono miwili

Msamiati mseto

- Koka moto
- Nyofua
- Tafuna
- Gegeda
- Pishi la wali
- Mchuzi rojorojo
- Kukaanga
- Jokofu
- Kukaanza
- Bariyo
- Jokofu
- Sharubati
- Fakamia
- Mapochopocho

- Meko
- Epua
- Teleka
- Upawa
- Kuchochea moto
- Makombo
- Kubanika
- Mchanja moto

Vifaa vya kupikia

- Mafia
- Stovu
- Sahani
- Sufutria
- Kisu joko'degi
- Kandirinya
- Kifumbu
- Seredani
- Legeni
- Bilauri

Methali

Mgaa gaa na upwa hali wali mkavu

Alimaye mtama havuni kunde

Tembe na tembe huwa mkate

Tashdidi

Hamu na humumu

Jaa na furika

Shiba na kinai

Furaha na furahani

Tua na kutulia

Tashbihi

Penda kama mboni za macho

Laini kama pamba

Gumu kama mango

Fura kama hamira

Tengana kama ardhi na mbingu

Mapambo

Walikula kwa pupa kaa nzige bila kusaza wala kubakisha tonge

Kulegea kama mlenda

Usihandaike na rangi, utamu wa chai ni rangi

Pishi la wali lilijaajaa kwenye Sufuria

Meaza iliandaliwa kwa mapochopocho

Minofu ya nyama ilikuwa foko

MUHULA WA PILI

SURA YA KWANZA

Ufahamu: uzalendo

Kuchambua picha

Kuorodhesha msamiati na kutunga sentensi

Kusoma ufahamu

Kujibu maswali

Mufti uk 94-96

Sarufi: kirejeshi –amba

Kurejelea matumizi ya kirejeshi

Mufti uk 96

Matumizi ni heri, bora na afadhali

Heri humaanisha sawa na,afadhali au bora

Mfano

Ni heri kufa macho kuliko kufa moyo

Bora ni kiunganishi na pia kivumishi

Hulinganisha mambo vitu au halikuonyesha ni kipi kilicho bora zaidi

Mfano

Ni bora kuwa na afya kuliko mali

Afadhali ni kielezi kinachomaanisha vyema zaidi

Mfano

Afadhali mtu afe kwa njaa kuliko kuiba

M12

345ufti uk 97

Kusikiliza na kuongea: majadiliano

Mwalimu awaongoze wanafunzi kusoma

Mufti uk 98-99

Msamiati: vimelea

Ni kiumbe chochota kinachoishi kwankutegemea viumbe vingine

Mifano

Kunguni – hukaa kitandani na hufyonza damu wakati wa usiku

Kiroboto – hufyonza damu ya binadamu na wanyama

Chawa – hupatikana katika nywele au nguo chafu

Funza/tekenye/bobwe – hukaa kwenye miguu ya binadamu

Mbu – hufyonza damu na husababisha ugionjwa wa malaria

Kupe – mdogo anayegandakwenye mili ya wanyama kama mbuzi, kondoo, ng'ombe

Mufti uk 101

SURA YA PILI

Ufahamu: elimu ya manufaa

Kuchambua michoro

Kuorodhesha msamiati

Kutunga sentensi

Kusoma ufahamu

Kujibu maswali

Mufti uk 104-105

Sarufi: kauli ya kutendeka

Huonyesha kutendeka

Mifano

Pika – pikika

Soma – someka

Paga – pigika

Vunja – vunjika

Sema – semeka

Imba – imbika

Mufti uk 106

Kusikiliza na kuongea: wimbowa kitabu

Mwalimu awaelekeze wanafunzi kuimba wimbo na kujadili maswali

Mufti ujk 107

Ufahamu: urafiki wa kweli

Kuchambua picha

Kuorodhesha msamiati

Kusoma ufahamu

Kujibu maswali

Mufti uj 112

Sarufi: kiuliza –pi?

Ni kivumishi cha kuuliza kutaka kujua baina ya vitu kadhaa

Mfano

A – WA

Mvuvi amemvua mkunga yupi?

Wakunga wamewavua samaki wapi?

U – YA

Unyoya upi ni mrefu?

Manyoya yapi ni marefu?

Mufti uk114-115

Kusikiliza na kuongea: tashbihi

Tamathali za lugha zinazofananisha vitu, sifa, hali au tabia

Mifano

- Mwaminifu kama mchana
- Ringa kama tausi
- Laini kama hatriri
- Lazima kama ibada

- Kawaida kama sheria

Mufti uk 116

Kurunzi uk 164-165

Kuandika: maendelezo ya maneno

Wanafunzi waendeleze mneno na kuyatungia sentensi

Mfano

- Hatari
- Shoka
- Jua
- Kuwa
- Kua

Mufti uk 117

Msamiati: zana za vita

Ni vifaa /vyombo au tambo ya kuangamiza inayotumiwa wakati wa vita

Mifano

- Bunduki
- Sime
- Deraya
- Singe
- Bastola
- Bomu
- Kombora
- Mzinga
- Manowari
- Jeti
- Nyambizi
- Kifaru

Mufti uk 119

Kurunzi uk 132

SURA YA NNE

Ufahamu: utali

Kuchambua picha

Kuorodhesha msamiati

Kutunga sentensi

Kusoma ufahamu

Kujibu maswali

K k d uk 51-52

Sarufi: usemi halisi na usemi taarifa

Usemi halisi ni usemi wa moja kwa moja kutoka kwa msemaji

Alama za kuulizia na hisi hutumika

Alama za kunukuu hutumika

Nyakati zozote hutumika

Usemi wa taarifa ni ripoti au maelezo yanayotolewa na tu mwengine au wa pili kutoka kwa msemaji

Alama za kunukuu hazitumiki

Viulizio na hisi hazitumiki

Wakati uliopita hutumiwa mara nyingi

Hapo huwa pale

Sasa huwa wakati huo au ule

Hali yake huwa nge

Wakati ujao ta huwa nge

Mufti uk 125

K k d uk 75

Kusikiliza na kuongea: mafumbo

Ni swalila chemsha bongo ambalo linahitaji utumizi akili kupata jibu

Mfano

Gari liendalo kwa nguvu za umeme huenda kasi kwenye reli kutoka magharibi kuelekea mashariki, je moshi wa gari hii unaelekea wapi

Mufti uk 125

Msamiati: mahakama

- Mifano
- Jaji/hakimu
- Pingu
- Korokoroni
- Faini
- Ushahidi
- Wakili
- Mahabusu
- Dhamana
- Ithibati
- Kata kezi
- Mkalimani
- Hukumu
- Mshukuwa
- Kiongozi wa mashtaka
- Kata rufaa
- Wakili

Kurunzi uk 127

SURA YA TANO

ufahamu: yatima wa ukimwi

kuchambua picha

kuorodhesha msamiati

kutunga sentensi sahihi

kusoma ufahamu

kujibu maswali

mufti uk 130

sarufi: ki ya masharti

huonyesha lazima kitendo kimoja kifanyiwe ili cha pili kifanyike

huonyesha hali tegemezi

ukanushaji wa kini–sipo

mifano

ukisoma utafaulu

usiposoma hutafaulu

ukila utashiba

usipokula hutashiba

mufti uk 136

kusikiliza na kuongea: shairi

mwalimu kuwaongoza wanafunzi kuimba shairi na kujibu maswali

mufti uk 132-133

msamiati: vifaa vya ufundi

rejelea vifaa hivi darasa la tano

mifano

- msasa
- msumeno
- potasi
- timazi
- bisibisi
- utepe
- jiliwa
- keekee
- tishali
- nyundo

kuandika: hati nadhifu

wanafunzi waandike sentensi wakichonga herufi kubwa

mwalimu awape mifano

mtu ni mwenye utu kwa watu

ukiona vyaelea vimeundwa

mufti uk 114

SURA YA SITA

Ufahamu: mashaka

Kuchambua picha

Kuorodhesha msamiati

Kutunga sentensi

Kusoma ufahamu

Kujibu maswali

Mufti uk 135-136

Sarufi: uakifishaji mufti

Huu ni uwekaji wa alma za kuakifisha kwa mwandishi kulingana na maana au wazo uliotaka kutoa katika taarifa, neon, tamko kwa sentensi

Mifano

- Herufi kubwa
- Kikomo/nukat (.
- Kiulizio ?
- Dukuduku _ _ _ _ _
- Vinukuu/mtajo “

- Koma/kipumuo ,
- Ritifaa/king'ong'o ‘
- Mabano ( )
- Hisi !
- Mkwanju /
- Semikoloni ;

Nairobi ni mji mkuu wa Kenya

Una vitabu vigani?

Siku hizi ukitembeaovyo ovyo _ _ _ _ _ _ __

Mufti uk 141

K k d uk 106

SURA YA SABA

Ufahamu: akufaaye mfae

Kuchambua picha

Kuorodhesha msamiati

Kiutunga sentensi

Kusoma ufahamu

Kujibu maswali

K k d ujk 73-74

Sarufi: nomino kutokana na nomino

Shina la kitenzi huambishwa ili kupatanomino au majina kadhaa

Majina haya huwa vitenzi

Mifano

Ajira – mwajiri

Sala – msalihina

Ushahidi – shahidi

Ulinzi – mlinzi

Uimbaji – mwimbaji

Uzazi – mzazi

K k d uk 107

Kusikiliza na kuongea: vitendawili

Swali la chemsha mbongo lahitaji utumizi wa akili kuoata jibu

Mwalimu awaelekeze wanafunzi kutega na kutegua vitendawili

Mufti uk 73

Msamiati: adabu na heshima

Heshima ni utu, staha na taadhima

Mfano

- Tafadhali
- Pole
- Samahani
- Alamsiki
- Abee!
- Nana
- Asne
- Kunradhi
- Siti labeka!

Mufti uk 151

SURA YA NANE

Ufahamu: wanyamapori ni raslimali

kuchambua picha

kuorodhesha msamiati na kutunga sentensi

kusoma ufahamu

kujibu maswali

mufti uk 152

sarufi: nomino kutokana na sifa

mifano

zuri – uzuri

kali – ukali

safi – usafi

Pana - upana

Mufti uk 155

Kkd uk 130

Kusikiliza na kuongea: mawasiliano

Ni njia za kufikiana na ujibu maswali

Vifaa vya mawasilino

- Tarakilishi
- Rununu
- redio
- Magazeti
- Majarida
- Runinga
- Kipepesi
- Tovuti

- Vitabu
- Kikokoto
- Faksi

Kuandika: kinyume

hueleza upande wa pili wa kitendo au sarufi

mifano

- nenepa konda
- kumbuka sahau
- meza tema
- panda vuna
- kwea shuka
- lia cheka
- amka lala

mufti uk 159

SURA YA TISA

Ufahamu: asali

Kuchambua picha

Kuorodhesha msamiati na kutunga sentensi

Kusoma ufahamu

Kujibu maswali

Mufti uk 160-161

Sarufi: kikanushi 'to'

Hutumika kukanusha vitenzi jina

Huorodheshwa katika ngeli ya KU – KU

Mifano

Kusoma – kutosoma

Kusema – kutosema

Kuwaka – kutowaka

Kuimba – kutoimba

Kucheza – kutocheza

Kusikiliza na kuongea: tamathali

Wanafunzi wasome sentensi zilizo vitabuni na kueleza tamathali zilizotumika

Mifano

- Chakula kiliisha fyu!
- Baba ni samba
- Mrefu kama unju
- Kiuno cha nyingu

Mufti uk 164

Msamiati: hali ya mimea

Kurejelea sura ya kumi uk 85

Kufanya mazoezi

Mufti uk 165

SURA YA KUMI

Ufahamu: ujumbe wa ukimwi

Kuchambua picha

Kuorodhesha msamiati na kutunga sentensi

Kusoma ufahamu

Kujibu maswali

Mufti uk 166-167

Sarufi: kiambishi ' ka ' cha wakati

Huonyesha mfululizo wa vitendo au matukio katika sentensi

Mifano

Mkulima alilima akapanda akanyunyizia maji akavuna

Aliandika kitabu akakisoma akafurahia

Alama ya kikomo isitumike

Hutumika kuonyesha wakati wa kitendo kimekamilika

Hukanushwa kwa wala

Hakula wala kushiba

Msamiati: maana ya msamiati

Kuwaelekeza wanafunzi kuelkeza msamiati wakitumia kamusi

Mifano

- Foronya
- Abiria
- Nahodha
- Umeme
- Seremala
- Dira
- Sarafu
- Koroboi
- Nyigu
- Podo
- Manati yaya
- Mafiga

- Bawabu
- Tanga

INSHA MUHULA WA PILI

INSHA YA MASIMULIZI

Ni insha ambazomatahini husimulia matukio mbalimbali

Mifano

Jinamizi –ndoto ya kutisha

Hadithi ya kusisimua

Ziara ya kufana

Mkasa wa moto

Viongozi vya hadithi

Hapo zamani za kale

Hapo enzi za kisogoni

Miaka na mikaka iliyopita

Paukwa! Pakawa! Katika kitingoji cha

Tahakiki ya ndoto za kutisha

Hofu iliniteka nyara, nikapumbaa na kukosa la kufanya

Jitu lililiniangushia kibao kizito kilichonifanya kuona vimulimuli

Usingizi ulinipaa nikagaragara kitandani

Pandikizi la mtu lenye misuli tinginya

Niliyoyaona sikuweza kuyasadiki wala kuyaamini asilani

Kijasho chembaba kikanitoka kwapani

Nikabwanwa na kiwewe kisicho na kipimo wala mizani

Ulikuwa usiku wenye giza la kaniki

Ulikuwa usiku mkuu manane/wenye kizo totoro au lenye maki ya kaniki

Tahakiki ya woga

Kihoro cha mfamaji kilinipanda kama zaibaki kwenye kipima joto

Nilishika roho mkononi

Malaika yalinisimama

Viguu vilishindwa kunibeba

Ulimi uliniganda kinywani

Nilitetemeka kama unyasi nyikani wakati watufani

Nwele zilinisimamam timtim

Macho yalinitoka pima mithili ya panya mtegoni

Hisia za mshangao/mshtuko

Nitetemeka tetete/temtem mithili ya kiwambo cha msodo

Tahakiki ya furaha

Nilichachatika kwa furaha na bashasha mzomzo

Nilifurahi upeo wa /mithili ya

Nilifiurahi na kufaharika tamthili ya mfalme aliyejipumbaza kwenyekasri yake

Alifurahi kama kibogoyo aliyeota magego na sagego

Nilipiga mbizi katika bahari ya kufurahi

Ni uso wa nani usiomwekamweka kwa furahi

Nilifurahi kama mvuvi aliyekinasa kishazi cha samaki

Vicheko vilipamba moto jari moja

Mahaluki walisalimiana kwa furaha na farahani

Hakika ilikuwa siku ya aina yake

Tahakiki ya huzuni/majonzi

Machozi yaliniporomoka kapakapa mithili ya ganjo linalivuja msimu wa mkaragazo

Machozi ya majonzi yalinilengalenga machoni

Nililia kwa kite na simanzi

Kifo chake kiliniatua moyo

Michirizi ya machozi ilinitoka njia mbilimbili

Nilipifa unyende/ukwenzi ambao ungewaamsha wafu kutoka kwenye makaburi yao masahaufu

Maisha yalikosa maana yakawa sawa na tupu la yai

Alitamani acheke akalia akatamani alie akacheka

Nilijuta majuto ni mjukuu ambayo huja kinyume

Tanakali za sauti

Kamata papatu papatu

Teketea teketeke

Bung'aa ngaa

Jaa kochokocho/nomi/teletele

Eusi tititi/pi

Funika tanda/gubigubi

Choka tiki

Jaa sisisi

Koma komekome

Jaa furifuri

Dondoka machozi ndondondo

Mambo kuvurugika vuruguvurugu

Ponea chupuchupu

Chafuka moyo chafuchafu

Moyo kudunda du du du

Moyo kupapa papapa

MUHULA WA TATU

SURA YA KWANZA

Ufahamu: ninataka kufa

Kuchambua picha

Kuorodhesha msamiati na kutunga sentensi sahihi

Kusoma ufahamu

Kujibu maswali

Mufti uk 4-5

Sarufi: ngeli

Ni utaratibu wa elimu ya sarufi ya Kiswahili wa kuorodhesha maneno katika vikundi mbalimbali

Mifano

A – WA

Mtu – watu

Mnyama – wanyama

Mdudu – wadudu

U – I

Mti – miti

Mwezi – miezi

Muwa – miwa

LI – YA

Gari – magari

Jiwe – mawe

Gunia – magunia

Mufti uk 4

Kusikiliza na kuongea: maamkizi na adabu/heshima

Maamkizi ni kujuliana hali baina ya ndugu,rafiki na rafiki, mototo na mzazi au mwalimu na mwanafunzi

Mifano

- Masalkheri – aheri
- Sabalkheri – aheri
- Hujambo – sijambo

Maagano hutumiwa wakati watu wanapoachana

Mifano

- Tuonane kesho – inshallah
- Ndoto njema – ya mafanikio
- Usiku mwaka _ majaliwa
- Lala unono – jaala

Nemsi ni majina ya heshima au sifa njem ambazo hutambulizwa kabla ya kutaja jina halisi la mtu

Mifano

- Marehemu
- Bibi
- Binti

Mufti uk 17

Kuandika: kanuni za ushairi

Ni taratibu au kanuni zinazofuatwa

Ushairi ni elimu ya utaalam unaoshughulikia uchambuzi na utungaji wa mashairi

Shairi ni aina ya nyimbo zinazotungwa kwa kufuata sharia

Baadhi ya kanuni ni

Ubeti – beti – kifungu cha shairi

Mshoror – mishororo – mstari wa shairi

Mizani – idadi ya silabi au vitamkwa

Kina – vina silibi za namana moja za kati na mwisho

Kibwagizo

Ni mshororo wa mwisho unaorudiwarudiwa

Mufti uk 4

Msamiati: vitate

Maneno ambayo yanakaribiana katika matamshi lakini maana ni tofauti

Mifano

- Mbali
- Bali
- Mahari
- Mahali
- Yamkini
- Yakini

Mufti uk 10

SURA YA PILI

Ufahamu: jana, leo na kesho yako

Kuchambua picha

Kuorodhesha misamiati na kutunga sentensi

Kusoma ufahamu

Kujibu maswali

Mufti uk 14-15

Sarufi: ngeli na viambishingeli

Kutaja ngeli

Kiambishingeli ni kiwakilishi cha nomino au jina kunachopatikana mwanzoni mwa kitenzi

Mfano

Mtoto amesoma kitabu chake

Miaka ilipita kasi

Unga ulinimwagikia

Mufti uk 17

Kusikiliza na kuongea: vyombo vya habari

Badhi ya vyombo ni

- Runinga
- Redio
- Tarakilishi
- Wavuti
- Ajarida
- Magazeti

Msamiati: tarakimu

Kueleza maana ya tarakimu

Mwalimu kuwaongoza wanafunzi kuandika tarakimu kwa maneno

Mufti uk 20

SURA YA TATU

ufahamu: starehe dunu duniani

kuchambua picha

kuorodhesha msamiati

kutunga sentensi

kusoma ufahamu

kujibu maswali

mufti uk 23-24

sarufi: viashiria

viashiria ni vivumishi vya kuonyesha

ni vya aina tatu

karibu hapa

mbali kidogo hapo

mbali sana pale

mufti uk 14

kusikiliza na kuongea: sauti tata/tatanishi

ni maneno yenye utata katika kuyatamka lakini maana yake ni tofauti

sauti hizo ni

sh, z s

l, r

j , ch

b, p

g, ng

j , nj

wanafunzi wasome sentensi zenye sauti tata

wafanye zoezi

mufti uk 27-28

Novels,Updated KASNEB,ICT,College,High School,Primary Notes &Revision Booklets
0714497530

msamiati: vitate

maana ya vitate

wanafunzi wwaweze kutofautisha vitate

wafanye zoezi kuhusu vitate

mufti uk 30,37

SURA YA NNE

Kusoma: vitabu vya handithi

Mwalimu aeleze umuhimu wa kusoma hadithi kama vile

- Kuelimisha
- Kufurahisha
- Kuerevusha

Wanafunzi wasome vitabu vya hadithi na wandodoe msamiati waliosoma

Mufti uk 33

Sarufi: vimilikishi

Maneno yanayotumiwa kuonyesha kitu kinamilikiwa na nani

Ni vitatu

Angu -etu

Ako -enu

Ake ao

Wanafunzi wachambue jedwali kitabuni

Mufti uk 34

Kusikiliza na kuongea: methali

Methali ni fani ya lugha na hutumia

- Kuelimisha
- Kuonya
- Kuburudisha

Kila methali ina maana yake

Kutoa mifano ya methali

k k d uk 29

SURA YA TANO

Kusoma:wezi hawawezi

Kuchambua picha kitabuni

Kuorodhesha msamiati

Kutunga sentensi

Kusoma ufahamiu

Kujibu maswali

Mufti uk 39-41

Sarufi: vivumishi sifa

Hufafanua zaidi kuhusu nomino iliyo inavyofanana hali, umbo

Mifano

-zuri

-fupi

-refu

-eusi

-bichi

Wanafunzi wachambue jedwali kitabuni

Mufti uk 42-43

Kusikiliza na kuongea: vitendawili

Ni maswali ya chemsha bongo yanayochemsha na kumfanya mtu kutumia akili kupata jibu sahihi

Ni vya aina mbili

Vya mapokezo ambavyo vimerithiwa na kizazi hadi kizazi

Vya kubuniwa na mtaalam yayote kutoka mamboleo na harakati za kila siku

Mwalimu kutoa mifano na wanafunzi kujaribu kujibu

Mufti uk 43-44

Msamiati: tarakimu 2,000,000 – 3,000,000

Maana ya tarakimu

Mwalimu awaongoze wanafunzi kuandika tarakimu kwa maneno kwa usahihi

Wafanye zoezi

Mufti uk 46-47

SURA YA SITA

Kusoma: wazimu wa pesa

Kuchambua picha kitabuni

Kuorodhesha msamiati na kutunga sentensi

Kusoma taarifa

Kujibu maswali

Mufti uk 52

Sarufi: kiambishi –po

Huwakilisha wakati

Mfano

Nilipoenda nilimkuta

Wanafunzi wachambue jedwali kwa usaindizi wa mwalimu

Watoe miifano zaidi

Mufti uk 53-54

Kusikiliza na kuongea: semi

Ni kauli yoyote inayotumia fungu la maneno kwa namna maalum ili kutoa maana Fulani

Mifano

- Methali
- Nahau
- Tanakali za sauti
- Takriri
- Tashbihi
- Misemo

Mufti uk 54-55

Msamiati: nomino ambata

Ni majina yaliyoamabatanishwa na kushikana kuunda nomino au jina moja

Mifano

- Mwanariadha
- Mwanasheria
- Batamzinga
- Mlariba
- Mjamzito
- Kifunguamimba

- Mwanachama
- Mwanajeshi

K k d uk 34

SURA YA SABA

Kusoma: jinsi ya kutumia kamusi

Kamusi ni kitabu cha orodha ya maneno yaliyopangwa kwa mujibu wa alfabeti pamoja na maana yake

Maneno hupangwa kwa utaratibu

Katika kamusi hufuatwa mzizi wa neon

Usilitafute jina kama liko katika hali ya wingi

Mnyambuliko

Ukubwa na udogo

Viambishi

Maneno kwenye kamusi huwa ni

- Nomino
- Kitenzi
- Kielezi
- Kihusishi
- Kivumishi
- Kiwakilishi
- Kiigizi

Kamusi husaidia yeyote kuyafuma lugha kikamilifu

Mufti uk 58

Sarufi: -o rejeshi awali na tamati

Kirejeshi o hurejelea nomino iliyotajwa kuwa imetenda, imetendwa, imetendewa au

imetendeka

Mwalimu awaeleze wanafunzi kubainisha ngeli na o awli na tamati

Atoe mifano

Mwanafunzi alimyekuja – mwanafunzi ajaye

o-rejeshi ya kati hutumika kabla ya vitenzi

mufti uk 60-61

Sarufi: -o rejeshi awali na tamati

Kirejeshi o hurejelea nomino iliyotajwa kuwa imetenda, imetendwa, imetendewa au imetendeka

Mwalimu awaeleze wanafunzi kubainisha ngeli na o awli na tamati

Atoe mifano

Mwanafunzi aliyekuja – mwanafunzi ajaye

o-rejeshi ya kati hutumika kabla ya vitenzi

mufti uk 60-61

kusikiliza na kuongea: mafumbo

ni aina ya chemsha bongo ambayo mtu anahitajika kuwaza na kufikilia baadaya kusikiliza na kupata maana yake kamili

wanafunzi wasome mifano ya mafumbo na kutoa mifano zaidi

mufti uk 62

msamiati: visawe

ni maneno yenye maana sawa

mfano

- runinga – televisheni
- nuru – mwangaza

- nchi – taifa
- kipusa – kidosho
- zirai –zimia
- bidii – juhudi

wanafunzi kutumia kamusi kutoa manenombalimbali na visawe vyake

mufti uk 62

SURA YA NANE

Kusoma: shukrani

Kuchambua picha

Kuorodhesha msamiati na kutunga sentensi

Kusoma ufahamu

Kujibu maswali

Mufti uk 66

Sarufi: nge na ngali na ukanusho wake

Nge ni hali tegemezi ambayo kwayo kitendo cha pili hutegemea kufanyika cha kwanza

Mfano

Ningesoma ningefaulu

Ungekuja ungefurahi

Nge haiendi pamoja na ngeli

Nge hukanusha kwa si

Ngali nu kanuni ya matumizi kama za nge

Hukanushwa na singali

Mfano

Angalikula angalishiba

Asingelikula asingelishiba

K k d uk 56-62

Kisikiliza na kuongea: mashairi

Warejelee kanuni za ushairi

Wanafunzi wakariri shairi na wajadili ujumbe

Mufti uk 70

SURA YA TISA

Kusoma: linalowezekana leo

Kuchambua picha

Kuorodhesha msamiati na kutunga sentensi

Kusoma ufahamu

Kujibu maswali

Mufti uk 74-76

Sarufi:viulizi

Ni neno la kuuliza

Lini? – siki /wakati

Nani? – kutaja jina, cheo na uhusiano kati ya watu

Nini? – kutaka kujua ni kitu cha aina gani kwenye ngeli zote isipokuwa A-WA

Gani? –nhutumika ukitaka kujua hali, aina na jamii au tabia

Hutumika katika ngeli zote

Mufti uk 76-78

Kusikiliza na kuongea: hotuba

Ni maelezo yanayotolewa kwa wasikilizaji

- Umbo la hotuba
- Utangulizi/dibaji na salamu
- Kiini cha hotuba
- Hitimisho

Wanafunzi wachambue maelezo hayo kwa usaindizi wa mwalimu

Msamiati: nominoambata

Mwalimu arejelee na awakumbushe

Wanafunzi watoe maana wafanye zoezi

Mufti uk 79

SURA YA KUMI

Kusoma: sifa za kashfa

Kuchambua picha kitabuni

Kuorodhesha msamiati na kutunga sentensi

kusoma ufahamu

Kujibu maswali

Muftu uk 82-84

Sarufi: viunganishi

Neno linalotumika kuunganisha neno na neno au wazo na wazo

Mifano

- Sembuse
- Fauka ya
- Mighani ya
- Mradi

- Aghalabu
- Maadam
- Licha ya

Mufti uk 85-86

Kusikiliza na kuongea: majadiliano

Ni mazungumzo kati ya mtu na mtu kuhusu suala maalum au mada maalum ili kupata suluhisho

Mjadala waweza pia kutolewa na msemaji au mzungumzaji mmoja

Wanafunzi wachambue maelezo vitabuni

Mufti uk 86-87

Msamiati: vitawe

Ni maneno yenye maana zaidi ya moja

Mwalimu arejelee kipindi cha awali

Mufti uk 87-88

INSHA: MUHULA WA TATU

INSHA YA MASIMULIZI

Zinasimulia habari au matukio Fulani ka njia ya ufasaha

Ujumbe unaowasilishwa unaweza kuwa matukio ya kweli au ya ubunifu

Mifano

Ndoto ya ajabu

Hadithi

Wizi wa mifugo

Jinamizi

Safari/ziara

Tahakiki ya ndoto za kutisha

Hofu iliniteka nyara, nikapumbaa na kukosa la kufanya

Jitu lililiniangushia kibao kizito kilichonifanya kuona vimulimuli

Usingizi ulinipaa nikagaragara kitandani

Pandikizi la mtu lenye misuli tinginya

Niliyoyaona sikuweza kuyasadiki wala kuyaamini asilani

Kijasho chembaba kikanitoka kwapani

Nikabwanwa na kiwewe kisicho na kipimo wala mizani

Ulikuwa usiku wenye giza la kaniki

Hisia za woga

Nilishika roho mkononi

Malaika yalinisimama

Viguu vilishindwa kunibeba

Ulimi uliniganda kinywani

Nilitetemeka kama unyasi nyikani wakati watufani

Nwele zilinisimamam timtim

Macho yalinitoka pima mithili ya panya mtegoni

Hisia za mshangao/mshtuko

Nilipigwa na butaa chakari

Nilikenua kinywa kwa mshangao

Nilibaki bila kuondoka kama kwamba

Niliduwaa na kubung'aa

Niliyatambua macho yangu kwa mshangao

Hisia za kutoroka hatari

Nilisema mguu niponye Nilitundika miguu mabegani

Nilichana mbuga mithili ya mja aliyekimbizwa na shetani

Nilitimua mboa mithili ya mwana mbuzi amwonapo mbwa mwitu

Nilitoka shoti kama panya amwonapo paka

Niliyafuata ya wahenga kuwa, kunguru mwoga hukimbiza mbawa zake

Hisia za furaha

Nilijawa na furaha na bwaha

Nilikuwa na furaha ghaya

Niliogelea kwenye bahari ya furaha

Nilifurahi upeo wa furaha yangu

Nilikuwa na faraja mithili ya kibogoyo

Aliyepata uwezo wa kuona,kinyonyoke aliyetunukiwa shungi la nywele

Nguvu na umbo kubwa

Mtu wa miraba mine

Pandikizila mtu

Mtu wa mataaluma manne

Hali ya unyonge

Ametokwa na mabebe

Gofu la mtu

Fremu ya mtu

Mabega yamemwanguka kama mkongwe

Amekonda na kukondeana

Mabaki ya mtu

Amebaki mifupa

Mja huyo ni kifefe

Ameregea parafujo za mwili

INSHA YA MAELEZO

Mwanafunzi huhitajiwa kutaja hoja za jambo Fulani

Ayaandike mambo ya kweli

Mifano

Faida na madhara ya maji

Athari za mafuriko

Athari za ukimwi

Umuhimu wa kuhifadhi mazingira

Madhara ya mihadarati

Vidokezo vya madhara ya ukimwi

Ukimwi ni nini

Husababisha kifo

Kuvunjika kwa afamilia

Watoto kuachwa mayatima

Umaskini

Kupotea kwa kazi

Gharama huongezewa kwa jamii – dawa, lishe na mazishi

Uchumi huzorota

Tamati

Kuwatahadharisha watu wajiepushe na janga la ukimwi na wawasaidie wale ambao

wameambukizwa

Hali ya ugonjwa

Mgonjwa hajijui hajitambui

Mgonjwa si uji si dawa

Muwele si ma maji sia wa uji

Si hayati sia mamati/si hai si mahututi

Mguu mmoja u kaburini mwingine kitandani

Yeye yuko katika pumzi zake za mwisho

Huenda akafa leo keshokutokana an ugonjwa

Kifo kinamkondolea macho

Yuko hoi bin tabaanikwa maradhi

Si wa ulaji si wa malazi

Hisia za simanzi

Nilijishika tama

Moyo ulimshuka

Nilizama katika lindi la simanzi

Nilikumbwa na ukiwa mithili ya mfiwa

Niliangua kilio cha simanzi

Nilitumbukia kwenye bahari ya majonzi

Semi

Kufa

Enda jongomeo, kuzimuni, kufuatwa njia ya marahaba, kupungia dunia mkono wa buriani, kutangulia mbele ya haki,kuipa dunia kisogo

Kuharibika kwa jamboau mambokwenda mrama

Kuenda upogo

Mambo kuenda segemnege

Kupatwa na matatizo kuoigwa na urumo

Kula mumbi kuogelea kwenye mchanga wa moto

Kuingia kwenye maji makuu

Maji kuwa ya shingoni

Kuingia kwenye tanuri la moto

Kumwaibisha mtu

Kumvunja mtu mbeleko

Kumvua mtu nguo mpaka mtu matope

Kumpaka mtu mavumbi

Kumtia kiraka

Kulewa pombe

Kuioga maji, kuvaa miwani, kuchapa mtindi

Kufukuzwa kazini

Kupigwa kalamu, kuonyeshwa mlango

Kuonyeshwa paa, kumwaga unga

Shada /takriri

Ugonjwa usiokuwa na dawa wala kafara

Furaha na buraha

Maskini hohehahe

Simanzi na majonzi

Zogo na zahama

Balaa na belua

Nadra na adimu

Kutojali togo wala jando

Rafiki wa kufa kuzikana

Waganga na waganguzi

Hana kazi wala bazi

Ima fa ima

Liwalona liwe

Upende usipende

Hali na mali

Hana hanani

INSHA YA METHALI

Methali ni fungu la maneno lenye maana linalotumika kudhihirisha kulingana na muktadha

Hutumiwa

- Kuonya
- Kelimisha
- Kuerevusha
- Kushauri

Sehemu

Utangulizi

Mtahiniwa hueleza maana ya methali

Kiwiliwili

Mtahiniwa hubuni kisa kinachozungumziwa na huandikwa kwa njia ya kuvutia

Ni sharti kisa kilenge methali

Tamati

Funzo hutolewa

Methali zinazohimiza bidii

Mtaka cha mvunguni sharti ainame

Mgaagaa na upwa hali wali mkavu

Atangaye sana na jua hujua

Kwenda bure si kukaa bure

Achanikaye kwenye mpini wa jembe hafi njaa

Mchumia juani hulia kivulini

Ukiona vyaelea vimeundwa

Kilicho baharini kakingoje pwani

Bahati ni chudi

Ajizi nyumba ya njaa

Mwana mtukutu hali Ugali mtupu

Semi

Waambao waliamba

Chambilecho wahenga

Wahenga hawakukosea shabaha waliponena

Wahenga hawakutupaka mafuta kwa mgongo wa chupa

Wahenga hawakupiga mafaba walipokuli

Wahenga hawakutuchezea kayaya za chini kwa za chini kwa chini

Wahenga hawakuuza upepo kwa dunia waliponena

Wahenga hawakutuchezea shere walopoanga

Wahenga hawakutoa ngembe walipolonga

CHAKULA NIKIPENDACHO

Chakula ni kitu chochotekinacholiwa na hupa mwili nguvu

Aina ya vyakula

- Sima
- Wali
- Chapati
- Dona
- Kimati
- Matoke
- Kimboya
- Kinana
- Vibanzi
- Kisamvu
- Mandondo
- Kunde
- Mboga na viungo
- Tangawizi
- Karoti
- Kitunguu
- Nyanya
- Ureda
- Iliki
- Dania
- Pilipili
- Karafuu
- Mdalasini

Tahakiki ya ulaji

Vyakula vya kunoga na kuhomolewa

Utamu wa mlo huo ungemfanya mtu kuramba viwiko vya mkono

Mapochopocho yaliandaliwasi nyama, si pilau

Chakula kilipikwa kikapikika

Kusharabu vinywaji

Mshumbi wa wali

Tulinyofua minofu ya nyama

Ulifaridi ulitawala hewani

Chai ya mikono miwili

Msamiati mseto

- Koka moto
- Nyofua
- Tafuna
- Gegeda
- Pishi la wali
- Mchuzi rojorojo
- Kukaanga
- Jokofu
- Kukaanza
- Bariyo
- Jokofu
- Sharubati
- Fakamia
- Mapochopocho
- Meko
- Epua
- Teleka
- Upawa
- Kuchochea moto
- Makombo
- Kubanika
- Mchanja moto

Vifaa vya kupikia

- Mafia
- Stovu
- Sahani
- Sufutria
- Kisu jokodegi
- Kandirinya
- Kifumbu
- Seredani
- Legeni
- Bilauri

Methali

Mgaa gaa na upwa hali wali mkavu

Alimaye mtama havuni kunde

Tembe na tembe huwa mkate

Tashdidi

Hamu na humumu

Jaa na furika

Shiba na kinai

Furaha na furahani

Tua na kutulia

Tashbihi

Penda kama mboni za ,acho

Laini kama pamba

Gumu kama mango

Fura kama hamira

Tengana kama ardhi na mbingu

Mapambo

Walikula kwa pupa kaa nzige bila kusaza wala kubakisha tonge

Kulegea kama mlenda

Usihandaike na rangi, utamu wa chai ni rangi

Pishi la wali lilijaajaa kwenye Sufuria

Meza iliandaliwa kwa mapochopocho

Minofu ya nyama ilikuwa foko

BARUA RASMI

Huandikwa kuhusu jambo la kiofisi kama vile

- Kuomba kazi
- Kuomba v\nafasi ya shule
- Kuomba msamaha
- Kujiuzulu kazi

Sehemu za barua rasmi

Anwani

Ina anwani mbili

Ya mwandishi na mwandikiwa

Lazima kanuni zifuatwe kama kuweka kituo baada ya kuandika jina na tarehe

Kianzio

Hutaja anayeandikiwa

Mstari mmoja huachwa na kuandika kianzio kwa kuanza mwanzo wa mstari huo

Mada/mtajo

Hutaja sababu ya kuandika barua

Msomaji huelewa kiini cha barua

Ni vyema iandikwe kwa herufi kubwa na ipigiwe mstari

- Mfano
- KUSUDI – KUS:
- MINTARAFU – MINT:

mwili

Hueleza waziwazi kuhusu jambo analozungumzia, hueleza wasifu wake kinaga na matarajio yake

Kila hoja iwe kwa aya yake

Lugha iwe nyenyekevu nay a heshima

Tamati

Mwandishi hukamilisha barua kwa unyenyekevu akimweleza msomaji kuwasiliana ana watu atkaowaorodhesha ili wampe habari zaidi kumhusu

Ni mimi waka mwaminifu

Ni mimi wako mnyenyekevu

Ni mimi wako mtiifu

Maneno haya hufuatwa na saini ya mwandishi kisha jina lake

mtindo wa barua rasmi

SHULE YA MSINGI YA LIZAR,

S.L.P 93,

NAIVASHA,

NOVEMBA 18, 2015.

MWALIMU MKUU,

SHULE YA UPILI YA ALLIANCE,

S.L.P 2003,

KIKUYU.

Kwa Bwana/Bi – kianzo

mtajo-MINT: NAFASI YA KUJIUNGA NA KIDATO CHA KWANZA

mwili

hitimisho –

wako mwaminifu

sahihi

jina